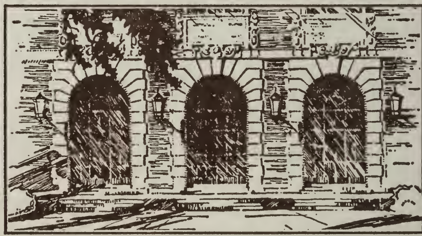

„ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА“
№ 19.

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)

Львів, 1920.

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

ПОЧАТКИ УКРАЇНСЬКОЇ КОМЕДІЇ

(1619—1819)

ЛЬВІВ, 1919.

Видання „Всесвітньої Бібліотеки", № 19,

ПІД РЕДАКЦІЄЮ ІВАНА КАЛИНОВИЧА.

Передмова.

В 1919 році минає триста літ від часу, як у Камінці Струмиловій в 1619 році на ярмарку, що припадав на святого Івана Хрестителя, виставлено польську драму Якуба Ґаватовича, на тему смерти згаданого святого, а при ній дві українські інтермедії. Обидві вони є найдавніщими досіль опублікованими українськими драматичними сценами. І хоч від найдавніщих часів були в українських народніх обрядах, передовсім у звязку з колядою та Різдом Христа й мясницями, гарні елементи або й почини чисто народньої комедії, все-таки історія української комедії починається властиво від 1619 р.

І під цим оглядом 1919 р. це рік тристалітнього ювилею української комедії. При тім треба зазначити, що тристаліття української комедії треба так розуміти, що вона не молодша, зате ми маємо деякі вказівки, що вона старша. Вже при кінці XVI та з початком XVII віку славний український мораліст Іван Вишенський нарікав на переношення »комедій і машкар« з єзуїтських колеґій на український ґрунт, що Українці, як і єзуїти, бачили поступ в поширенню »машкарського й комедійського набоженства«, що »ученики латинських байок, названі проповідниками, не хочуть в церкві трудитися, тільки комедії строють і грають«.

Дехто з польських учених не прикладає вислову »комедії строїти« до драматичних вистав, але розуміє під тим новаторства тодішніх українських проповідників, одначе забуває при тім поперше, що такі вислови, як »комедії строїти«, повстають щойно на підставі сценічних вистав, подруге, що у Вишенського приходить не тільки »комедії строїти«, але й »грати«, а це вже певно вказує тільки на велике поширення і замилування Українців до драматичних ви-

став по тодішніх школах і поза ними. Зрештою про істнування початків української драми перед 1619 р. свідчить і український діяльоґ, яким вихованці єзуїтської колеґії в Луцьку витали уніятського митрополита Рутського в 1614 р., і »Вірші« на Різдво Христа Памви Беринди з 1616 р. (львівський друк), що творять властиво діяльоґ для сімох або вісьмох хлопців.

Та й сам факт, що до польської нудної драми додаються українські інтермедії, не вистарчить пояснювати тою обставиною, що вистава відбулася в українськім містечку та для українського населення, яке зїхалося на ярмарок. Додання українських інтермедій до польської драми вказує на те, що вони були атракційною силою драми Ґаватовича й мали вже свою добру традицію.

Крім цього застереження, що українські драматичні вистави певно вже істнували перед 1619 р., треба зробити ще одно. За 200 літ свого істнування виказує українська інтермедія дуже слабий розвиток, майже ніякий. Але з усіх родів української літератури вона ще найбільше позволяє нам заглянути в душу українських народніх верств, познайомитися з темними та ясними сторонами їх щоденного життя, з їх відносинами до сусідніх народів і чужинців, що жили між ними, і т. д.

До того у відріжненню від неодного иншого роду літератури інтермедії писалися в живій народній мові. Тому й не диво, що вони дуже подобалися нашому народові, а сама їх латинська назва досіль заховалася в устах українського народу, що всяку комічну, несподівану подію, напасть, сварку й т. ин. називає »термедією«.[1])

З огляду на своєрідне значіння української інтермедії в життю українського народу та в історії його літератури, напр. в ґенезі нового письменства, розпочатого Котляревським, і подається отсе нарис її історії, з додатком вибраних текстів, для познайомлення ширшого круга читачів, які були початки української комедії, заки появив ся сто літ тому в українській літературі »Москаль чарівник“ Котляревського.

Народження українського театру.

Перші початки театральних вистав взагалі. З історії народньої поезії поодиноких народів знаємо, що перші початки театральних вистав усюди були однакові. Їх початками були скрізь окремі епізоди чисто драматичного характеру, які витворилися в народніх урочистостях і обрядових грах. Колискою грецького театру та драми були свята в честь бога Дioниза, уособлення творчої і життьодайної сили природи. Початки римської драми бачуть учені в старовинних народніх забавах, які уладжувалися в часі урочистостей, святкованих під час жнив і збору винограду на честь лісних і польових богів.

І взагалі народня драма витворюється і відокремлюється в самостійну цілість з того широкого циклю епічної поезії, який спирається на поганські народні перекази. Передовсім форма загадки така близька до діяльогу, що з неї легко розвинутися невеликій народній драмі. Повстаючи з питань і відповідей, загадки вже тим самим вносять в епічну поезію драматичний елємент. Так напр. німецькі мясопустні драматичні штуки (так звані „Fastnachtspiele“) у своїй найдавніщій формі є дуже часто не чим иншим, як рядом здраматизованих загадок.

Народня драма середновічньої Німеччини народилася з народніх ігор, між якими окрему ролю відограли сцени звіринної байки, злучені з перебиранням. Це відбувалося в Німеччині та взагалі в західній Европі в часі поганських свят. Кождий брав на себе ролю якогось звіряти й таким робом звіринний епос перемінявся в драму (Райнеке Фукс-Лис Микита з XIV в.).

Дуже вчасно ці поганські урочистости в західній Европі промостили собі доступ до християнського костела, змішалися з християнськими святами, з якими припадали на той самий час, перемінилися і відновилися від такого змішання. Перебрані приходили до костела й тут підіймали сміх, танцювали, співали свої поганські пісні тощо.

Драматичні елєменти в українськім народнім життю і словесности. І в українських народніх обрядах було від найдавніщих часів життя українського народу і є тепер багато драматичного елєменту. Українське весілля це своєрідна релігійно-побутова драма. Ця прикмета українського весілля, що кождому обрядові товаришить пісня, яка пояснює його, що кожда поява й акція молодого, молодої, сватів, бояр, дружок пояснюється відповідними піснями, зближає наше весілля до старовинних клясичних містерій або траґедій Софокля з їх хором, строфами й антистрофами. Коли весілля розглядати яко релігійно-побутову епопею, представляє вона такі важніщі моменти: 1) сватання, 2) заручини, 3) печення короваю, 4) дівич вечір, 5) виття гильця, 6) посад, 7) вінчання, 8) покриття молодої, 9) супруже ліжко й 10) свято по щасливім заключенню супружа.[2]) Змисл неодної акції, яка відбувається в часі весілля, невідомий нашому народові й це вказує на давнє походження поодиноких складових частин нашої весільної драми, яке сягає поганських часів.

Учасниками, а ще краще орґанізаторами всіх найважніщих народніх обрядів від найдавніщих часів по XVII в. були на Україні, як і взагалі у східно-славянських народів, так звані *скоморохи*. Їх поява спільна всім европейським народам в середніх віках. Яко наслідники греко-римських скиників або мімів, народніх кумедників, що розвивали свою діяльність почасти на сцені або просценії театру, почасти на бенкетах і гулянках, на вулицях, площах і по шинках, українські скоморохи — все одно, звідки-б вони не прийшли на Україну, з Византії, чи з заходу — вже в XI століттю заакліматизувалися до українського життя і стали най-

давніщими представниками народнього епосу, народньої сцени, народньої музикальної штуки. [3]) Яко „веселі люде“ скоморохи грали та співали по домах, особливо на бенкетах, брали участь у весільних урочистостях, танцювали, виступали яко всякі грачі, розвеселяли народню товпу на вулицях і площах міст і сіл, на кладовищах і полях, перебиралися, ходили з ведмедями й иншими вивченими звірами, з вертепом, виступали яко сміхуни, чародії, шептуни тощо.

Через кілька століть духовенство завзято виступало проти них і їх штуки. В творах Феодосія Печерського, напр. в його поученню про божі кари, стрічаємо згадку, в числі инших спокушень людського роду, також про скоморохів з гуслами, сопілками та всякими грами. В життю тогож преподобника читаємо, що раз зайшов Феодосій до великого князя Святослава, сина Ярослава, й побачив у палаті, де находився князь, велике число грачів перед ним: одні грали на гуслах, другі на орґанах, а треті співали. „І так всі веселилися, бо такий був обичай у князя“. Похилив голову Феодосій і потім запитав князя: „чи так буде на тім світі?“. Прослезився князь і приказав грачам перервати гру. Від того часу, коли грали перед князем, а князь довідався про прихід Феодосія, він все приказував перервати гру.[4]) Виступи духовенства проти скоморохів, що не переривалися майже до XVIII в., свідчать про поширеність і живучість скоморошої штуки у нас.

Участь скоморохів в обрядах коляди. Не обходилися без скоморохів і обряди Купала й коляди. Вони грали цілі сцени з правильним розділом роль поміж членів скоморошої трупи, убраних в пестрі костюми, обвішаних бубончиками, перебиралися в звіринні шкіри або людські убрання і вкінці вбирали на себе маски.

З перебирань у звірята найбільше значіння мають ведмідь і коза. На Україні ходять молоді люде колядувати з козою. Козу роблять з дерева і тулуб покривають хутром; її піддержує схований під хутром селянин. Козу водять з музикою, під звуки якої

вона танцює. Прийшовши до якогось дому, колядники просять передовсім дозволу: „чи позволите, пане господарю, заколядувати, цей дім розвеселити, Ірода засмутити?“ І зачинають співати пісню (село Колошівка, чернигівського повіту):

Го, го, го, коза, го, го, го; сіра,
Ой, розходися, розвеселися
При свому дому, при господару!
Де коза ходить, там жито родить;
Де не буває, там вилягає.
Де коза туп, туп,
Там жита сім куп;
Де коза рогом,
Там жито стогом;
Де коза хвостом,
Там жито кустом.
На горі коза з козенятами,
В долині вовчок з вовченятами.
Вискочив вовчок, за козу чок-чок,
А вовченята за козенята.
Вискочив заяць,
Став козу лаять:
»Дурная коза, нерозумная,
Своїм діточкам не господиня,
Своїх діточок не покормила!
Вхопила-б серпок, побігла в лісок,
Нажала травиці з овсяний стіжок,
Своїх діточок да й покормила,
В чистім озері да й попоїла.
Не ходи, коза, у теє сельце,
Да в теє сельце, да в Михайлівку.
А в Михайлівці всі люде стрельці,
Встрелили козу в правеє ухо,
Крізь полотенце, да в щире серце.
Пуць, коза впала, нежива стала.
А міхоноша, бери дудочку,
Дуй козі в жилу.
Надимає жила, будь, коза, жива«.
Да устав наш козел,

Да пішов наш козел
Да на ноженьках, да на роженьках,
Да микаючи, да рикаючи,
Короля в полі да шукаючи,
Господина в домі да питаючи,
Щоб сьому господину і коровки були,
І неврочливії, і молочливії,
І овес — самосій, і ячмінь — колосій,
І пшениця, сочевиця,
І горох..... [5])

Поминаючи инші обряди драматичного характеру, тим більше, що тільки слабий відгомін їх подибуємо в давніх літературних українських драматичних творах, треба тут зазначити основну ріжницю в долі народніх початків драматичних вистав у західній Европі й на Україні. Західня церква уважала необхідним зробити уступку могутнім обрядам старовинного національного поганства й уладила в християнських костелах драматичні вистави, щоб таким успішним способом боротися з чарівними поганськими грами. Православна церква не робила жадних уступок поганству, хоч і православний народ бажав бачити драматизм в християнськім богослуженню.

Православне духовенство не тільки не прийшло на поміч поганським початкам простої народньої драми, але й усіма силами боролося з нею. Справжні початки українського театру завдячуємо західній Европі, в першій мірі польським впливам.

Розвиток середновічньої драми в західній Европі. Для протиділання народньому поганству повстала на заході Европи містерія. Назва походить від латинського слова ministerium = обряд і вказує заразом на початкову звязь її з церковним обрядом. Різдвяна містерія, яка мала своїм прототипом вертепний обряд, і великодня, що витворилася з короткої сцени ангела з жінками, які шукають Христа по його воскресінню, й обняла потім представлення Господніх страстей, воскресіння і зявління апостолам, утворили перші й основні містерії, довкруги

яких народжувалися нові. До подій, які товаришили різдву чи воскресінню Христа, додавалися всі події старого завіту, не виключаючи сотворення світу, які тільки стояли в якімсь відношенню до нього, й так повстав ряд епізодичних сцен, що його в Англії назвали колєктивною містерією. Крім різдвяних і великодніх містерій розвинулися далі ще містерії чудес або міраклі, що вихваляють життя і чуда святих, містерії моралітє, себто фільософічно-релігійні діяльоґи, що в них під алєґоричними іменами уособлювалися моральні поняття, драматичні хроніки з біблійної історії та вкінці історичні містерії, але все з християнською примішкою.

Коротка була побіда костела над народніми початками театральних вистав у західній Европі. З бігом часу під напором народніх елєментів містерія утратила свій чисто церковний характер і підчинилася світським інтересам. З поширенням містерій почали вводитися в них і не євангельські та не святі особи, напр. чорт і т. д., які вкінці так змінили первісний релігійний характер містерій, що їх прогнано з костелів і костельних огорож, де первісно виставлялися.

Видіставшися на волю і зустріта народом з відкритими руками, містерія прийняла в себе ще більше комічного елєменту з грубого простонароднього побуту й стала добром народніх мас, а потім перейшла також у школи. І почувся з містерії инший настрій, далеко живіщий і блищий до народніх мас: сміхи, жарти, дотепи й колючки, сатиричний елємент. Розвиваючися швидко, широко й нестримно, народній гумор промощував шлях для чисто національного мистецтва, що і зміст і форму, методи й головні ідеї брало тільки з народнього елєменту.

На припадкових комічних сценах, як сцена з продавцем мастей Маріям і Йосифові, сцени з веселим життям Марії Магдалини, з ориґінальним образцем родинного побуту Ноя, з чортами і т. д., не задержався розвиток комічного елєменту. З бігом часу приплив світського елєменту до духовної драми був такий сильний, що довів до відокремлення таких появ в одну

цілість, до утворення з окремих сцен невеличких комічних штук, виставлюваних поміж актами драми.

Інтермедії або інтерлюдії. Такі невеличкі комічні пєси мали на ціли відтягати увагу глядача від змісту серіозної і по більшій части нудної драми й відсвіжувати його ум веселими сценами з щоденного життя. І ці невеличкі драматичні сцени комічного характеру називалися інтерлюдії або інтермедії (междувброшенныя забавныя игралища).

В старовинних колєктивних містеріях слідний ще звязок інтерлюдій з текстом основної драми. Так напр. в пастирських сценах річи пастухів переривалися вставленою сценою, де перед публикою зявлявся великий хитрун Мек, що удаючи бідного й прибитого сімєю, просить у пастухів дозволу провести ніч з ними. Не довіряючи йому, пастухи кладуть його поміж собою, сподіваючися, що так охоронять своє стадо від його нападів. Але спритний злодій успіває вкрасти найкращого барана, занєсти його до жінки, яка не менше вдатно завиває кінці в бавовну. Мек знову вертається спати до пастухів. Тимчасом жінка Мека ховає барана в колиску, а сама стогне немовби по народженню дитини. Пригоди пастухів з Меком нагло перериваються піснею ангелів, що звіщають про народження Спасителя, а потім містерія іде далі своєю звичайною чергою.[6]) Від такого поверховного підчинення головній драмі перейшла інтермедія до повної незалежности.

Тимчасом релігійна драма наближалася до неминучого упадку. Зложилися на це: постепенне переродження усього ладу життя, широкий розвиток народнього комічного театру, побіда сатири над догматичною пропагандою в драматичній сфері, а вкінці негативний елємент, внесений в духовний театр реформаторськими штуками. Утративши своє суспільне значіння, релігійна драма знайшла для себе захист в ріжних ультракатолицьких закутках Европи й серед умов, які виключали всякий її розвиток, в численних католицьких і протестантських академіях, семинаріях, духовних школах. Останні прийняли містерію в обсяг

педагогічних засобів на тій підставі, що вона укріпляла в учениках догми віри, піддержувала в них найголовніщі відомости з церковної історії й мартирольогії та вкінці розвивала в молодих людях усі прикмети доброго проповідника.

Шкільна драма в західній Европі, зокрема в Польщі. Це був останній період істнування містерії, так званої шкільної драми. Її укладали по більшій части латинською мовою головно самі учителі поетики, а виставляли школярі під його вказівками. Духовна драма одержала належне собі місце в загальній програмі наукового курсу. Учитель поетики мав обовязок укладати від часу до часу духовні драми. Їх форма постепенно віддалялася від свого прототипу й під впливом щораз більшого гуманітарного руху й відродження залюбовання до клясичних зразків вона почала наслідувати форми й вірш давньої трагедії й комедії. Одні з перших єзуїти покористувалися можностю ужити духовну драму яко засіб релігійної пропаганди й піддержку основної лінґвістичної та проповідничої освіти.

І в Чехії не тільки в народі, але й в школах найшла собі захист містерія по своїм виході з церкви. І серед школярів, які вешталися скрізь і мали назву волоцюг (ваґантів), довго зберігалася містерія. Ставши предметом шкільних вправ, містерія в Чехії підчинилася педаґоґічним вимогам, первісний чеський текст почав робити місце латинському яко кориснiщому, драма щораз більше увільнялася від переваги національного елєменту та прибирала штучні методи й клєрикальний напрям.

В Польщі містерія найшла ще найкращий захист у школі й деяких манастирях. І тут скоро вона стала знаряддям педаґоґічних цілей або пропаганди, а вже головно відтоді, відколи єзуїти зовсім захопили її в свої руки. Як у західній Европі, так у Польщі комічний елємент дістався до релігійної драми тим робом, шо вже перші виконавці містерій постепенно позбавляли їх чисто релігійного напряму. І здобував собі місце в релігійній драмі світський елємент утертим

шляхом: чорти, вояки, Юда почали щораз сміливіще розвеселяти зібрану публику і з їх розмов почали творитися вставні сцени й інтерлюдії. І так в одній великодній містерії зараз за монольогом Спасителя в Гефсиманськім саді наступає сцена між чортом і Юдою. Чорт стрічає Юду як свого давнього приятеля і, зауваживши його трівогу, радить йому вдавитися, для якої цілі й дає йому мотуз. Коли його рада виконується, чорт з радости пускається в танець і починає співати, а під кінець хоче угостити приятеля смолою. Сходяться чорти і шукають, де дістати-б смоли, щоб залити йому горло. Припадково переїзджає селянин з смолою, його спиняють, торгуються і, коли він жадає за смолу копу, беруть і його з собою до пекла, щоб там розплатитися з ним, і потішають його, що там він опиниться серед знайомих, найде там діда, бабу та внучат. [7]) Пізніще в інтермедії почали виступати особи, неналежні до головної драми, а далі на духовній сцені появилися в комічних постатях і духовні особи. Й тоді прогнали драму за костельну огорожу, а вона знайшла захист по школах і манастирях — серед змінених обставин і для змінених цілей.

Перенесення шкільного театру на Україну. Коли містерія найшла захист в школах і академіях Польщі й ученики та семинаристи стали виконавцями драматичних вистав, шкільній драмі легко було дістатися на Україну. Немов гилля розложистого дерева, так від краківської академії поширилися в Польщі другостепенні й підчинені їй школи, семинарії або бурси, а в усіх їх в загальних рисах були однакові методи та плян науки.

З свого боку єзуїти покрили не тільки Польщу, але й Литву й західно-українські землі цілою сіттю своїх колєгій. І до польських шкіл внесли вони випробовані вже в західній Европі методи, сперті на добре знання людського серця. І незабаром польські вельможі та шляхта почали товпами зіздитися на величні вистави єзуїтів, де латинські віршові драми перемежувались з польськими, духовні сюжети з опові-

даннями з клясичної мітольоґії і де життя святих, історія рідного краю, політичні теорії, любовні пригоди поганських богів або леґенди світського змісту представляли невичерпане джерело натхнення досвідчених єзуїтських драматургів. [7]) Єзуїтські вистави відтягали молодь від давніх шкіл і краківської академії, представники чистої науки не переставали протестувати проти шарлатанства, але єзуїтська новина все-таки віднесла блискучу побіду.

Спеціяльну увагу звернули єзуїти на західні українські землі. При тім знаряддям, при помочи якого задумали осягнути свої ціли, була в першій мірі молодь. В їх руках находилося виховання дітей аристократичних родин, отже в єзуїтських школах побирала освіту й українська молодь. Люблинська унія з 1596 р. заставила передових Українців поробити рішучі кроки для протиділання. А що головна сила єзуїтів була в їх освіті, й Українцям треба було озброїтися тією самою зброєю, основніще виховувати молодіж, засновувати школи, приготовляти учених людей, котрі були-б здатні своїми творами спиняти єзуїтську та взагалі католицьку пропаґанду.

Так в оборону української віри й національности появилася густа сітка нищих і вищих шкіл, друкарень і гуртків учених людей при них.

Політичне поневолення України під Польщею промощувало широкий шлях впливови польської культури на українську. І таким обставинам між иншим, не тільки тому, що члени української нації були присутні на єзуїтських виставах чи й брали в них участь, треба приписати заведення драматичних вистав по українських школах надовго передтим, заки Петро Могила при заснуванню київської академії перейняв для неї порядок польських наукових заведень. Було тут і зобовязання учителя поетики в Київі кождого року приготовити для літніх рекреацій драму, комедію або траґедію.

Теорія шкільної драми в Польщі й на Україні. В київській академії, а тим самим і в школах, зорґанізованих на її зразок, викладався курс пое-

тики, звичайно в латинській мові. Ученики познайомлювалися з усіма родами й формами літературних творів: епосом, лірикою і драмою теоретично та практично, отже студіювали правила та зразки, вправлялися в писанню власних учених ьких прикладів на вивчені правила, а опісля й самі ставали драматурґами.

Драми шкільного репертуару називалися на Україні по найбільшій части комедіями тому, що першими зразками їх були твори клясичної літератури, які мали таку назву, одначе значіння терміну розумілося далеко неясно.[9]) Шкільна драма складалася звичайно з трьох головних частин: прольоґа, фабули й епільоґа. Прольоґ виголошувався звичайно самим автором драми, котрий заразом займався і її виставою, й містив у собі зворот до глядачів з коротким поясненням основної ідеї драми й тієї моральної науки, яка випливала з неї. Потім ішла сама драма, фабула, поділена на акти, яких було не менше трьох і не більше пяти. Акти ділилися на сцени, яких не повинно було приходити більше девяти в однім акті, а число дієвих осіб в кождій сцені не повинно було перевищати чотирнадцятьох. Часто перед актом стояв окремий прольоґ, а по нім наступав хор, в якім розвивалася якась моральна думка, що стоїть у звязку з змістом цього акту. Закінчувалася драма епільоґом, в якім містилася подяка глядачам і прохання вибачення у них за прогріхи.[10])

На заході писалася драма звичайно в латинській мові, у нас в так званій славянсько-українській, себто зукраїнщеній церковно-славянській мові. Прольоґи, хори й епільоґ писалися в західній Европі звичайно на народній мові, у нас на славяно-українській, за те як у західній Европі, так і у нас писалися живою народньою мовою інтермедії, себто сцени з простого життя, грубі фарси або драматизовані фацеції й новелі.

Чогож учили в школі про інтермедію? Одна з цікавіщих поетик половини XVII в. дає такий виклад про інтермедію: „Інтермедія це коротка дія, видумана або правдива. Її відограють між актами ко-

медії і траґедії, а складається вона з забавних слів, предметів і осіб, що відсвіжують увагу слухача й не належать до актів і сцен драми. Вона називається інтермедією тому, що звичайно виконується між актами комедії і трагедії“.

Хоч інтермедії уважалися зовсім окремими від драми сценами, все-таки теорія поетики заохочувала брати для інтермедії сцени, котрі мали-б звязок з акцією, що розвивається в самій драмі: „Нема необхідности ставити інтермедії в звязок з змислом сюжету або акції комедії: вони можуть містити в собі зовсім окрему акцію від акції комедії або траґедії. Одначе добре є класти в основу інтермедії змисл сюжету самої драми або ставити інтермедію в звязок з драмою. Деякі драматурґи обходяться зовсім без інтермедій, але в саме оброблення драми вносять сцени, рівнозначні з інтермедіями. В інтермедіях оброблюються втішні й жартобливі історії, оповідання, анекдоти, фортелі одного над другим слуг, дворакіз, злидарів, музиків і ин., до інтермедії надаються такі особи, як сільські мужики, куховари, візники, що мріють про ученість, про політичну діяльність, що вправно та зручно обдурюють один одного й инших, одним словом усе втішне, шо замітиш навіть в окремих людях, можна представити в інтермедіях, одначе в стані инших осіб, зберігаючи приличність і пристойність. Особи інтермедій не мають відношення до акції самої драми; одначе деколи можна взяти їх з числа осіб, що відносяться до драми. Інтермедій може бути в комедії одна або кілька, навіть по кождім акті — крім останнього. Тих кілька інтермедій можуть або бути продовженням одна одної, себто виконуватися протягом усієї драми одними й тими самими особами, розвиваючи один і той самий сюжет; або-ж інтермедії можуть не мати між собою ніякого звязку, виконуватися по ріжних актах ріжними особами, оброблювати ріжні сюжети. На виставах, які виконуються у дні великого посту для вияснення значіння Господніх терпінь, інтермедії є не на місці. Не на місці є вони також між актами траґедій, ціль яких викликувати в слухачах

серіозний, смутний настрій, — виїмка допускається тільки в тім випадку, коли якийсь акт покажеться занадто довгий і нудний; одначе-ж можливо в цих актах поміщувати легкі сцени, що доставляли-б деякого віддиху слухачам, але не викликували-б сміху, як інтермедії; причина цього та, що інтермедії в таких разах протирічили-б цілі, яку має траґедія.

Одні з інтермедій викликують сміх виключно словами, напр. коли виводяться наші сільські мужики, в уста котрих вкладаються латинські річи або котрі підбирають рівнозвучні вислови, або коли ці селяне пробують наслідувати манєри або річи освічених людей, двораків, або навіть коли вони стараються висловитися чистою польською мовою. Також коли ці селяне втішним способом описують шось, напр. якийсь одяг і т. п., сніданок і т. п. В основі инших інтермедій лежать акції, що викликують сміх; такими є тонкі обдурення, спритні привласнення, уладжувані рабівниками, слугами й ин. В инших інтермедіях грають ролю також утішні слова й акції; такими є сцени, де виступають лизуни, двораки, хитруни й ин.“ [11])

До переписаних або перероблених запозичених текстів підручників поетик автори Українці не додавали нічого або майже нічого нового. Цікаву рису вніс у свою поетику „Поетичний город“ Митрофан Довгалевський, учитель поетики в київській академії на шкільний рік 1736/7. Викладаючи теорію поетики за чужими слідами, Довгалевський згадував про те, що увійшло в сучасну йому практику: В комедії — писав він — виступають особи низького походження, як господарь, литвин (білорус), циган, козак, жид, поляк, скиф, турок, грек, італієць“. [12]) Очевидно Довгалевський розумів під комедією інтермедії, які були в моді, а які зовсім справедливо він назвав народніми комедіями.

Інтермедії з драми Якуба Гаватовича.

Розвиток польської інтермедії в XVI і на початку XVII століття. Найдавніщі зразки

такої народньої комедії переховала нам польська драма Якуба Ґаватовича з 1619 р. Польська драматична творчість в XVI в. не була природним витвором, але штучно виплеканою ростиною. Відділ релїґійної драми убогий. Ренесанс не лишив великого впливу. Шкільна драма, яка буйно розвинулась в західній Европі, дала в Польщі кілька невдатних проб. Вплив реформації обмежився доількох полємічно-релїґійних діяльоґів без більшої вартости. В инших галузях драматичної літератури, як на полі мораліте й комедій, виказує польська драматична література XVI в. тільки безвартісні проби. Щойно під кінець XVI в. набрала більшого значіння єзуїтська драма, якій одначе не можна признати артистичної вартости. [13])

Причиною цього явища як в Польщі, так і на Україні була недостача постійної сцени й та обставина, що не було більших міст, а міщанство було по більшій части напливове й неосвічене.

Наскільки можна думати з того, що досіль відоме з історії польського театру в XVI в., завязки польської комедії в формі інтермедій зявляються досить пізно. З двох ніби-то інтермедій, доданих до „Суду Париса“ з 1542 р., одна музична в злуці з костюмовим танцем, а друга це рід циркової забави. В 1579 р. появилися інтермедії на єзуїтській сцені в Пултуску, але вони бліді, не забавні й моралізуючі. На справжній комізм здобулася польська інтермедія щойно під італійським впливом і під впливом загального зросту цивілізації в часах відродження. Справжні три польські інтермедії (досіль відомі) походять з 1604 р. й додані до мораліте Юрковського „O polskim Scylurusie“. Одна з них представляє шляхтича на лихім селі, що занедбує діти й господарство, а на лови вибирається вистроєний і пересвідчений, що це додає йому багато поваги. Друга інтермедія малює того самого шляхтича, як він наймає у місті домового вчителя для дітей і не хоче навіть стільки заплатити, скільки платиться за турецького коня. В третій інтермедії вертають до дому два підхмелені селяне, котрі кра-

дуть по дорозі з поля, що можуть, аж сполошує їх дідич. [14])

Так звана „Коротка інтермедія“ (Intermedium breve) заснована на анекдоті про наївного селянина, що пробує віддати до школи сина. Цей мотив, властивий середновічній французькій фарсі, появився в Польщі перший раз на єзуїтській сцені в Пултуску 1579 р., а на народній сцені дещо пізніще в згаданій інтермедії. Селянин Вирва їде з хурою дров до міста й забирає з собою сина Лаврінка, щоб його віддати до школи. Ставши в місті, лишає хуру на вулиці й питається за школу, а син іде за ним, несучи під пахою гусака для бакаляря і заїдаючи хліб з сиром. Вирва питається наперід жака, потім льоката за бакаляря, безупинно перекручуючи це слово на каламарь або бакулярь. Жак і льокат сміються з нього, та не уважаючи на це, він приходить до учителя і, гарно кланяючися, віддає сина до школи. Вирва це проста людина; на кождім ступні зраджує незнання і хотів би, щоб його сина відразу признано найкращим учеником і щоб його видатки не пішли на марне. І він був колись через тиждень у школі та брав навіть участь в урочистости на св. Григорія, але незабаром його прогнали з неї. Одначе ця урочистість зробила на нього таке враження, що тепер бажав би бачити сина як найшвидше її учасником, а потім і королем жаків. Бакалярь приймає сина, Вирва йде на торг і відразу починається наука. Насамперід бакалярь велить Лаврінкові вмити собі ноги, але коли хлопець не хоче зробити цього й заявляє, що вдома мати мила йому ноги, його простягають на лавці й добре його перетріпують. Вирва просив дуже, щоб не катовано йому сина, отже повернувши з торгу, забирає його додому, а рівночасно домагається звернення гусака. Одначе бакалярь збуває його жартом, а селянин забуває язик в роті й відходить з нічим. Ця інтермедія мала досить велику славу в Польщі й вийшла 1612 р. друком п. з. „Комедія про Лаврінка до школи та з школи“.[15])

*

Драма Якуба Гаватовича. Як що й ще яку польську інтермедію можна віднести до часу перед появою драми Гаватовича, чому наразі стоїть на перешкоді недостача хронольоґії, мало це змінило-б характер тодішньої польської інтермедії, ясний з поданих вище інтермедій. Пятиактова драма Ґаватовича, має заголовок: „Tragaedia albo wizerunek śmierci przeświętego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego". Містерія про відрубання голови св. Іванові Хрестителеві була в Польщі найпопулярніщою. Вже Скарґа згадує її яко загально відому в XVI в. драму, коли говорить: „Як коли показують зрубання св. Івана: приправляють живій людині миску під шию, а він показується умерлим, хоч в дійсности живий і здоровий".[16]) Одначе текст цієї містерії невідомий. Другим текстом мав би бути той рукопис, в якім мала находитися старовинна пісня танцюючої Іродіяди[17]), а третій це драма Ґаватовича. Проф. Брікнер здогадується, що останні обидві драми ідентичні[18]). За те вказує на йншу чотироактову драму про Івана Хрестителя з хорами, подібну дещо до траґедії Ґаватовича, з 1629 р.[19]) Драму Ґаватовича виставлено в 1619 р. в Камінці Струмиловій на ярмарку, що припадав на день тогож святого. Тодіж і надруковано її.

Вона написана віршом. Прольоґ викладає зміст драми: відому з святого письма історію про Івана Хрестителя і царя Ірода й Іродіяди. Драма без літературної вартости. З сучасним життям суспільности вяжуть її тільки дві сцени „замісць інтермедій", одна на кінці першого, друга на кінці четвертого акту. У автора цих сцен серце чутке на кривди народніх мас. Зокрема треба це сказати про сцену „замісць інтермедії" на кінці четвертого акту. Тут хвалиться чорт тим, що він зробив на світі: „І ми не дармували. Ми обїхали цілий світ, приводячи людей до злого. Дуже часто витатимемо гостей в своїм пеклі. Мене тільки про це запитати. Маю силу пяниць, костирів (грачів у кістки), танцюристів, картярів, розбійників, і навіть і тих драбуг, що ходять серед темної ночі й усе чигають на розпусту, спізнюючи свої зальоти й роз-

пусні перелюбства, коли достануться до нас на пекольне ліжко з жінкою. Маємо досить і шинкарок, в яких дуже кохаємося, що мають несправедливі міри, а через наші чари всіх завертають до себе та приписують їм крисок. І тих, що пишно вбираються, а сильні в своїй гордости, досить наведемо до пекла, коли тільки попробуємо цього. А надо все найбільше частуватимемо чарівниці, наші вірні служебниці, котрих носимо під Київ, коли перемінимося в ожог, за те, що вони не хочуть дармувати в тім, що їм повеліваємо. І буде гарний бенкет з ними. І ворожбитів і лікарів і ріжних хвакторів з тими, котрі знаються з ними або вдаються до них, повно достанеться до нас, що ледви для них стане місця. І тих, що держать злі фунти або міряють коротким ліктем. Не вилічаю багатьох инших, з котрими починаємо собі так сміливо немов з братьми, а надто кохаємося в собі, що нічого такого не зачнуть без котрого небудь чорта. І буде цього до нещастя, що ледви місця їм вистарчить. В наших пекольних палатах маємо досить вірних слуг“.

Найцінніщі з драми Ґаватовича, пятий акт якої нагадує анальоґічні сцени з українського народнього вертепу, українські інтермедії, перша після другого акту, а третя після третього акту. Не зважаючи на це, вони надруковані на самім кінці книжки.

Продав кота в мішку. В першій інтермедії зявляється двох селян: Стецько з горшками й Климко з котом у мішку. Перший, багатий господарь, наймає другого до себе на службу й обіцює добре годувати його, варячи ріжні страви в горшках, котрі закупив на ярмарку. Другий годиться і хвалиться своєю вмілостю ловити звірів. Ось і зловив лисицю, котру держить у мішку та пропонує Стецькови купити. Після торгу купує Стецько звіря. Климко відходить і обіцяє незабаром вернутися, а тимчасом бере горшки й одіж Стецька. Останній розвязує міх і відсіль вибігає кіт. Тимчасом вертається Климко, перебраний в иншу одіж, і приносить горшки, накриваючи їх своєю одіжю і присипаючи травою. Коли Стецько докоряє йому за шахрайство, Климко запевняє, що він

не зробив цього, й показує йому купу з горшками та впевняє, що це лежить ошуканець, котрого й радить вибити „палицею гаразд по хребті“. Йдучи за його радою, Стецько бє власні горшки, за пізно зауважує свою помилку та йде до пана поскаржитися. Климко знову показується на сцені і цинічно заявляє, що пан той, котрий „знає в світі гаразд махлювати“.

Джерело інтермедії. На тему цієї інтермедії відома в нас приповідка „кота в мішку не торгують“ або „купує кота в мішку“. Ця приповідка це мабуть скорочення до догми оповідання на тужтему в нашій устній словесности. Такі оповідання є вандрівного характеру. Джерело оповідання про купленого кота в мішку відкрив Драгоманів у німецькій книжці про мандрівки Ulenspiegel-а або Eulenspiegel-а, жартуна, що робить по більшій части гидкі жарти ріжним особам, з котрими сходиться. Назва походить звідтіля, що він мав в одній руці сову (Eule), а в другій дзеркало (Spiegel). В початку XVI в. Томас Мурнер звів до купи мандрівки цих жартунів і надрукував у 1519 р. Опісля ця книжка передруковувалася багато разів і перекладалася на ріжні мови, а нові видавці викидали й додавали нові ріжні анекдоти відповідно до свого смаку й читаючої публики.

І саме в Мурнеровім зводі мандрівок Ulenspiegel-а найшов Драгоманів дві історії, які зведені в одну в інтермедії про кота в мішку. В першій іде оповідання, як Ulenspiegel, розсердившися за те, що в Берліні кушнір не заплатив йому грошей за роботу, яку він, причепившися до букви наказу господаря, зробив так, що з шкірки наробив великих і малих вовків і попсував через це шкірку, постановляє пімститися на кушнірах у Липську. Коли липські кушніри зібралися у вечір перед Великоднем і заявили, що радо попоїли-б дичини, Ulenspiegel бере у господаря своєї гостинниці кота, обшиває його в заячу шкірку, показує його кушнірови зпід поли та продає за чотирі срібні гроші й за шість феників шкірку. Кушнір приносить куплене до дому свого цехмістра, де зібралися його товариші. Їм захотілося забавитися ловами на заяця

і вони випустили кота в обгородженім городі, нацькувавши на нього собаку. Кіт вискочив на дерево, замявкав і втік до дому. Кушніри хотіли побити жартуна, але Ulenspiegel перемінив свою одіж і став иншим так, що вони не пізнали його.

Другій половині інтермедії Ґаватовича відповідає инша історія, де Ulenspiegel гостює у бременського епископа, любитела жартів, що дуже бавився своїм гостем. Нарешті жартун утомився і вдає побожного так, що епископа нарешті обіймає досада. Тоді Ulenspiegel умовляється з гончарихою, що він платить за всі її горшки, коли вона сповнятиме все, що він їй накаже знаком, а епископови говорить, що без слів заставить бабу, яка продає горшки, побити свій товар. Епископ закладається на 30 ґульденів. Обидва йдуть на ринок і Ulenspiegel починає рухи, які баба гончариха удає, нарешті дає їй знак бити горшки. Вдома епископ годиться віддати 30 ґульденів, коли Ulenspiegel скаже йому, як він зробив свою штуку. Жартун пояснює свою немудру хитрість. Епископ наказує йому мовчати про цю справу й обіцяє за це подарувати вола. Цей подарунок дістає Ulenspiegel з числа 16 волів, які епископ добуває від своїх лицарів і слуг, обіцявши їм виявити секрет способу, як Ulenspiegel одержав силу над гончарихою. Васалям епископа видалося, що секрет невартий волів, але їм прийшлося потішитися тим, що їх пан зажартував з ними.

При кінці XVI, а найдалі на початку XVII в. мандрівки Ulenspiegel-а, переложено на польську мову під іменем Sowizdrzał (sowa, zdrzadło, źwierciadło = дзеркало), бо вже в 1617 р. краківський епископ завів у реєстр заборонених книжок „Fraszki nowe Sowizdrzałowe“ і „Sowizdrzał nowy“. В однім з таких видань є обидві історії навіть не в перерібці, а майже в дословнім перекладі німецького зразка.[20])

Найкращий сон. В другій інтермедії з драми Ґаватовича виступає трьох селян: Максим, Гриць і Денис. Перші два продали воли на ярмарку. Раді, що не відроблятимуть уже ними „шарварку“, збираються

служити на флісі: гнати дараби й човни на ріці. Третій Денис догоняє їх і просить і його взяти до товариства. По якімсь часі Денис просить їсти, кажучи, що він забув купити хліба. Та хліба немає й у товаришів подорожі. Зробивши деякий шматок дальшої дороги, селяне чують запах пирога й, пошукавши, находять пиріг у траві. Денис говорить, що пиріг за малий для трьох, і предкладає лягти спати, а після того присудити пиріг тому, кому присниться найкращий сон. Усі лягають спати. Коли обидва товариші сплять, Денис зїдає пиріг і потім будить їх. Кождий оповідає свій сон. Максим був у небі, опис якого подає, де Бог їсти велів носити. І його поставлено там за стіл заїдати страви, які вилічені далі. Грицько був у пеклі, де сказано йому, що на віки терпітиме муки. Тепер почав Денис оповідати про себе. Коли він лежав, ангел прийшов до нього, вхопив його за волосся і посадив на небі. Там побачив Денис Максима, як уживав. Просив його дати кусник, та Максим не хотів, але все показував з неба на той пиріг. Опісля ангел поставив Дениса коло пекольного вогню, звідки почув крик Грицька, щоб Денис зїв, що має, бо Грицько терпітиме там вічні муки. Нагло поставив його ангел на траві й він зїв пиріг. Не хотіли такого товариша подорожі Максим і Грицько, від яких утік Денис, щоб вони не побили його.

Українське народнє оповідання про найкращий сон. На ту саму тему находиться в збірнику казок Афанасєва таке оповідання: Ішов хахол з покосу, та й з циганом зійшлись разом. „А куди ти, чоловіче, йдеш?“ — „А додому, цигане“! — „Ходи-ж зо мною за товариша“. — „Еге!“ От вони йдуть, та на дорозі найшли печене поросся. От циган продумує, якби йому самому поросся зїсти. „А як же, каже, чоловіче, ми поросся зїмо?“. — „А як же! поріжмо, та й зїджмо“. — „Ні, чоловіче, каже циган; або я більше зїм, або ти, та й не згадаємо; а нехай ляжемо спати, та кому кращий сон, присниться, тому і поросся зїсти“. — „Еге!“ Тільки чоловік і береже цигана, поки він засне. Циган захрапів. Чоловік поторкав, потор-

кав цигана — він спить. От він вийняв у нього окраєць хліба, та і зїв усе порося; а опісля ліг, та і спить собі гарненько. Циган схативсь та торк, торк того чоловіка; він проспався. „А який же тобі, чоловіче, сон снився?“ – „А щоб тобі, цигане! мене збудив, а міні такий гарний сон снився“... — „Та оповідай же, цигане, твій сон, а я свій (каже) подумаю, ти мене так торкав, що я свій сон зовсім забув“. — „Ну, каже, чоловіче! міні сон гарний снився! Дивлюсь я біля нас кінь ходить, такий гарний: нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова. От як я сів на того коня та побіг, та побіг — тільки і видно! Біжу по степу, на степу стоїть стовп, біля стовпа драбина. Я зліз з того коня, привязав його до стовпа, поліз по драбині; ліз, ліз вгору, високо — високо: Дивлюсь — аж там небеса. Я виліз на небеса, ходив, ходив по небесах, та й найшов хатку. У тій хаті відхилив трошки двері — там світиться. Бачу — сидить сам пан Біг, вечеряє, та й каже до мене: іди (каже) до мене, цигане, вечеряти! Дак я, чоловіче, з самим Богом вечеряв!... Дак бач, який міні сон снився! — „Та й міні, каже, снився під цю штуку, тільки трохи не такий: устав я, аж ходить кобила, біла да така пранцювата! Свитка на ній підвязана віжками, з лози стремена почіплені, обродь на ній уся зірвана. Дак я сів собі на ній та й поїхав. Їхав — їхав, їхав — їхав, аж опоганіло... Тільки дивлюсь: стоїть стовп, біля стовпа драбина, а до тої драбини стоїть привязаний кінь — такий гарний, нова на нім узда, срібні вудила, золоті стремена, подушка на сідлі пухова“... — „Отож, чоловіче, я на тому коневі їхав“. — „Еге! Дак я, каже, зліз з тієї кобили, пустив її по степу, та й поліз, по драбині угору. Виліз високо-високо; дивлюсь — аж небеса. От я походив, походив собі по небесах, бач — стоїть хатка. Я відхилив трошки двері, дивлюсь — аж ви сидите з паном Богом, та вечеряєте. А, — ти, цигане, махнув на мене, та й кажеш: вернись, чоловіче, та зїж порося. Я вернувсь, зїв порося, та і ліг: і спав собі гарненько“... — — „Дак ти зїв порося?“ — „Та усе,

каже, зїв. „Подивись — он де тілько кісточки зостались!“ — „А, дурню! це міні тільки сон такий снився“. „А я, каже, не знав; ти-ж на мене махнув, щоб я вернувсь та зїв порося“. „Нехай же тебе побє лиха година! Цур тобі, пек тобі, дурню! нехай тебе сира земля прийме! Не піду з тобою за товариша, розцураюсь! Та й пішов циган додому.[21])

Джерело інтермедії. Одначе далеко близше до змісту інтермедії про найкращий сон одно оповідання з так званих „Gesta Romanorum“ (Римські історії). Належать вони до найпопулярніщих і найбільше поширених творів европейської літератури в середніх віках і містять оповідання, леґенди, анекдоти, які походять з ріжних джерел. Цей збірник повстав правдоподібно в XIII в. в Анґлії з кількох менших цілостей, відомих уже передтим, а потім побільшився новими додатками так, що зріс до числа 181 розділів. Перша згадка про істнування в XVI в. польського перекладу Римських історій появляється в 1553 р.[22])

Одно з польських видань Римських історій, передруковане д-ром Яном Бистроньом у „Bibliotec-i Pisarzów Polskich“ краківської Академії Наук, має яко XXIII історію „Приклад, щоб ми пильнувалися чортівської зради, щоб нас не зрадив“. Ось що тут оповідається: „Пішло трьох товаришів у дорогу, й одного разу притрапилося їм, що не мали нічого їсти, лишень один малесенький хліб знайшли, щоб купити, а їсти хотілося їм дуже. І говорили так між собою: Хочби ми поділили цей хліб на три частини, таки кождий з нас не наїсться своєю частиною. Сказав їм один: Покладімося тут на шляху й спімо, а кому снитиметься найкращий сон, хай зїсть тоді той увесь хліб. Відповіли йому инші товариші: Годимося на це. Й почали спати. Тоді той, котрий піддав цю раду, вставши в часі, коли вони спали, зїв увесь хліб так, що не лишив жадної одробини своїм товаришам. Опісля збудив своїх товаришів, говорячи: Устаньте швидко, вже час, щоб кождий оповів свій сон. Перший сказав: Любі товариші, дивний сон снився мені. Бачив я одну

драбину, спущену з неба, котрою ангели сходили з неба й виходили, а зійшовши, взяли мою душу з тіла. Коли я там був, бачив я св. Трійцю, Отця і Сина і Святого Духа. А таку веселість мала моя душа, що такої ні око не бачило, ні ухо не чуло, як я там мав веселість. Це мій сон. Опісля сказав другий: Я бачив, що чорти гаками вирвали мою душу з мого тіла та взяли її до пекла й говорили мені так: як довго буде Бог на небі, так довго будеш на цім місці. Потім сказав третій: Слухайте мого сну: Я бачив, що якийсь ангел прийшов до мене та сказав мені: Приятелю, чи хочеш побачити, де твої товариші? А я відповів: Хочу, бо маємо між собою хліб зїсти, а вони певне відійшли з хлібом. А він сказав мені: Єсть хліб коло вас, але ходи за мною. І вів мене до небесної вулички, а тільки я вложив свою голову до неба, як він це звелів мені, я побачив, що ти був у небі, як ти сказав, і сидів ти на золотім стільці, а мав перед собою багато страв і вина досить. І сказав мені ангел: Отсе твій товариш має тут багато роскішних страв і веселости, а тут пробуватиме на віки; бо хто раз увійде до неба, вже на віки не вийде з нього. Опісля сказав: Піди ще за мною, а я покажу тобі, де є твій другий товариш. А коли я йшов за ним, вів мене до пекольної брами, а там бачив я тебе в пекольних муках, як ти сам сказав. І сказав я до тебе: Товаришу, жаль мені того, що ти в таких великих муках, а ти відповів мені: Як довго Пан Біг царюватиме в небі, так довго тут пробуватиму, бо я заслужив на це. Устань швидко, зїдж увесь хліб, бо відтепер не побачиш ні мене ні мого товариша. А коли я це почув, вставши, зїв хліб, як ти велів мені.[23])

Зайнявшися дослідом походження українського народнього устного оповідання, дійшов Драгоманів до висліду, що воно не місцевого й не устного, а закордонного й книжного походження, й появилося на Україні не раніше появи в ній Римських історій, отже не раніше XVI в.[24]) Вже саме число осіб, в інтермедії три, в українськім устнім народнім оповіданню дві, вказує на те, що редакція оповідання пізніща від ре-

дакції інтермедії. Інтермедія близька до тексту прикладу з Римських історій. Зрештою треба ще виждати, чи не найдуться готові зразки обох інтермедій в німецькій, чеській або польській мові.

Оповідання про найкращий сон в новій українській літературі. Оброблення сюжету інтермедії про найкращий сон на підставі народньої перерібки з двома особами маємо у Степана Руданського, в його приказці „Пан і Іван в дорозі" з 1858 р. Пан з Іваном відбувають мандрівку по світу. Прийшлося ночувати. Пан задумує ошукати Івана. Пропонує попоїсти, але почати з торби Івана. Згодився Іван:

Добре, пане! — Іван каже,
Зняв свою торбину...
На травиці зелененькій
Простелив свитину...
Попоїли таки добре:
Комара здушили...
Рано встали, до сніданя
Торбину кінчили.

Надійшов другий вечір і панові треба було починати свою торбу. Але пан ні слова собі, положився спати, поклав торбу під голову й почав замовляти Івана, що він робив би, якби мав велике поле, як те, де вони ночували. На це сказав Іван, що він орав би, засівав би хлібом, ходив би до Одеси по сіль і мав би гроші. Що инше зробив би пан. Він збудував би на цім місці місто. Там стояв би у нього палац, крамниці під ряд деинде, а ще далі перекупки з булками, а тут дві різниці. Тоді запросив би пан Івана до себе балювати. Спасибі — сказав Іван, краще положитися спати. І незабаром зачав Іван хропіти коло пана, а потім і пан почав сапіти.

Тільки що пан заснув добре,
Іван підійнявся...
Та до панської торбини
І сам присотався.

То і курку, і печеню,
І кавалок кишки...
Все, що було у торбині,
Стеребив до кришки...

Пробудився голодний пан, та не було що їсти. Розбудив Івана й запитав його. А Іван здвигнув плечима й відповів:

А що-ж, пане, та-ж ви вчора
Місто будували. —
Тут стояло дві різниці...
Там булки стояли...
А по місті, звісне діло,
Собаки ходили...
То вони-ж то вашу торбу
Певне стеребили!

Посвистав пан по торбині, та нічого було діяти. Пішли далі мандрувати. На силу добились до села під вечір. По дорозі стрітили гуску, яка зблукалась. Її сховав Іван у торбину, а коли прийшли до пустої хати, спорядили її й посадили у піч. І знову пан задумав одурити Івана. Запропонував положитися спати. Кому присниться краща закуска, має дістати на другий день цілу гуску. Постелив Іван свитину й ляг спати.

Серед ночі захропів пан,
Іван пробудився...
Ізїв собі цілу гуску,
Та й знов положився...

Рано збудив пан Івана й давай оповідати, як то Бог запросив його до себе на бенкет, які то страви там подавали та як його припрошували всі святі.

Ані слова: — Іван каже.
Ваша правда, пане!
Я сам бачив, як ви їли
Якісь марципани...
Та дивлюсь, що не голодні.
Маєте закуску...
Та й сів собі коло печі,
Та й стеребив гуску!...

Коли пан довідався, що це дійсно правда, здимів димом голодний, а на це сказав Іван, що пан хотів когось ошукати, а ошукав сам себе.

Так ця приказка Руданського вяже найдавніщі українські драматичні сцени з новою українською літературою, в якій маємо ще сценку „Дивний сон" в „Сценах і оповіданнях з українського народнього життя" Петра Раєвського. Два робітники, москаль і українець, ішли разом в місті. В дорозі українець захотів їсти й почав просити у товариша: „Чуєш, руський: Чи немає у тебе чого небудь попоїсти? У мене, не тобі кажучи, така проклята жінка, що й шматка хліба не дала на дорогу, у дорозі, каже, їсти нездорово, а тут, далебі, аж шкіра болить, так їсти хочу. Москаль признався, що він має з собою і мягкий хлібець і печену курку, але поснідає з цього той, кому присниться кращий сон. Зблизилася ніч і подорожні полягали спати. Вранці проснувся москаль і збудив українця. Москаль оповів свій сон, як то він ходив по квітчастому полі. До нього зійшли два ангели з неба й понесли його просто до Бога, а він кричав: прощай, товаришу подорожі, не побачимося! Опісля українець оповів свій сон. Він сидів у раю коло Бога, коли й москаля наднесли ангели, а Бог глянув і сказав: „Не треба мені кацапів, ось у мене єсть Грицько!" І москаль признав сніданок українцеви.

Життєписні дані про Гаватовича. Життєписні дані про Гаватовича завдячуємо Михайлові Павликові. Гаватович або Ґават родився 17 марта 1598 р. Тут скінчив лише початкову школу й ще хлопцем опинився в Бережанах, на хлібі Катеринн Анни зо Штемберку Костки Сєнявської, жінки Адама Єроніма з Грушева Сєнявського, коронного підчашого, де жив при однім з домашніх учителів молодих синів Сєнявської: Миколая, Олександра та Прокопа, з котрими поїхав опісля до Кракова вчитися. В 1615 р. яко 17 літній майже хлопець здобув собі в ягайлонській академії ступінь бакаляря штук і фільософії. Здається, зараз після того Жолкевські покликали його на учителя до своєї маєтности Камінки Струмилової, де яко 21-літній моло-

дець виставив свою „трагедію про смерть Івана Хрестителя“ з двома українськими інтермедіями. Реґіні з Фульштина Жолкевській і присвячена трагедія Гаватовича. Та зараз на другий рік Ст. Жолкевський погиб у битві під Цецорою і він знову пішов під протекцію Сєнявської. 1622 р. 14 мая він висвятився на латинського ксьондза і відтепер до смерти жив під прізвищем Ґават. Зразу ксьондзував у замковій каплиці Сєнявських, а потім у фарнім костелі. В Бережанах був Ґават пробощом до кінця 1628 р., після чого від тої самої родини Сєнявських одержав одну з найбагатших латинських парафій на Україні у Вижнянах, перемишлянського повіту. Плебаном у Вижнянах став у січні 1629 р., й пробув там до 1669 р., після чого переселив ся до Львова яко ґреміяльний канонік римо-католицької капітули.[25])

В часі облоги Львова Богданом Хмельницьким 1655 р. Ґават був у Львові й, коли перше посольство міста до Хмельницького 15 жовтня не повелося, Ґават був одним із тих „славніщих достойників міста“, котрі з власної волі пристали до попереднього посольства, щоб ще раз піти до Хмельницького — просити його покинути облогу. Цим разом Богдан Хмельницький прийняв посольство з великими почестями та згодився покинути облогу Львова за малий окуп. Ще більшу ролю відограв Ґаватович в осени 1672 р. в часі облоги Львова Турками. Помер 1679 р., записавши архикатедральному латинському костелові, де був головою Братства Божого Тіла, 1000 золотих польських.

Справа авторства інтермедій з драми Гаватовича. Разом з „Траґедією“, яку виставив 29 серпня 1619 р., будучи бакалярем, оголосив друком 13 своїх літературних праць — по найбільшій части костельного характеру: з того 8 ориґінальних, 3 перекладені з латинського, 1 по части ориґінальна й 1 вийнята з більшого латинського твору й передрукована. З ориґінальних праць Гавата 3 написані віршом (2 польським, 1 латинським), 5 прозою.[26])

Всі ці писання Гаватовича — лико. Справжню літературну вартість мають лишень інтермедії, додані до його драми. Безвартісність письменської спадщини Гаватовича ставить нас перед питанням, чи дійсно Гаватович написав українські інтермедії. Сумніви викликує вже сам заголовок драми Гаватовича: „Tragaedia albo wizerunek śmierci przeświętego Jana Chrzciciela, przesłańca Bożego. Na pięć aktów rozdzielony. Przydane są intermedia dwoie. Napisany przez Jacoba Gawathowica Leopolitę, nauk wyzwolonych i philozophiey bakałarza. Odprawowany w Kamionce na jarmark przypadający na dzień tegoż Jana Świętego Chrzciciela roku Pańskiego 1619. Drukowany na przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja“. (Трагедія або образ смерти пресвятого Івана Хрестителя, божого посланника. Поділений на пять актів. Додані й дві інтермедії. Написаний Якубом Гаватовичем Львовянином, бакалярем визволених наук і фільософії. Виставлений в Камінці на ярмарок, що припадає на день тогож Івана святого Хрестителя року божого 1619. Друкований на яворівськім передмістю у св. Миколая). В тексті заголовку, як показують підкреслені слова, звертає на себе увагу те, як зазначив Гаватович, що в книжці містяться й інтермедії. Вони додані, хоч весь инший зміст заголовку стосується до слова „wizerunek“ і приписаний заслузі Гаватовича. Та й це говорить дещо, що сцени „замісць інтермедій“ надруковані в тім місці, де приходили у виставі, а українські інтермедії додані вкінці драми. Годі припустити, щоб в часі тодішнього шаленого польонізаційного напору автор хотів зазначити тим робом окремішність української мови. За авторством Гаватовича не промовляють ні польонізми, звичайні на території західніх українських земель, ні припадковість такої самої будови вірша в сцені „замісць інтермедії“ й українській інтермедії. За те такі написання латинкою, як „pokupył“ (покупилъ), „chotył“ (хотѣлъ) і т. д. поруч „byw“ (былъ) „imyu“ (имѣлъ) і т. д. та церковно-славянські впливи промовляли-б за кириличним текстом, з якого непослідовно транскрибував Гавато-

вич при видаванню інтермедій латинкою. До того тодішні літературні факти показують, що діяльоґи не були новиною в українських школах, напр. у львівській школі Ставропигійського брацтва ученики віддеклямували вірші Памви Беринди 1616 р., що й вийшли тодіж друком, в 1630 р. „Вірші“ з траґедії Хрістос пасхон Скульського, а 1631 р. „Размишленіє о муці Христа Спасителя“ Йоаникія Волковича, які також рівночасно вийшли друком. Тяжко було-б пояснити, колиб українська вдача, наділена з природи гумором і схильна до пародії, задержалася на таких сухих діяльоґах.

Коли разом розглянути такі сумніви, видається найправдоподібніщим, що з інтермедіями, доданими до драми Ґаватовича з 1619 р., стоїть подібно справа, як з піснею про козака й Кулину, доданою до брошури Яна Дзвоновського з 1625 р. або до „Prażonki“ з 1640 р. І як, заки Дзвоновський пустив друком пісню про козака й Кулину, співалася вона вже в „Męsopust-i albo tragikomedi-ï na dni męsopustne“ з 1622 р., а певно й давніще, так, можна здогадуватися, й тексти інтермедій, доданих до драми Ґаватовича, були відомі вже передтим. Їх автором міг бути один з учеників яґайлонської академії або якої иншої польської колєґії, Українець, наділений літературним хистом. Традиція писати інтермедії живою мовою з одного боку, а наука в польській школі з другого зберігли автора від написання своїх інтермедій тодішньою книжною мовою українського письменства.

Значіння інтермедій з драми Ґаватовича. Переховані латинською азбукою інтермедії з драми Ґаватовича тим цінні, що представляють собою незвичайно важний памятник тодішньої живої української мови. Побіч прикмет північно-українського діялєкту, яким в XVII і довгий час у XVIII в. складалася значна частина літературних творів у живій українській мові (інтермедій, різдвяних і великодніх віршів тощо), бачимо тут цікаві окремі прикмети українського говору тої околиці, серед якої лежить Камінка Стру-

милова, де відбулася вистава драми Гаватовича й українських інтермедій,

З маленькими виїмками інтермедії Гаватовича мають той самий віршовий розмір, що початкові вірші кождої строфи пісні про козака й Кулину, опублікованої також в польській брошурі з 1625 р. Цей восьмискладовий вірш це сумішка силябізму з тонізмом, хоч дуже скомплікованим способом. Маленькі виїмки творить звичайний тоді в польській літературі й перенесений звідсіль до української тринадцятискладовий вірш. Вірші інтермедій мельодійні, коли при читанню їх задержати звичайний український наголос. Польонізми в фонетиці, формах і словах не разять дуже, коли взяти під увагу те, що це літературні памятки з 1619 р.

Реалістичні картини інтермедій виблискують ще й сьогодні свіжостю, хоч який нехитрий їх зміст, зрештою, як і їх попередниць в західно-европейських літературах. Цю свіжість завдячують інтермедії великій силі побутових сценок і чисто народніх зворотів, а їх обидві можна ще й тепер грати з користю, що вже само дає гарний доказ їх літературної і мистецької стійности. Словом — як перші почини української комедії інтермедії з драми Гаватовича раз на все займуть своє почесне місце.

Важні також наші інтермедії для досліду культурних впливів західньої Европи на Україну. Їх автор, безумовно людина з західно-европейською освітою, вмів перещіпити інтернаціональні мандрівні сюжети на український ґрунт і дати цінні для нас веснянки нашої драматичної літератури.

Інтермедія українця з жидом.

Татарин зловив німця. Розвиток української інтермедії, як і нашої старовинної драми взагалі, не йшов нормальною ходою. І представити навіть в хронольоґічнім порядку розвиток української інтермедії це трудна річ. Поза щасливим вийнятком з інтермедіями, доданими до драми Гаватовича, інтермедій не

друковано в XVII і XVIII віках, бо уважали це за щось занадто низьке й вульґарне. Тексти інтермедій переховувалися в рукописах, з яких мало що дійшло до нас, і то в пізних копіях, нераз дуже попсованих. До інтермедій, які для нашого огляду не мають ніякого значіння, належить інтермедія „Татарин зловив німця“, додана до польської драми „Володислав Ягайло“ з 1663 р., в якій німець силкується говорити ламаною польською мовою, а татарин макаронічною українською мовою. [27])

Котра віра краща. Властивою-ж і хронольоґічно найближчою українською інтермедією середини або другої половини XVII в. є „Інтермедіум жид із русином“. Цю інтермедію опублікували др. Ів. Франко та проф. В. Перетц. В рукописі йде вона по уривкови містерії на Благовіщення, одначе немає даних з певностю сказати, чи інтермедія відноситься до цієї містерії.

В інтермедії появляється жид з тхориками в руках. Його здоганяє українець і питає, де був і що вторгував, і хоче йому товаришити. Коли жид пристає на його товариство, українець починає сумніватися, чи випадає йому бути в товаристві з жидом, бо останній нехрист і не визнає Бога в Трійці. Крім того жиди розпяли Христа на хресті. Жид бороniться, що вірить у живого Бога й виповняє його заповіди, що Бога не можна розпяти, бо Бог є без тіла. Він вірить, що прийде Месія. Українець переконує жида, що Месія уже приходив, бо тоді ставалися предивні знаки: світ камянів, земля тряслася, каміння розпадалося, а всяке створіння змінилося з огляду на божий жаль. Жид каже, що не знає цього, а вихваляє свою віру, як українець свою. Останній закидає жидові, що у нього немає свят. На це заявляє жид, що колиб почав вилічати всі свої свята, не стало-б у бороді українця ні одної волосинки. По порозумінню наперед вилічає свої свята жид і за кождим разом виривае волосок з бороди українця. Нарешті зупиняється, бо без талмуда не може собі пригадати більше свят. Опісля українець починає вилічати свої свята, наперід по одному, а коли дійшов до неділі всіх святих, вирвав

усю бороду жидові. Інтермедія кінчиться плачем жида по бороді. [28])

Правдоподібне джерело. Др. Іван Франко вказав на правдоподібне джерело сюжету цієї інтермедії й анальогічних оповідань. Цим джерелом є анекдот, що в польськім перекладі увійшов до книжечки „Маґазин анекдотів“, виданої у Варшаві 1793 р. В томі IV на стор. 16—18 є таке оповідання п. з. „Виграна в суперечці“:

„Два паломники, француз і еспанець, зійшовшися в гостинниці, розбалакалися про почести кождий свого рідного краю, вихваляючи один понад другого добрі прикмети свого народу. Еспанець, бачучи, що в багатьох точках Еспанія не може дорівняти Франції, кинувся на реліґію, в тій певности, що бодай в цій точці візьме гору.

— А що? — говорить до француза, чи таке в твоїм краю богослуження і честь Богу, як у моїм? У вас, коли священик іде з паном Богом до хорого, то йде сам один священик із хлопцем, що дзвонить. А у нас в Еспанії з якою пошаною ведуть священика! Ніколи инакше, тільки кілька сот осіб довкола нього зо свічками, а инші несуть довкола нього смолоскипи; кождий, хто зустрінеться з ним на вулиці, хочби мав найпильніще діло, покидає його та йде супроводити священика. Навіть король і ґранди, коли їм це трапиться, мають собі за честь нести бальдахим над священиком.

— Це правда, — сказав француз, — але чи знаєш, чому це так? Отже в Франції, здавна правовірній, не треба Пану Богу великої асисти, бо він певний, що його не зустріне ніяке лихо. Але в Еспанії, де так багато жидів (ця суперечка велася ще перед прогнанням жидів із Еспанії), треба, каже, Пану Ісусові великої асистенції, щоб знову не розпяли його жиди.

— Як то! — обурився еспанець на француза, — чи й щодо релїгії хочеш удержати перевагу над Еспанією? Хиба не знаєш, що маємо далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся в цілій бороді?

— Перепрошаю дуже, — відповів француз, — французьких святих далеко більше!

І завівши еспанця до присутних, сказав: „Ось, мої панове, цей еспанець говорить, що в них далеко більше канонізованих святих ніж у мене волосся на бороді й на всій голові. За кождим еспанським святим, якого назве, хай він вирве мені волос із бороди! Зате я за кождого названого французького святого вирву йому“.

— Згода! — озвався еспанець.

— Але, бідолахо, обідру тобі цілу кастильську бороду, — кепкує француз.

— Ну, гляди лишень, щоб ти сам не стратив своєї паризької фризури! — відповідає еспанець.

Обидва стають проти себе, бються об заклад, складають „за руки“ значну суму, яку має одержати той, хто переспорить другого. Починає француз: „Святий Діонизій“ — і вириває еспанцеві волос із голови. „Святий Ігнатій“, — мовить еспанець і те саме чинить французові. Француз: Св. Людвик“, еспанець: „Св. Тереса“. Француз: „Св. Мартин“, еспанець: „Свята Ксавіє“. Француз: „Свята Кльотильда“, еспанець: „Св. Ізидор“. Француз: „Св. Брунон“, „еспанець, вирвавши французові нараз два волоски, аж йому сльози закрутилися в очах, сказав: Св. „Козьма й Даміян“. Розсерджений француз і болем і пакостю і стратою своїх двох волосків, а до того збоявшися, щоб і далі за його одного святого еспанець не приводив йому двох, ухопив еспанця обома руками за вуси та, крикнувши: „Одинадцять тисяч святих дів!“, вирвав йому вуси до решти. Тут був кінець суперечці, бо не тільки еспанець не придумав більшого числа святих або хочби й такого великого, але з болю бідолаха не міг сказати ані слова та зрікся свого заставу“.

Укладчик „Маґазину анекдотів“ черпав свій матеріял в багатьох випадках з французьких книжок, з багатої в XV до XVIII віках літератури забавних анекдотів, і там треба шукати первовзору сюжету інтермедії.[29])

Про сюжет анекдота на східно-славянськім ґрунті говорить др. Франко в розвідці, „Котра віра ліпша?“ (стор. 30—45).

Українські редакції анекдота. Для нас цікаві передовсім українські варіянти цього оповідання. І тут маємо дві редакції. Одну записав др. Франко в Нагуєвичах, дрогобицького повіту, яка виглядає яко безпосередній відгомін інтермедії. Ось нагуєвицький текст: Посперечалися жид з селянином, у кого є більше свят, у жидів чи в українців. — Слухай, Іване, каже жид, — скільки у нас є свят, стільки я тобі волосків з голови вимкну. — Добре, — каже Іван, — а я тобі так само, скільки і у нас. Почав жид рахувати. — У нас є Судний день — то раз! Трубки — то два! Кучки — то три! Гамана — то чотирі! — Пейсах — то пять! Зелені свята — то шість! — Ну, далі! — каже селянин. — Що далі? А у вас хиба більше? Ну, у нас є перше Різдво — то раз! Друге Воскресіння — то два! Та й так вилічає далі по одному, по одному й за кождим жидові один волосок мик! А далі сприкрилося йому та й каже: — А потім є трьох святих! А потім є сорок святих! А нарешті є всіх святих! Та й за цим словом, як ухопить жида обома руками за пейси, як торгне з усієї сили, — чисто виррвав. [30])

Друге оповідання, записане Володимиром Гнатюком в Пужниках, бучацького повіту, дає пояснення, чому поляки обстрижені. Ось причина: Мав українець одного коня, а міщанин поляк другого. Орали поспів в полі. Але як прийшло одного святого, прийшов поляк до українця й каже: „Ходімо орати“. — „Я не піду, в мене нині свято“. А він вимкнув йому один волос з голови та й пішов додому. А як прийшло трьох святих, прийшов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. А він каже: „Я не піду, бо в мене нині трьох святих“. А він вимкнув йому три волоски й пішов додому. А як прийшло сорок святих, приходить знов поляк до українця і каже: „Ходи, підемо орати“. — „Я не піду, бо в мене нині сорок святих“. Він вимкнув йому сорок волосків з голови й пішов

додому. А як прийшло латинських всіх святих, прийшов українець до поляка й каже: „Ходи, підемо орарати“. Каже поляк: „Я не піду, бо в мене нині всіх святих“. А українець як злапав поляка за чуприну своїми пазурами, то ні волоска не лишив йому. На той знак тепер в Польщі голови стрижуть, бо їх так обскубав українець, а вони, як взяли собі звичай, та й дотепер. [31])

В цім оповіданню бачимо вже виразну ціль пояснити дане явище, при чім місце жида зайняв тут сусід українця поляк. Цей сюжет досить поширений і в старовинній анекдотичній українській літературі яко суперечка Тараски-жидовина з християнином — блазнем (скоморохом) за віру, при чім вищість віри доказується вилічуванням свят і вириванням волосся. В цій редакції має анекдот назву по більшій части „Слово о вѣрѣ християнской и о жидовской“. Одна з дальших редакцій цього сюжету стала темою приказки Степана Руданського з 1858 р. п. з. „Рабін і Запорожець“, через що знов одержуємо лучник між давніми українськими інтермедіями й новою українською літературою.

Інтермедії кінця XVII й початку XVIII віку.

Інтермедії з польської драми про св. Бориса й Гліба. З польського підручника риторики кінця XVII в. опублікував М. Марковський виривки з драми: „Comunia duchowna ss. Borysa i Hlebā“ з українськими інтермедіями. Драму виставляли вихованці полоцької колеґії єзуїтів. Що торкається змісту драми. не переповідаємо його, бо драма й так не заховалася в цілости.

Розмова про театральні декорації. Перша інтермедія находиться перед початком драми, а її акція відбувається в костелі. В захованім уривку інтермедії гарбарь і селянин розмовляють про ті декорації, що були потрібні для виставлення драми. Увесь комізм побудований тут на невдатних замітках селянина з на-

годи пояснювання йому гарбарем незрозумілих річей. При кінці обидва хваляться своїми синами.

Гарбарь. Не бурчи, дурнило, щоб нас не зогнали:
Як почнуть нас хвостать, щоб не пристогнали.
Я єсми прийшов синка мого послухати:
Учуєш, як хорошенько буде казати.
По лацінську як ріпку гризе. Як візьме читати,
Повна світлиця його усюди чувати.
Як лапку коли ссати медвідь візьме малий,
Так мармолить мій синок на своїм Альварі (латин-
[ська граматика).

Гарбареви не уступає селянин у вихвалюванню свого сина. Хоч його син має щойно рік, виганяє свині з городу, а дасть раду й бохонцеві хліба. Як народився,

Третього дня почав смалити капусту,
Чи редку бувало даси, чи то кашу густу,
І пальці осмокче. Дай, Боже, дождати,
Буде землю, сусіде, кому там пахати.

По цім відривку наступає прольоґ. Виходять два ученики й проганяють гарбаря з селянином.

Гарбарь. Чи чув, сусіде, згонять того, хто не має
Такой карточки? Паничок ось отой роздає.

Селянин. Дай же і нам, панятко, продай готовую
Карточку мені одну, а йому другую.

Міжтим перед сценою товпа все росте й серед неї ведеться така розмова:

Гарбарь. Апанас, ходи до нас, ну і ти, Іване,
А ти чого приперся, мужику, при тій пані?
Не мнітеся, мовчіте, а он прийшла Хведя.
А Овдуня не хотіла ждати і обіда.

Селянин. І он, сусіде, і наш Спиридон прибрався,
Він і Микита межи людьми показався.

Гарбарь. Пане куме, поправ накривленую шапку,
Назад горло, а наперед оберни си лапку.

Селянин. Паненко, от муха тут сіла, ізгони рукою,
Бестія, на що вона пить кров має твою!

Гарбарь. Другая по другій от сидить стороні,
Покусають тя споренько. Ну, ти Спиридоне,
Втри ніс, табакою таки засипавєсь,
Дуру того під носом, як лопатою, наклавєсь.

В такім тоні ще хвилю перекидаються словами, а потім починається вже сама драма.

Украдена кобила. В пятій сцені драми, де оповідається про те, як козак, висланий скарбником Святополка Ериманом з листами, губить коня і догадується, що його украли вояки Святополка, є кілька місць, написаних народньою мовою, які творять окрему цілість. Козак кладеться спати, „кобилу до рук привязавши". Тоді показуються два драґони, що довго вже волочилися, але змогли вкрасти тільки шкіру кобили. Перший драґон згадує, як то передтим легко було виволокти, „що Бог дав мужикові дурному", а „тепер ледви на гною облізлий собака лежить де на селі, а скотина усяка покинула". Немає чого украсти й на панськім дворі. Нараз запримічують, що спить козак і пасе кобилу, привязавши до рук.

2 драґон. Що чинити, Іване? Колиби як дурного
Ошукати, кобилу украсти з рук його!

I драґон. Бачиш, кобила ходить по грязькім болоті
І ледво може хвостом облізлим молоти.
Так учиним: у грязи тут шкуру утопим.
А зверху трошки всінку болотом покропим.
Да мнимати буде, вставши, що у грязь упала
Кобила, а облізлий хвіст тільки задрала.
І не буде нас гнати, дасть спокій усьому.
Сміх учиним і собі і тому дурному.
Уткни, Юську, я коня одгетуль спроважу.

І драґон. Зараз я штуки моєй, Іване, докажу.
Спи, дурний, більш кобила тобі не присниться.

І драґон. Продавши, пане Юську, треба поділиться.

Пробудившися і не заставши кобили, догадується козак, що її украли вояки Святополка. Витягнувши шкіру, утоплену в болоті, задумує продати її. Саме надходить жид, що й купує шкіру яко турецьку й хоче инакше добувати зиск:

Чи не зиск тут, панове? За так мало госий
Турецькую скуру купив, товар так хоросий.
Покину орендарство, буду гандлювати,
Уже корцом в аренді не хоцу держати.
В куті мескаю, ніхто пива не скостує,
Ні тобаки, ні меду ніхто не торгує.
Я пива ковенського кажу наробити
З боцки ячменя двадцять, а коли ситити
Мед сляхецький роскажу, такий гирдяка
Буде і лоб закрутить твердий дубеняка.
Уже неодну жменю соли усипати
Казав у пиво, селедціх головок напхати.
Щоб смацненько мужицтву пяному було,
Кажу класти бугуну, щоб лоб закрутило.
По старім неохвоцо цомусь тягнуть гості,
А як год мине, жиде, заплати старості.
Уже купцем остану, буду продавати
Турецькії скури, буду їми торгувати.

В такім веселім настрою кладеться жид відпочивати й накривається шкірою. Зявляється чорт, що говорить по польськи, як чомусь і козак. Чортові не дуже добре ведеться в останніх часах. Хвалиться, що радитиме Святополкові зігнати зо світа своїх братів і самому вступити на престіл. Хоче записати собі всі злочини на світі, та немає у нього ні перґаміну, ні навіть кобилячої шкіри. Нараз запримічує, що жид відпочиває під шкірою, отже велить йому вилізти зпід неї й починається між ними розмова. Чорт закидає жидові, що доливає води до горівки й робить людям шкоду в инших напоях. Жид звалює це на Лейбу,

який до того й до табаки сипле завше чемериці, а до редки смаженой догтику з мажниці". На питання чорта, хто вкидає свинський кал до меду, відповідає жид, що це робить Борух, який всипає гною до звареної капусти.

На чергу приходять гріхи християн, в першій мірі панів. Жид нарікає:

Не виписес, мій дябле, на панів усього,
Хоцбись зніс скіри із світа цілого.
Горе жидів! І панове тепер салберами,
І пан тепер зарівно микитить з жидами.
Пан один за півтора тепер жида стоїть:
Торгує, барисує, як на то пристоїть.
От тоє, пане дябле, хотій написати,
Позичивши, панове не хотять оддати.

Чорт питається, чому жид не говорить, що немає справедливости між вірними, немає взаїмної любови. Волить один гріш узяти від жида, як три від вірного. Чому в тій самій корчмі, де тягне зиск жид, не заробляє католик? Чому не сказав жид, що селяне терплять велику кривду від панів, а пани розпихають свої животи їх кровю і їх потом? Як худоба, набирають тіла. Чому не сказав жид, де діваються великі податки й доходи з сіл і з мита? На питання, чи не має ще якої скарги, жид нарікає, що студенти здіймають часом жидам шапки й зачіпають їх на вулиці.

Чорт називає це дрібничкою, тим більше, що в разі, як хтось нападе на нього, він все ховається до школи. Важніщу річ забув жид, а саме, що жінки дуже вистроюються, не щоб подобатися своїм чоловікам, але щоб дати принаду иншим. Чорт не вертає шкіри жидові, але й ще хоче ужити його за коня. На це жид:

Пане дябле, пів милі на мні не заїдес,
Сам себе осукаєс, сам себе заведес:
Тильчак і хороби у мене всенькії.
Пусти, пане дябле, кісточки біднії!

Не помагають і дальші прохання жида, чорт сідає на нього і відїзджає.[32])

В цій сцені побутові риси приперчені протиалькогольною пропаґандою.

Танець перед смертю. Найстарша відома інтермедія XVIII в. це інтермедія, додана до „Прольоґу (властиво діяльоґу) на „Воскресеніе Христово", списаного „року Божого 1719". В інтермедії виступають баба, дід і чорт:

Баба. Дідушу мій, порадо моя, вже дикії минулишмо поля,
А то нам вше вкажала там божая воля!
Уважаймо-ж, дідоньку, щошми межи людьми...
Одтепер же вешелими із собою будьми,
Бо як вижу, що і люде вешеля вживають;
Попитаймошся їх, чи гаражд ся мають.

Так шепеляво говорить і дід. Дальші цитати приводяться в звичайних, невикривлених шепелявостю формах.

Дід. Боже, дай же добрий день і як ся маєте?
Хоч єдин ізмеже вас мене ци знаєте?
Заволікся дід з бабою, до вас тут завитав,
Щобим ся за здоровя вас усіх запитав.
Як вас вижу, недармо ви ся тут зібрали,
Ачейбисьте тоє і нам з бабою сказали.
Не дбайте, що на мні курман лати, —
Мене колись брали усі люде в свати!
Я то вмівав з людьми розмови чинити
І кождого молодця міг я оженити.

Баба. Лиши ти, дідусю мій, з людьми розмовляти,
Я бим рада з тобою оттут погуляти.
Нехай лихо пропаде, я-ж горілку маю,
Тебе як приятеля своєго звитаю.

Баба й дід пють горівку, опісля задумують потанцювати й пожартувати. Немає тільки дударя, щоб заграв, а дід гарно поскакав би собі з бабою. Хочуть запитати людей, чи немає якого музики, котрий заграв би їм, або якого співака, котрий хоч заспівав би.

Готов і зараз добре заплатити, колиб тільки притрапився. Зявляється чорт:

Один день, бабко і ти діду милий,
Вижу, що єсьте веселі і дуже підпилі.
Музики питаєте? Я грач чужоземський
І волочай потішний, а жартун вселенський.
Як заграю, не кождий в танцю весело скаче,
А инший з танечників і ревне заплаче.
Я такий музикант єстем: як скоро заграю,
То тим, що танцюють, пекло отвираю.

Баба. Заграй же нам, му́зико наш, нехай потанцюєм,
Ачей красно граєш, нехай тут почуєм.

Чорт. Вже, бабо, дрібно грають, а ти дрібно танцюй,
До пекла вандрувати зо мною ся готуй!

Баба. Грай же нам, музичко наш, уже ми танцюєм,
А тобі великую плату обіцюєм.

Баба з дідом танцює, а чорт приспівує:

Танцюй же, бабо, танцюй,
А до пекла ся готуй,
І дід з тобою
Разом зо мною.
На утіху князю
Будеш ся веселити,
А більше служити.
Люциперови,
Славному князю,
Треба ся поклонити!

Баба. Грай же, біс драв твою мать, бо я тобі плачу,
А я з дідом хороше оттут поскачу.
Один тому час, заживаймо-ж світа,
Коли нам хоч в старости служать літа.

Дід. Іскрутилася ти, бабо, грача зневажаєш,
Тот чоловік дивний, чому не вважаєш?
Він грає та й співає хороше, як бачу.
Не протився, музико, я заплатити рачу.

Ото баба ся впила, перебач, прошу тебе.
Не бійся, ми заплатим тобі, ставлю себе.

Чорт. Не фрасуйся, твоя баба, як пугач в хліві:
Я її в пеклі для тебе поставлю на ліві.

Тут признається дід, що й він і баба люблять тепло, й питає, де лежить це пекло.

Чорт. Іще, діду, пятьсот миль, за морем великим,
А до него усе треба іти полем диким.

Дід. Хочби там ізраз бувати, як ся там поводить.
А горілку та пиво пити там ся ци годить?

Чорт. Там пива, як смоли, і сірки достаток,
Багатий край в нас, повно пак всего і подостаток.

Дід. Провадь же нас з бабою до своєго пекла,
Коли не бороните заживати тепла.

Чорт. А трас, діду з бабою! А горілки пити
Перестань, вже в пеклі будеш з нами жити.

Чорт жене їх до пекла. [32])

Тема інтермедії не хитра у своїм переведенню. На сцену виведені беззубі дід і баба й на їх шепелявости побудований головно комізм інтермедії.

Богач і Лазарь. З того самого збірника, де находиться інтермедія: Дід, баба й чорт, відома й пєса про богача й Лазаря, яка також має форму інтермедії. Перлина всесвітньої літератури — притча про богача й Лазаря була від перших християнських часів до наших днів одною з найбільше улюблених тем для проповідників, співаків, лірників і драматургів. На цю тему виставлено 1701 р. в московській академії драму „Ужасная измѣна сластолюбиваго житія“ українського походження, а при траґедії М. Козачинського „О смерти послѣдняго царя сербскаго Уроша V“ з 1733 р. була також інтермедія про богача й Лазаря, але не дійшла до нас.

Зміст інтермедії про богача й Лазаря такий: Вигнаний богачем з його двора убогий Лазарь просить Бога забрати його з цього світа та прийняти його

душу в свої руки, щоб більше не бути тягаром для людей. Ангел докоряє немилосердному богачеві, що сам довгий час веселиться, а убогого не прийме ні на одну годину.

О горе тобі, щось не мав над Лазарем милости.
Ото пійдеш за тоє до вічної темности,
Де будеш ся з Люципером мучити,
А він нищий у Авраама покарм міти.

Там у небі богач прохатиме рятунку в убогого Лазаря. З тими словами забирає Лазаря, обіцюючи йому вічну щасливість в небі. А до окруження звертається ангел ось з якими словами:

І вам розказую, щоб ви тіло взяли,
По звичаю христіянськім поховали.
Того богача ви не слухайте, як живо,
Бо й ви з ним будете в пеклі мати жниво.

Богач не вірить, щоб „тую трудовату душу до неба взяли“. Чи післав би Бог ангелів по душу того, „который в жадній сукні не ходив“? Брат богача покидає його та йде з Лазарем, щоб довідатися там правду. Обіцяє приглянутися там усьому та все вірно оповісти богачеві. І музика відрікається свого ремесла й покидає свою скрипку та супроводить Лазаря, щоб він вставився за ним перед Богом. Покидають богача не тільки слуги, але і його рідна донька. Богач дивується:

Що ся за чуда такії стали,
Що мя ся всі поодрікали?
Не тілько слуги мої не хотіли мні служити,
Але й дочка моя не хотіла мні ся покорити.
За тим трудоватим пішла мерцем,
А мене вже не хотіла звати вітцем!

Та він не дбатиме про неї, а заживатиме роскоші на цім світі, бо немає йому рівного й багатшого над нього в його державі. Виходить смерть і питається богача, чому вивищає себе над усіх. За те, що

був на світі такий гордий, житиме тепер в пеклі з Люципером. Богач бачить, що не може вже відкупитися своїм багацтвом. Не слухав ні пророків ні церковних учителів, а тепер не може обмитися з гріхів. При відході з цього світа богач дає раду приятелям:

Приятелі, вже з того світа одхожаю,
А вам чинити так не позваляю.
Ви милостиню нищим й убогим давайте,
А з дворів своїх не випихайте.
Вже ся тепер, други, жегнаю,
На тамтім світі вас очекиваю.

Смерть. Ну вже, богачу, нічого не здрігайся,
Моєй коси не вельми лякайся.
Можеш тим світом погордіти,
А в пеклі з Люципером весілля міти.

І чорт. Го, го, го, гостю наш пожаданий,
Сусіде милий і брате коханий.
Давно-сьмо тя к собі пожадали,
Щобисьмо тя в своїх руках мали.
Прийди вже до нас, будем утіхи заживати:
Смолою, сіркою будемо перепивати.
Я вже твою понесу до пекла душу,
А своїх товаришів по твоє тіло запрошу.

2 чорт. Стій, брате, почекай,
А мені тую душу в руки дай,
А я пред своїм старшим нех похвалюся
І на вищий гонор вознесуся,
Бо то я тоє все учинив,
Щоби він з нами братерство мів.

Чорти забирають богача:

Ходи, вже тя Люципер жадає,
А Цербер давно з смолою тя чекає.
Наготовалисьмо тобі з діхтем сірку,
Наллялисьмо крайную муздірку.
Знаю, що такого напою не пивав,
Якого тепер з нами будеш заживав.

Перед дверми пекла кається богачева душа, що роскіш націм світі втрутила її до пекла, бо вона горділа убогим Лазарем, а догоджувала все роскошам свого тіла. Богачева душа надіється ще на воскресшого Христа. Одначе ангел перестерігає її грішити такою надією. Злою надією дурила вона себе, коли задля неї сміливо грішила. За багацтво, за роскіш, за догоджування тілу, за бунти рабів має тепер богач мешкання в пеклі, плач по весіллю, горе по роскоші, сірчасте море по всіх достатках. Мало поживши, гнитиме тіло, а душа на віки лишиться в пеклі, бо по смерти немає каяття, коли душа достанеться до пекольної гути. [34])

Про цю пєсу зазначив проф. Перетц, що вона користно відрізняється своїм реалізмом серед инших, що мають той самий сюжет, нічим не уступаючи драмі Юрія Кониського, відривок якої правдоподібно неприпадково заховався в тім самім рукописі. [35])

Сварка на Великдень. В тім самім рукописі є відривок інтермедії, в якій виступають яко дієві особи селянин і його жінка. У відривку нарікає селянин, що вже ніщо не поможе пасці.

Вже не їсти мені священого!
Пійду до дому своєго власного!

Жінка йде й говорить:

Де-ж ідеш, мужу, чом не несеш паски?
Подобнось єй одбіг у якоїсь Каськи.

Селянин гнівний, що жінці хочеться ще блазнувати, й відгрожується, що „почне києм лоскотати“ її. На це говорить жінка, що перше згине племя чоловіка, ніж він зможе зробити ужиток з кия. Селянин відходить, а жінка говорить до публики:

Ой, так, сусідоньки, тиї мужі поганці звикли чинити:
Коли йому хто що вчинить, то ся він почне на жінці мстити.

До корчми іде, почнеться упивати
І на жінку бідну серця добивати.
З корчми прийшовши, не встигне сісти,
Зараз почне жінці лаяти, аби му дала їсти.

Інтермедія на вершку свого розвитку.

Криволінійність розвитку української інтермедії. Виступивши у викінчених зразках, які не засоромлять найкращих західно-европейських попередниць, українська інтермедія дуже часто сходила з тої висоти. Коли порівняти інтермедії з драми Ґаватовича з інтермедією в драмі про Бориса й Гліба та їй подібними, запримічуємо велику ріжницю: там наївний і природний гумор випливає з ситуацій, а тут автор вимушує гумор перекрученнями слів. Там бачимо справжнє життя, типи, а тут карикатури. До свого найвищого розвитку піднеслася українська інтермедія в інтермедіях, доданих до різдвяної і великодньої драми Митрофана Довгалевського.

Різдвяна й великодня драма М. Довгалевського. Трохи не половину опублікованих досі текстів українських інтермедій переховали дві драми, різдвяна й великодня, учителя поетики київської духовної академії, єромонаха Митрофана Довгалевського. До обох драм додано по пять інтермедій. Різдвяну драму „Коміческое дійствіє“ виставлено 1736 року 25 грудня, а великодню драму „Власнотворний образ человіколюбія божія“ 1737 року 10 квітня (ст. ст.). Перша складається з одного акту, що обіймає 4 сцени з прольоґом на початку, епільоґом на кінці та кантами й інтермедіями по кождій сцені, друга також з одного акту, котрий обіймає одначе прольоґ і пять сцен з пятьма кантами й інтермедіями. Темою першої драми є поклін маґів народженому Христові, повбивання дітей у Вефлеємі й погибель Ірода, а темою останньої драми є відкуплення „натури людської“ божою любовю. Обидві штуки Довгалевського написані на зразок єзуїтських шкільних драм; вони незвичайно нудні, позбавлені всякого життя і живої дійсности, зовсім

не цікаві, а від давніщих драм ріжняться тим, що немає в них мітольогічних фігур і є менше алєгорії.

Найцінніща ріжниця обох драм від своїх попередниць та, що обидві вони невеличкі, а побутові картини по кождій їх сцені, коли їх разом узяти, — не дуже лишаються позаду поза сухими продуктами шкільної науки. Вони без сумніву були не тільки притягаючою силою вистави в 1736 і 1737 рр., але й сьогодні представляють великий історично-літературний інтерес задля своєї живости в мові та змісті. В рукописі вони йдуть по кантах, але в часі вистави їх грали між сценами драми.

Інтермедії з різдвяної драми М. Довгалевського. До різдвяної драми додані інтермедії: 1) Поляк-астрольоґ між українськими селянами, 2) Загадковий сон, 3) Козак, лях і москаль, 4) Ярмарок, 5) Украдена кобила.

Поляк-астрольоґ між українськими селянами. Як в першій сцені „Комического дійствія“ виходять три східні царі, познайомлені з „наукою астрономської справи“, так в інтерлюдії по тій сцені виступає Поляк-астрольоґ, що говорить по польськи. Він уроджений шляхтич: своє шляхетство унаслідив по матері, що уродила його в часі свого дівоцтва. З кровію матери унаслідив також розум Катона й хоробрість Гектора. Знає, що діється в пеклі та в небі, але не має „фортуни“. Він без чобіт, без одіжи, про шапку й не питай. Одначе має „мудру голову та знає шафувати золотом“, а цілий його маєток це „перспектива астрономської штуки“ (люнета). Надходить селянин і питає його за ймення. Почувши від незнайомого, що він все згадає, коли орати на хліб, закликав Пархома:

Пархім, іди-ж сюди,ось чорт приніс з неба
Чоловіка сюди до нас, почуєш розмови.

Пархім хоче вивести до астрольоґа свою рябу корову.

То він чого чи не знає
З манації, якос буде теля, може і вгадає.

Питає його, що він за один:

А що бак ти у чорта, іскажи, за птиця,
Чи миш, чи кажан, чи перепелиця.

З його відповіди слово „астрольог“ перекручують на „остронуг“,

Що він наперед летючую хватає,
Около неба звізди ізбирає.

Зявляються циган і білорус, прозваний литвином. Циган має ось яку справу до астрольоґа:

О сеж і я тута. В мене єсть кобила.
Три роки жеребна, да ще не родила
Лошати. Чи не вгадаєш, дядьку.
Яке буде, чи вороне, чи яке на взлядку?
Коли вороне, дам добру заплату:
Памятатимеш і до смерти, тату.

Білорус говорить по білоруськи. Питає, скільки в нього пчіл, чи живі вони в бортах, чи не рушив їх ведмідь, вкінці, коли треба посіяти горох. На те все обурюється астрольоґ латино-польським макаронізмом. Перекручуючи його слова, селяне підозрівають його, „що він надувсь до оранди“, себто хоче взяти в аренду їх землю, насміваються з нього, відбирають у нього „перспективу астрономської штуки“ та проганяють серед погроз:

Возьмім лиш його в руки хорошенько,
То він перестане крутиться швиденько.

Загадковий сон. Друга інтермедія це безпретенсіональна картина побуту наївного й забобонного селянина. Виступає тут селянин, якому приснився дивний сон. За його виясненням ходив до дяка, питав і инших людей, але ніхто не відгадав. Снилося йому, що ангел з рогами прибрався до нього. Він гульк на небо й побачив, як величезна звізда билася з місяцем.

Хоч місяць не пускав, звізда перлася до нього. Злякавшися, почав хреститися, молитися і лізти до порога. Та тут свиня вхопила його за руку та й на стіл, а з його правої ноги упав постіл. За відгадання цього снища обіцяв дати пірісту корову. Він приликав Пархома, а цей радить звернутися до Кузюберди, останній знову до баби Насті. Як на те вона приходить за милостинею і, довідавшися про сон, виясняє його в прихильнім для селянина дусі. Тимчасом ворожка циганка підслухала їх розмову, приходить і буцім-то відгадує сон та виясняє його. Коли селяне дивуються її прозирности, вона витягає зза пазухи селянина хустину. На це звертає увагу баба. Селяне збираються бити циганку, завести її до війта й забити ногами в громадську колоду. З біди визволяє циганку її чоловік. Як в інтермедії селянин бачив у сні величезну звізду, котра билася з місяцем, так у другій сцені, по якій інтерлюдія слідує, маги доносять Іродові про чудесну звізду, яку вони бачили на небі.

Козак, лях і москаль. Коли попередня інтерлюдія малює нам наївних і забобонних селян, третя інтермедія має глибший суспільний підклад. Тут перший раз зявляється козак, що співає таку пісню:

Мати моя старенькая,
Чи ти мені раденькая,
Моєй молодости?

Був у турка під руками,
А в татарів з кайданами
У самій жалости.

Тадже, правда, тепера нема добра всюди,
Дармо працюєм, виставляєм груди.

Бог виручив мя оттуду,
А тепер місця не найду,
В дому не сидіти:
Ліси, поля спустошені,
Луги, сіна покошені,
Порозпускав діти.

Тілько-ж правда, що треба взирати на Бога:
Той всім єсть в добичі простая дорога.

Пійду знову на Січ, мати,
Пійду долі в Низ шукати,
Козацькая доле.

Ачей буду потугою,
А в москаля заслугою,
Мати-ж моя, оле.

Спитаю, чи не буде хоч на Низу добра,
Чи не трапиться де піймати лиса або бобра.

Буду турків воювати,
Мечем слави добувати,
Буду воювати!

Кармазини з луданами,
Шати драти з сутанами,
Зовсім буду брати,
З очей не спускати.

Егей, колиб впять, як була козацькая слава,
Щоб розпустилась всюди, як пірями пава,
І щоб зацвіла знову, як рожа у літі,
Як Бог позволить побрать турецькії діти
Або ляхів на той час трапиться піймати
І сім києм козацьким по ребесах дати.

Козак ховається, а зявляється лях. Він вибрався на лови на перепелиці. Рад би мати ще другого пестрого яструба, щоб наловити більше перепелиць. Домагається, щоб піддані принесли йому бажаного яструба. Зявляються білоруси та складають панові простий, щирий привіг: на здоровля панові, пані та всім діткам. Цей привіт не подобається ляхові й він велить хлопцеві дротяним мотузом вибити насамперед війта яко найстаршого: бити, товкти, валити, палити, — а потім добре вибити й другого. Для нього зовсім не дивно вбити „хлопа як скурвого сина". Другий білорус просить і його перетріпати й пустити додому. Лях велить і йому відміряти сто київ. „Хлопську відвагу" він приписує помочі москаля або козака. Його

лють безмежна. Грозить постинати підданим шиї до пня, а з України прожене козака. Згадка за останнього викликує у нього спомини про давню славу Польщі. Він рад би підвести всю шляхту, не тільки в межах Польщі, але й на Україні, щоб усюди гомоніла польська слава. Він перехвалюється, що відбере не тільки Київ, але й що околиці Глухова відбере огнем і мечем. Тоді вибере шляхта знову королем Лєщинського. А тоді дасть Польщі поміч французький король і Польща забере всі землі аж по Полтаву,

Aby odebrać pierwszy honor naszej sławy.
Mospanie Zdupypadski, panowie Guwnowie!
Schodźcie się do porady, bierzcie armię swoją.
Kłaniam się jegomości panu Sraczkowskiemu
. . . .
Gdy kozacy będą napadać surowo,
Stójcie, nie bójcie się, kładcie głowę z głową.
Nie bójcie się, waszmość. Gdyby tu kozacy przyszli,
My by tu ich kańczugiem w lasy wprowadzili.

(Щоб відібрати першу почесть нашої слави. Мospане Здупипадський, панове Гівнове, сходіться на раду, беріть свою армію. Кланяюся йогомости пану Срачковському . . . . Коли козаки гостро нападатимуть, стійте, не бійтеся, кладіть голову з головою! Не бійтеся, вашмости. Колиб тут прийшли козаки, ми-б тут увели їх канчуком в ліси).

Самі назви шляхтичів вказують, що ляцького хвалька змалював автор інтермедії карикатурними рисами. Тривіяльні імена дібрані навмисне. Почувши такі перехвалки пана, козак говорить:

А доки-ж ви, бестелюги, будете звєгати?
Чи то ми вас не зможем киями прогнати!?
Земку! О земку, швидко давай порятунку.
Ось тут добичі візьмем неодну вже сумку!

На ці слова зявляється москаль:

Што оні тебя, ґаспадін, пан казак, не руґают ли?

Козак. Де-ж пак не лають?! Оттак лають, що аж лихо!

Москаль. Дабро ти, казак, вось ми убєром їх тіхо.

Поляк закликає своїх узяти за зброю, щоб не утратити жадного вояка.

Москаль. Казак, пріймайса, не бойса, бері з плечей своїх,
А я тот час уберу долґополіх оттіх!
А што здєсь о рубєжах ані спаміналі,
Будьто ляшоньки Украйну в областях держалі,
Дабро, вот покажем рубєжі кнутамі на спінє.

Козак. І добре, земочку, щоб другий памятав,
Да і дідчій своїй дитині заказав!

В цій інтермедії виступає в цілій наготі жорстокість і нелюдяність польських зайд-панів з одного боку й незавидна доля тубільного українського селянства з другого. Сильно підкреслений тут національний антаґонізм між селянською Україною і шляхетською Польщею.

Як в інтермедії Поляк хвалиться силою і грозить перебити селян, але несподівано зявляється козак з москалем і бють Поляка з його помічниками, так і в третій сцені різдвяної драми Ірод хвалиться своєю могутностю і посилає вояків, щоб вибили діти у Вифлеємі, але божий декрет передає його смерти, що разом з діяволом забирає його до аду.

Ярмарок. В четвертій інтермедії виїздить селянин з жидом на ярмарок.

Селянин. Гей, соб, який кат, воле, тобі тепер стався?

Жид. Поганяй зе свиденько, в дорозі не гайся!
Ну поспісайся скоро в ярмарок, Іванце!

Селянин. Сиди-ж бо, коли сидиш, остилий поганче!
Як покину, то візьме діяволова мати.

Жид. Як покинес, то не дам твоєї заплати.
Коли ціло привезес, я платити буду.

Селянин. Я із горла видеру, як року добуду.
От, бачиш, як хватався на ярмарок дуже!

Жид. Сцоб наперед с тасою розобратись, друже.

Селянин. Уже-ж бо тут розпинай, олендару, тащу.
А ми, вашець, бика поведем на пашу.

Жид. Скоро-з вертайся с пасі, будес глядіть тасі.

Селянин. А там же хто буде доварювать каші?
От іще я тобі щось забув іскazати,
Бо Одарка веліла дещо купувати.

Жид. Сцо-з такоє казала, дай зе на паперу.

Селянин. Отже як там єси був, казала й бумберу
Купити галку муштукову і перцю,
Ладану, воску, калії і курки, да й ложечку черцю.

Жид. Казп-з, сцо ісце треба ік васому святу?

Селянин. Га, люльку і чубук добрий купити мойому свату.

Назустріч їм надходять три ксьондзи. По привіті жид просить на горівку. Ксьондз купує за шістака й хвалиться, що вони не такі, як „проклята схизма". Нараз зявляється москаль і домагається, щоб негайно дати йому підводу. Випитавши ксьондзів, що один з них учений єзуїт, другий крижак, а третій бернадин, москаль запрягає двох, а третьому велить поганяти, обіцяючи, що в Броварах або Полтаві змінить почту й пустить їх кормитися на добрій отаві. Цим грубим жартом і кінчиться повна живости четверта інтерлюдія.

Украдена кобила. Пята інтермедія нагадує нам гумористичну сцену з украденою кобилою з польської драми про Бориса та Гліба. Тут маємо представників жидів, греків, волохів і циганів. Виступає жид, що тужить за утраченою кобилою:

Ох, о вей мір, який мні тепер смуток стався,
Сцо в дорозі до мене капарник прибрався!
Цорний год на його голову, нехай йому смуток.
А цим зе буде їздив у мене хомуток?
Капарник брав кобилу, та забув взяти узду:
Я знаю, сцо він прийде, я троски позду.

Ох мір. заль зе бо буде! Хороса була кобила:
Хоць відки іду, то вона не заблудила.
Зна і в ноці оранду, цує пах великий.
Сіна не показуй, поки не дам горівки.

В такім тоні ще далі висловляє жид свою тугу по кобилі. Надходить грек і насміваеться з жида ламаною українською мовою (Гей, дурна твоя голов тако учинила). До них прилучаєть ся ще волох з ріжним товаром: тютюном, трубками, ножами, іглами і т. д. Він пропонує жидові купити у нього кобилу, яку велить вивести свому хлопцеві. За неї жадає пять рублів. До торгу приходить при помочи Грека, що стає для обох сторін перекладчиком. Але що не розуміє румунської мови волоха, купує кобилу за сім рублів і тішиться купном:

О тепер зе хвалю Бога, сцо такую кобилу купив,
А сце недорого за неї заплатив.
Узе-з тепер Сора її не пізнає.
Бо й вона так, як тая. хвостом киває.
І ся, бацу. буде добре медок затинати.
Сцоб цигане взе її не доздали брати.
Як ту кобилу самі з рук ухватили
І до свого сатра очевисне всадили.

Як на те появляється циган, що забирає жидові куплену кобилу. Між ними вивязується такий діяльоґ:

Циган. А хто тут. бачу, мене зневажає
І злодієм великим мене називає?
А в мене самого кобила пропала:
Колиб де пізнати. то-б і родина його памятала.
Ха. ха! Але, бачу, і жиди вже коні волочать.
Тілько бідних циган злодійством порочать.
Ось як і сей жид власную кобилу у мене вкрав.

Жид. Я в волосина купив. будес ти на тоє брехав!

Циган. А се-ж моя кобила, я здамся на люде,
Коли в неї пятна під хвостом не буде.

Жид. Так сцо, хоць пятно єсть? Ти ходи по папа.
То мозе ти ізбудес оттого зупана!

Циган. А твоє око коле на циганській жупани,
Да може нас знають лучше тебе пани;
Кому гуляти, кому веселитись з паном.
А ти хочеш іще що скурати з циганом?
Лахло, ходи. ось свого злочинця зловив.

Жид. Бресес ти, як собака,ісце ти мене не оходив.

Циган. Візьми, хлопче кобилу, до шатра поведи,
А я старому собаці уріжу бороди,
Або запряжу його в хомут, скурвого сина.
Щоб памятала до смерти його дитина.
Щоб він заказав роду свойому купувати.
Циганського добра в себе не держати.
А тепер придатку дам сергієм по плечах.
А ти. собачий сину, щоб знався на речах!

Інтермедії з великодньої драми М. Довгалевського. До „Власнотворного образа человіколюбія божія“ додані такі пять інтерлюдій: 1) Білорус у тенетах, 2) Чорт, жид і циган, 3) Невдалий торг, 4) Пиворізи, 5) Козак-визвольник.

Білорус у тенетах. Як в першій сцені великодньої драми Совіт Божий і Правосудіє Господнє сперечаються з собою за сотворення людини. а їх примирює Милость Божа, так в інтермедії, що йде по цій сцені, двох селян сперечається з собою, де закинути сіти, а третій їх єднає. Двох селян заставили тенета, а третій виходить до них на пораду.

І селянин. Гай. гай. Грицьку братухо, і ось пожалься. Боже,
Що то за місце було ось зблизьку пригоже.
Неодного се хлібом попогодувало.
Да не за великий час, як не теє стало.
Тут бувало стовпище лучшого звіряти.
Як світ світом, такого не було видати!
Бачця-б, колиб уміло. то-б проговорило.
Що неодному парші нащицю обмило.
Першенький Пархім Жижа, мовляла-ж Дроздиха,
Одсіль схватився на ноги не з якого лиха.
Также Понаський Спаський у злиднях купався,
Ні світ, було. ні зоря. той потеліпався.

Все бувало, як Марко, по пеклу товчеться;
Гляди, той пре, аж у три погибелі гнеться,
А тепер сидить собі, як журавель у просі.
Тілько-ж, що хоч, говори, єсть щось в його носі.
На щож, як і нащинець од лиха працює.
Що в Бога день на ступі і в жорнах танцює.
А коли попадеш той вісьмак і лядськую
Або шеляг зламаний, копійку якую,
Не збагнеш, куди вткнути, — всього душа хоче.
А що дай, да й кождому-то таки опроче:
Жінка гризе голову, а тут діти в крики:
Хочби вже якого, то зобють з полетики.
Хиба іще і сього хліба запитаю.
Коли-ж нічо, то і прощай, брате Николаю!
Жінку з дітьми зблизьку десь зацуприкую.
А сам пріч, куди очі, і почемчикую.
Шкода балагурити і світом нудити,
Нумо тілько спитаймо тенета розбити.
Давав Бог, братця, людям і нам обіцявся.
Я-б таки, бачця, тута чогось сподівався.

Другий селянин инше місце порадив би:

Їдав хліб і без того твій батько, да й мати.
Я-ж кажу, що ти скрутиш. Що тобі без праці?!
На щож було наперед брехать, як собаці?
Якийсь тебе кат тягнув сюди воловодом.
Мні і трапилось зійтись із дурним Іродом!
Чого ти за се годен?

Були-б і побились, колиб не зявився був третій селянин і не спинив їх:

Стійте! За яку трясцю сплелися ви битись?
Плюньте на мару, згиньте, покиньте казитись!

2 селянин. Тху на тебе все лихо, як злякав проклятий,
Старий вже, як собака, да от глуповатий!
Ти-б казав: бугай дурний верещить, рикає.

3 селянин. Я бо казав: Хто тебе в шию попирає?

I селянин. Та де в лиха пре в шию? Тут сором казати:
Дала мні товариша Іродова мати.
Чи не місце-ж, от, як бачиш, чим воно благеє?

3 селянин. Чи іще-ж?! матчин сину, се хиба-б такеє.

I селянин. Отже він не те човпе, скрутивсь да звертівся;
Що не верчу покинуть, да годі — насівся.

3 селянин. Чи справді? Ну перестань к кату, не казися!

Закидають сіти. В тім самім часі надходить до ліса литвин, щоб відвідати свої пчілки в бортах, і попадає в тенета. Селяне думають, що це звір попався в тенета, бють його по голові, щоб не вирвався з сітей, і вбивають його. За пізно спиняє їх третій селянин:

Стійте, братця, що се ми вступали такеє?
Звір, не звір, щось так собі ні сеє, ні теє.
Се ми із роду такого не видали дива:
Там чорне, там біле, голова вся сива.
Колиб ми от за сеє в лихо не попали!
Чомусь у мене разом литки задріжали.
Чує дух, що не жарти, се вже якийсь дідко!
Нумо ми в ноги, от як тепер людей рідко!

Міжтим надходить двох його синів; вони застають батька вмерлим і при помочи жаби оживляють його. Воскресший оповідає про те, що бачив на тім світі. Там на божім гумні святі молотять, а Петро з Павлом волочать усі сніпочки. Коли він зайшов туди, де заходить сонце, там проклята змія ходила з огнем. Побачивши його, кинулась за ним. Він на втеки та сховався до кузні. Коли вона далі жадала його видачі або зіпхнення з неба, Кузьма й Дамян, що разом з ним зачинилися в кузні, спустили його з неба й тут загостили до нього сини з жабою. Дякує Богу, що зійшлися всі три разом. Надходить ксьондз і питає, хто кликав сповідника. Довідавшися, що литвин був у небі, допитується його, як поводить ся там папі, й дістає відповідь, що „поминай уже, як звали; пропав він, та й годі. Йому небо й не

снилось у сні“. Зігнувшися, двигає дрова до пекла, а довкола нього скачуть і грають чорти й підганяють його дубчаками.

Мотив сну приходив уже в одній з інтермедій, доданих до драми Ґаватовича. Що торкається мотиву про другий світ, такий мотив розповсюджений і в казках українського народу. Безщасного Івана посилає пан на той світ, а коли не піде, грозить його зарубати. „Ото той Іван пішов знов, а дядько його іде за ним позаду. Ото прийшов Іван до дверей, одчинив двері, увійшов туди з дядьком, а його питають: „чи по волі, чи по неволі?“. — По неволі, одказав Іван. — Коли дивиться, аж покійний пан старий, того пана батько, дрова возить у пекло; а вони, пекольники кажуть: „А ну лишень, випрягай пана да запрягай дядька: нехай трохи пан оддише“. Тоді, як запряг Іван дядька, да як привіз разів зо три дров, — так, що дядько вже заклявсь: „більше не буду нікуди Івана посилати!“ — А вони тоді пішли з пекла: Іван пішов уперед, дядько іде позаду“. [36])

Чорт, жид і циган. В другій сцені великодньої драми Милость Божія вводить в рай чоловіка й обявляє йому заповідь: „еже не ясти отъ древа Богомъ заповѣданного“, одначе Прелесть спокушує його. В другій великодній інтермедії чорт робить з жидом союз, гостро забороняючи йому їсти хліб, але по відході чорта жид зараз нарушує його приказ. Чорт говорить по церковно-славянськи. Коли відійшов чорт, жид відразу рішений не виповняти умови:

Елей, цорний год йому, хоце піддурити.
А я таки не хоцу, сцоб йому слузити.
А я таки все буду тут орандувати:
Горілку, мед і пиво буду продавати.
Або по ярмарках проїздзатись буду
З одного да на другий з тим, цого не збуду.
А він, капарник, казав, щоб хліба не їсти,
Та все горнув на тоє, сцоб там з ним засісти!

Елей, цорний год, хотів мене осукати,
Не казав хліба їсти, сцоб з світа зогнати.

Він не буде їсти тільки одної свинини. Противно у цигана, котрий появляється, тільки й думки, що про порося, сало й ковбаси. Він питає жида, чи не міняє він кіньми.

Жид. Ми не того роду, сцоб кіньми міняти. —
Мні дай тілько напитком всяким синкувати.

Циган. А сала або ковбас продавать не лучалось?
Колиб вони тепер, тоб-то смакувалось!

Жид. Не кази скоромного, я й слухать не хоцу,
Як більсе будес казать, то навтеки скоцу.

Циган. А ти тепер не їси скоромного, жиде?
Дак се, як бачу, твій піст ніколи не зийде.
А сергієвой же ти не їдав звірини?

Жид. Нас рав бо нам приказав не їсти свинини.
А сам узе на той світ пісов ісце вцора,
Там він тепер їсть в небі вола соробора!

Циган. Коли-ж так, вже й його дідько к собі справив;
Бо колиб він в небі був, небо-б заплюгавив.
А й ти тута не хочеш їсти кабанини,
Дак мандруй з дідьком туди-ж до своєй родини.
Або іди в підводу к царю Фараону,
Будеш возить, як прежде, на собі шквадрону.

Невдалий ярмарок. Селянин іде з сином на ярмарок:

Батько. Не заїздім далеко, станьмо ік дорозі,
Та я пійду на місто, а ти сядь на возі!

Син. Добре, татку, будемо на возі сидіти,
Тілько не забудь к святім децо покупити.

Батько. А я того найбарзій, що сама казала:
Вона і благовісного яйця споминала.
Сіди-ж, синку, да й гляди: от на возі міхи!

Син. Казала іще мати, щоб продав оріхи.
Батько. Чи не казала ще чого на місті купити?
Син. К святому Воскресенію чи не купиш свити?
Батько. Ото іще казала шахрану на паску.
Син. То, то, татку, купи і запаску.
Батько. Добре, синочку, куплю, ось візьму свитнще.
Син. Уже-ж заразом купи Солосі і днище.
Гребінь, і веретено, і люльку для Яця,
Черцю, курки, галуну покрасити яйця.
А мині на чоботи кармазину, тату,
Горщок, макітру, мило і соли у хату.
Батько. Ну, вже-ж пійду на місто, щоб нам не баритись.
Син. Та вже тебе я знаю, що ти рад напитись.
Батько. Не бійсь, синку, не теє веремя тепера.
Син. Та я знаю, що теє буде, як і вчера,
І о такий пяний був, що в роті ні зуба,
Що, як вдарив по мармузі, так ще болить губа.
Батько. От я сього, Пилипку, нічого не знаю,
Що я чиню пяний: чи бю, чи полаю.
Ну, не бійся, дитятко, не буду вже пити;
Колиб тілько до дому дещо покупити!

По відході батька надходять три московські яриги й, прикувавши увагу хлопція до волових рогів, які буцім-то хотіли здійняти, крадуть колачі. Надходить батько й питає сина:

А що, синку, сидиш ти? Чи не змерз у ноги?
Син. І от за малим з вола не пропали роги.
Батько. Що такеє, синочку, з нашого бичати?
Син. Ет, не що зьомочки хотіли знімати.
Батько. Се-ж ти, бачу, колачів не встеріг на возі.
Я то казав, щоб самій повезти небозі.
Я сподівавсь на його, негідного сина,
Аж но воно придбало, чортова дитина.
Якби взяв, щоб не влучив, куди утікати,
То-б воно памятало, як то доглядати
Вітцівського добра, а йому все сміхи,
А того не зна блазень, що із воза міхи

Пропали, та вже сидить дідча собі тихо.
Якби різнув по мурзі, щоб напало лихо,
Ачейби вже тетюха його потрусила,
То-б дідча дитина так вдруге не чинила.
Батько бідний товчеться всюди головою,
А його воза глядіть покинув з бідою.
Так він того ні чичирк, щоб того доглянув,
Лиш я куди вичакнув, то він к чорту грянув.
Щоб я лиш ся де подів, а воно не дбає,
Щоб худібки доглянув, того не гадає.
Нехай же, хотів купить ік святім шапчину,
Ходи-ж тепер без шапки, неотецький сину.

Та тут знову надходить ярига та пропонує батькові купити у нього шапку. Батько хоче купити синові шапку, але не згоджується в ціні й, посварившися з яригою, проганяє його:

На, коли хоч, з денгою алтин за шапчину,
А придачку до копи колякою в спину.

Про подібну пригоду чоловіка з маслом з москалями оповідає українська народня казка. Виправила жінка чоловіка з діжкою масла до міста, щоб продав там масло й купив дітям гостинця, а їй очіпка. Наказувала, щоб добре глядів, щоб у нього не вкрали масла москалі, як це притрапилося сусідові. Приїхав чоловік на базар, випряг воли, привязав їх коло ярма, а масло зняв з воза, поставив на землі й сам сів коло нього, Як хто приходив і питав його, що продає, відповідав, що масло, але не показував, щоб хто не украв. Так сидів він, — уже сонце й з півдня звернуло, а ніхто не купував у нього масла. Два москалі, що ходили по базару, запримітили, що він сидить на маслі, змовилися, що один зайде ззаду, а другий підійде до нього з переду й пічне говорити. І так зробили. Коли не вдалося забалакати його, придумав москаль таку річ. Піддурив чоловіка, що вийшов указ від царя, щоб його взяти у салдати, отже хоче поміріти його, хоч він горбатий, палицею. Чоловік повірив, піднісся і, заки

скінчилося міряння, другий москаль успів забрати масло й відійти з ним так далеко, що не було його видно. Приїхав додому, жінка допоминається гостинця для дітей, а очіпка для себе й довідується що чоловік не привіз нічого. Питає, чи може украли масло. А чоловік і каже: „У кого, в мене? бісового батька!“ Жінка: „Та ну не дратуйсь і давай уже гостинця дітям, а мені очіпка!“ — А він: „Бісового батька не хочеш?“ — „То-ж-то, каже жінка, я казала, що москалі вкрадуть масло!“ А він тоді й каже: „Та то сучого сина москва: приходили люде зранку — ціле було, приходили у обід — не продав і не показував — ціле було, а вони, сучого сина москалі, надійшли по обіді — і масла нестало: хто його зна, де й ділось“. — „А бач, каже жінка: я тобі казала, що у тебе москалі вкрадуть! Де-ж? такий росторопа!“ [37])

Пиворізи. В четвертій інтерлюдії виступають пиворізи, наперід один, потім другий. Вони вміють і малярство. Тяжко живеться їм „без кондиції“ й вони скитаються по світі, шукаючи за поживою. Один вибирається до міста Коропа, де для любителів горівки все найдеться захист, а другий готов йому товаришити. Селянин, який надходить, звертається до пиворіза за відповідю, „чи Кавель Кавеля вбив“. Пиворізи велять йому закрити очі й замальовують його обличче. Приведені війт і титарь проганяють пиворізів, що посмішкуються з своєї долі.

Козак-визвольник. В пятій сцені Милость Божія виводить першого чоловіка та праотців з аду й вертає їм первісну волю. Ролю визвольника відограє в пятій великодній інтермедії козак. Ця інтермедія має суспільно-політичний підклад, бо показує одну з найбільших кривд, які терпів наш народ, — кріпацтво, а до того нелюдськість польських панів. Щоб змалювати тяжке положення українського народу, автор не оминає ярких і карикатурних рисів. Лях вивозить селянина в клітці й шукає для нього купця. Він не жалує схизматицької крови. Бо тепер настала така одміна, що селяне ворохобляться проти панів і разом з козаками воюють з Польщею. Тому він продає

своїх підданих, а свій хліб зароблятиме воюванням, поки сил стане. Зявляється жид і каже:

Добре, васець, говорис, Пердицький моспане.
А я цув, сцо підданих хоцес продавати;
Не продавай зе, васець, зволь заорандувати.

За підданих жадає пан сто золотих. По війні мають бути гроші готові. На питання, чи селяне знають орендаря, відповідає один:

Знаю, як була в його велика кошара
Овець, дак ми помалу те все прибирали,
Чи сита, чи худенька, не перебирали.
Жид. У ноці, о вей, пане, сцоб і мене не вкрав,
То я їм буду на ніц руки, ноги вязав.
Лях. Ja, arendarzu, tobie tak i przykazuję,
Niech jeden i drugi z nim związani nocują.

(Я, орендарю, і приказую так тобі, хай один і другий ночують звязані).

Селянин. А будь ласкав, паночку, змилуйся над нами,
Хоч самі ми будемо володать руками.
А то несвіцький сором прийшлося терпіти.
Несподіване лихо! Ось в тюрмі сидіти
Прийшлось, а тепер, моя нещасная доле,
Тілько що був бичатком виїхав у поле,
Аж ось ти, пане, біжиш до мене на ниву,
Да і казав взять у мене кобилчину сиву,
А мині сказали бика запрягати.
Дак я вже то сюд, то туд, да й покинув жати
І посовтав додому, да всовтався в лихо.
Нікуди вже будчати, тілько сидіть тихо.

Зявляється визвольник в особі козака:

Щоб то се за причина і як розважати,
Що ляхи шилихвости людей продавати
Почали? Да не знаю, що то з того вийде,
Як на ляха година нещаслива прийде!
За те, що хрестянську кров жидам орендують,
Десь то на себе лихо якеєсь віщують.

Да ще буде їм лихо, нехай пождуть трохи,
Бо ми вже взнали добре ляховецькі здохи.
Тільки їх помаленьку будемо нуздати,
То вони заречуться хрестян продавати.

Селянин. Ей, будь ласкав, козаче, визволь з сього лиха;
Як прийдеш до мене, дам вівса пів міха.
Козак. А тебе то сей ляшуга узяв у кандали?
Селянин. Еджс так, козаченьку, тут і ночували.
Козак. А за що ти, шевлюго, людей даєш в муку?
Лях. Jak żywy, nie daję (Як живий, не даю)...
Козак. Або не чув гуку,
Як од тебе хрестяне отсії кричали?
Селянин. Ще-ото маю. Хотів заслать на канали,
Як на роботу. Так його стали ми просити,
Щоб не слав туди. Аж жид прийшов, щоб купити
Нас, а він і запряг у ярмо Потапа,
А надо мною знущавсь, собачая лапа,
Да ще упер у тюрму, щоб тут нам сидіти.
Козак. Не бійся, чоловіче, буде сам вертіти
Хвандами, як будемо в ярмо запрягати,
То вже не одважиться людей продавати.

Панок просить милосердя, бо він не мав цього й на тямці, але жид свідчить, що того, щоб людей продавати, він не знав. На це козак:

Дак ти сього, нехристе, не знаєш нічого?
Селянин. І вже заплатив усі сім без золотого.
Козак. Вийми, ляше, із тюрми сього чоловіка
Да сам клади із жидом голову без крика.
Жид. О мині, пане козаце, треба до Олика
Міста на ярмарок!

Лях. A bądź łaskaw, mospanie, na mnie swego sługę;
Już dalibóg nie będę tego czynić w drugie.

(А будь ласкавий, моспане, на мене, свого слугу; вже далебі не робитиму цього вдруге).

Козак. Годі калантурить, зволь шию в ярмо класти,
Да поїдем до мене з жидом овець пасти. [38])

Справа авторства інтермедій. Подаючи в 1865 році замітку про обидві драми Довгалевського з різдвяними інтермедіями, висловив М. Петров думку, що ці інтермедії це твори Митрофана Довгалевського.[39]) В 1897 р. висловив цей заслужений дослідник української літератури XVII й XVIII в., зокрема драматичної, здогад, що різдвяні й великодні інтермедії, додані до драм М. Довгалевського, міг написати ученик М. Довгалевського Сава Лебединський, син козака, з Мглина, стародубського полку, котрого Довгалевський в своїм катальозі для синтакси назвав „учителем комедії, що відзначається тонким дотепом, а слабий в науці".[40]) Видаючи інтермедії в „Кіевск-ій Старин-і" в 1897 р., зазначив знову М. Петров, що він переконався, що інтермедії написав не Довгалевський (як Петров думав передше), а його ученик, відомий ученик поетики Сава Лебединський. Крім вище наведеного арґументу тут мотивується думка тим, що в рукописі, приналежнім М. Довгалевському, інтерлюдії переписані з помилками. Тут і запримітила редакція „Кіевск-ої Старин-и", що не уважає цього здогаду переконуючим.[41])

Ще раз поновив Петров свою думку в історії української літератури XVII й XVIII віку. Незгідність числа пяти інтермедій з чотирма сценами різдвяної драми М. Довгалевського навела Петрова на думку, що інтерлюдії писав не сам Довгалевський, а инші особи під його наглядом, правдоподібно студенти академії, його ученики, між котрими були й люде з талантом до писання комедій, як Сава Лебединський. Врештою й инші інтермедії до шкільних драм писалися студентами, а не учителями. А все-таки автори інтерлюдій старалися приложити їх зміст до змісту драми.[42])

Ні трохи не заперечуючи можности участи учеників у писанню інтермедій, треба зазначити, що нема даних відмовляти Довгалевському їх авторства. Правда, при інтермедіях не зазначено, хто й коли їх написав, але взявши під увагу те, що вони находяться в повнім обємі в тім самім підручнику поетики, а инші поетичні твори приходять у відривках, а далі й те, що між поодинокими сценами обох драм і інтермеді-

ями бачимо своєрідний паралєлізм, що більше — деколи інтермедії лучаться з згаданими драмами змістом, можна схилятися таки до первісної думки Петрова, що автором інтермедій є М. Довгалевський.

Незгідність числа інтермедій і сцен драми цим разом нічого не доказує. Бо напр. Довгалевський називає свою різдвяну драму „Коміческое дійствіє“, а в своїй поетиці дає теорію комедії, яка не має нічого спільного з його власними поняттями про драму поважного змісту. Комедія на його думку відрізняється від траґедії: 1) матерією, бо представляє явища простого, приватного життя, забавні й веселі акції, а траґедія — важні й серіозні; 2) особами, бо в комедії виводяться неважні особи, напр. господарь, литвин, циган, козак, жид, поляк, скиф, грек, італієць, а в траґедії — полководці, царі, герої, 3) викладом: комедія викладається словами простими, звичайними, жартівливими, а траґедія — словами важними, метафоричними; 4) пристрастями: в комедії пристрасти спокійні, в траґедії — бурхливі; 5) кінцем акції; в комедії кінець веселий, коли навіть початок сумний, а на відворіт в траґедії можливий веселий початок, а кінець мусить бути нещасливий. І хоч інтерлюдії Довгалевського в багато дечому відповідають його теоретичним поняттям про комедію, все-таки він не назвав їх комедіями тому правдоподібно, що вони не містять в собі складових частин драми, на які вказує Довгалевський, себто в них нема прольоґа, протази, епітази й катастрофи. [43])

Значіння інтермедій Довгалевського в історії української літератури. Інтермедії Довгалевського представляють собою найвищий щабель розвитку української інтермедії: щодо змісту, оброблення і мови. В своїм змісті малюють інтермедії Довгалевського тодішнє дійсне життя, і то найцікавіщі боки суспільних відносин. Широкі верстви українського народу — український селянин, загулюканий, темний, забобонний і економічно поневолений. Його використовує жид, над ним виконує право сили та знущається

нелюд-польський пан, а його визвольником від панських знущань стає запорожець, якому в дечім помагає москаль. Крім типів згаданих трьох суспільних верств виступають тут цигане, дотепні та збиточні пиворізи, темні білоруси і т. д. Словом — у Довгалевського живо та яскраво змальоване кріпацтво українського селянина й ціла незавидна його доля.

І не байдужне авторови закріпощення українських народніх мас. В його інтермедіях чується енергічний протест проти кріпацтва, якого даремне шукали-б ми в тодішній московській літературі, наскрізь пройнятій сервілізмом. Правда, одна справа не свідчить добре про розуміння національного поневолення України Московщиною у Довгалевського; хоч поляки й москалі однакові історичні вороги України, в його інтермедіях виступає більша ненависть до поляків ніж до москалів, але треба памятати, що Україна вела довгий час з Польщею завзяту боротьбу за православну віру й традиція цієї боротьби затемнила сучасну національну небезпеку для України з боку Московщини. В змалюванню національних бід України трапляються й анахроністичні сцени, як згадка про висилку на канальні роботи. Та не зважаючи навіть на згадане застереження щодо національної небезпеки з боку Московщини, інтермедії Довгалевського представляють щодо свого змісту вершок української громадянсько-національної свідомости в цілій інтермедійній літературі.

Що торкається оброблення, інтермедії Довгалевського це ряд невикінчених, а згрубша нарисованих картин. Комізм випливає не так з ситуації і характерів, як більше з рубашних і тривіяльних висловів. Але що сама основа інтермедій поважна й порушує пекучі питання тодішнього життя України, тому й одержується з інтермедій поважний і сильний настрій та глибоке враження. Для змалювання тяжкого положення українських народніх мас добирає автор ярких красок і карикатурних рисів; не диво, що герої інтермедій являються деколи звичайними весельчаками, — одначе в цілім ряді сцен виблискує справжній український гумор, що бичем сатири ударяє по всяких несправедливостях кріпацького

лихоліття. До цілости достроюється жива народня мова, що має в своїй основі північно-український діялєкт, мова без порівнання вільніща від польонізмів і инших чужих налетів ніж усі українські інтермедії до Довгалевського.

Добрий знавець української літератури XVIII в. Павло Житецький висловив думку, що у Довгалевського було невиразне розуміння того, що з інтермедій могла-б виробитися комедія. Причиною такої думки є те, що коли давніще вставлялися інтермедії в середину драми, Довгалевський звів їх в одну цілість так, що вони займають в його драмах окреме місце як доповняючі частини кождої з них. Лишалося тільки зробити ще один крок наперід — творити інтерлюдії незалежно від серіозної драми, ґрупуючи їх довкола самостійного осередка акції. Але для цього треба було визволитися від церковно-релігійного ґрунту, на якім виросла українська драма. [44]) Та на такий ступінь не здобувся Довгалевський.

Вплив інтермедій Довгалевського на пізніщі інтермедії. Вплив інтермедій Довгалевського бачимо в інтермедіях одної драми, виставленої 1742 р. далеко поза межами України в новгородській семинарії. Префектом тієї семинарії був тоді єромонах Інокентій Одровонж-Мигалевич, родом зо Львова, вихованець київської академії. До виставленої драми Стефанотокос додані 7—8 інтермедій, з яких кілька належить до отсієї теми.

В одній з них про сон цигана виступають циган і литвин. Циган, що прибігає по відході раскольника в пустиню, рекомендує себе в довшім монольозі відомими нам з інтермедій Довгалевського рисами:

Чхабей! чхабей! чхабей! ха! ха! се-ж і я, панове, до вас [завітав.
Ходив-бродив, а тут таки на нічліг застав.
Бідна моя головонько! Якая то моя хорошая урода!
Як то мні було од юнценка пановане і вигода!

Як же то було нас і не шанувати?
Наше то діло, діти, замки кувати, людей ошукувати.
Та і жаданчата мої не послíднеє ремесло мають:
Бо кури красти, дітей манити добре же узнають.
А якби солонину або поросятину, хотьби під небесами
[знали,
І відтіль би як кольвек вже обкрасти догадались!
А коли поворожить о щасті і приході, то нехай пійде до
[моєй Солохи,
Обголить його добре, хоч не поможе ні крохи.
Бачиться, і заданчата й Солоха і я доброе маєм ремесло,
Но побачили-б ви і самі, панове, тілько не добре їх занесло.
Сподіваюся, що за промислом всії розійшлися,
Ачейби на сало або ковбасу чи не здобулися:
Бо вже бідниї жаданчата третій день не їли,
Трохи з голоду зовсім не омліли;
Я би і сам натріпався хоть собачини,
Коли нема поросятини або солонини.

В інтермедії тільки циган говорить українською мовою, перетиканою москалізмами й польонізмами. Мрії цигана про сало й ковбасу перериває своєю появою старушок литвин, уже відомий з інтерлюдій Довгалевського. Цей селянин уміє і „пчелки видирать і меду подідать" і обіцяє навчити цигана „кіли наводзіць і всього знахарства." Він приносить з собою і „сокол маць", також відому вже з інтермедії Довгалевського. Литвин радить продати птаху на ярмарку. Це використовує циган:

Тобі приходиться запрягатись, бо нема кобили,
Одна кобила була і ту вчера вовки задавили.

Литвин годиться тягнути, але за більшу плату. На це циган:

Да добре! Тілько впрягайся, а я умію поганяти:
Плечі добре витягай і горб випорочай!

Опісля підганяє литвина „сергієм". Знов мотив, відомий з інтермедії Довгалевського.

Відомий також з інтермедій Довгалевського мотив про лік на голод приносить инша інтермедія. Зявляється тут голодний циган з словами:

Коли люде чули, щоб цигане з голоду пропадали?
А ми уже таких віків, бідниї дождали,
Хоть добре шалберувать умієм,
Хоть ліпших над циганів і ніт злодіїв.
Однакже тепер приходить з голоду пропасти,
Робити не хочеться і ніде чого украсти.
Коликий день не бувало в роті куска хліба,
Гибну, умираю, як на сухім піску риба.

Хоче спробувати иншого щастя, чи не переспиться голод або чи не присниться що добре у сні. Кладеться спати і в сні показується йому ковбаса, він ловить її зубами, але пробуджується з нічим:

Щось було і хорошенькоє тепер мні приснилось:
Бачиться, що около губ ковбаса да сало билось:
А як бідний циган до ковбаси проснувся,
Як бачу, на сало не здобувся!
Іще ляжу, іще щастя спробую.
Колиб тілько побачить ковбасу тую!
Уже її ніхто не вирве і кліщами,
Так її хвачу голодними зубами.

Кладеться спати й знову показується ковбаса. Він біжить за ковбасою, не може її здогнати й вертається назад. Тепер надходить німець-лікарь і починається сцена між німцем і циганом, частину якої наведу як зразок звичайної методи в гірших інтермедіях, де дешевенький комізм випливає часто не з ситуацій і характерів, а викликаний нерозумінням себе членів двох націй або освіченої і неосвіченої суспільної верстви:

Лікарь. Doles forsan? itane?
(Чи припадково не хорий? не так?)
Циган. Ми єсми бідниї цигане.
Коликий день хліба не їли,
Од чого всі майже й животи помліли.

Лікарь. Varia sunt mi medicamenta ad manus.
(Всілякі маю ліки при собі.)
Циган. То правда, що неодного чоловіка уже ти обманув.
Тілько, як бачу, і обманувать мало чого помогає,
Коли, як собака, бідний циган пропадає.
Колиб то мні попала ковбаса або кусок сала,
Вся-б там в животі мні біда перестала.

Таке забавне непорозуміння іде далі. Лікарь показує циганові всілякі ліки, які останній перекручує. Циган показує на рот — на знак, що він голодний, а лікарь думає, що його болять зуби, й велить сідати циганові, щоб вирвати йому зуба. Циган тішиться, що лікарь погодує його, і то ще з такою пошаною, бо велить йому наче гетьманові сідати. Просить поставити на стіл печене порося, а побачить лікарь, як добре тріпатиме його, як хрупотітимуть кости в зубах. Тимчасом лікарь вириває зуба. Циган з жалем вивривається. а лікарь бє свого хлопця за те, що пустив цигана, котрий не заплатив йому за труд. [45])

В інтермедії, як грек коня купував, мотив якої відомий з інтермедії Довгалевського, грек говорить макаронічною українською мовою. В інтермедії виступає грек з товаришами. Грек хоче купити коня. Торгує його у баришника цигана, одначе цигане, побравши гроші, втікають з кіньми. [46]) Ламаною українською мовою говорить і жид в інтермедії про спір раскольника з жидом. Жид хвалиться, що вміє „горілку з медом добре продавати". До нього хай іде той, „хто хоче доброго пива". Коли бував на війнах, усі боялися його, бо

Нераз од заяця утікав і черевики поспадали.

Обидва уважають себе старовірами. З цього виходить непорозуміння. Судить їх циган. [47])

Інтермедії з драми Юрія Кониського.

Великодня драма Юрія Кониського. Деякі мотиви інтермедій Довгалевського повторяються в інтермедіях, доданих до великодньої драми Юрія Ко-

ниського п. з. „Воскресеніе мертвих". Драма Юрія Кониського походить з 1747 року, як свідчить отця замітка в його поетиці на шкільний рік 1746/47: „Якō зразок траґікомедії маємо також недавно уложену мною траґедокомедію про воскресіння мертвих і про винагороду в будучім життю як добрим, так і злим". [48]) Ця замітка находиться на кінці поетики; а що драма уложена з приводу Великодня, тим самим і означується дата написання драми.

Тому, що між змістом драми й доданими до неї інтермедіями заходить своєрідний паралєлізм, подається отсе короткий зміст драми Кониського. В першім акті зявляється на сцені хлібороб, що оглянув засіви збіжа на полі. Зогниле зерно й те, що зійшло, наводить його на думку про воскресіння людського тіла на страшнім суді. З селянином зустрічається священик і поясняє йому, шо в будучім життю добрі будуть щасливі, а злі будуть мучитися. Представниками добрих і злих людей є Гіпомен і Діоктит. Останній забрав у першого маєток, позбавив його чести у людей, зруйнував його цілий дім, вкінці вламався до нього в ночі та вкинув у тюрму його жінку й матірь. Потім знову напав на Гіпомена, закував його в кайдани й посадив у тюрму. А коли Гіпомен нагадав йому суд, Діоктит зразу висловив надію на свої тісні звязи з суддями, яких можна підкупити, а потім, уважаючи нечестю для себе ставитися на суді з Гіпоменом, постановляє вбити його й заплатити за його голову. Уособлене терпіння просить Бога визволити Гіпомена від знущань Діоктита й пімстити останнього, але уособлена відрада дає відповідь, що обидва дістануть свою нагороду в будучім життю. В четвертім акті Гіпомен умирає від ран з душевним спокоєм, а Діоктит від пянства в страшних муках! Їх позамогильне життя: Гіпомена в раю, а Діоктита в пекольних муках — малює пятий акт.

До драми додані пять інтермедій: 1) Закрутки, 2) Утеча жида, 3) Лік на голод, 4) Убитий дяк, 5) Брат утопленого ляха.

Закрутки. Паралєльно до хлібороба першого акту великодньої драми виходить в першій інтерлюдії на сцену вірно представлений селянин, що оглядає своє поле. Він радіє гарним урожаєм і бажає, щоб збіже „без капости в цілости доспіло“. Тимчасом його сини приводять до нього зловлену в житі бабу, що сиділа там раком і крутила. Тим розбилися його надії на добрий урожай. Селянин веде бабу до війта й обидва, не хотячи поганити своїх рук, віддають бабу яризі, який бє коти. Селянин держить на козла бабу, а москаль бє її. Питаючи за нагороду, одержує відповідь, що візьме собі бабу, й невдоволений цим, проганяє усіх.

Утеча жида. На реальних фактах насильства побудована дещо неприродна друга інтермедія. Як в другім акті Діоктит обиджає Гіпомена, так у другій інтермедії жид є жертвою польської сваволі. Ось як жалується він на обиду, яку пан наніс йому:

О вей мір! Скарав мене Бог з таким лихим паном!
Десь би гірсого лиха не знав і під татарським ханом.
Як під ним був: забрав всю, сцо було, худобу,
А ісце, колиб був не втік, прибив би до гробу.
Нехай йому аренда, і зінка, і діти!
А узе більс не хоцу од нього терпіти.
Будьто більс панів нема, тілько пан Подстолій, —
Од котрого я утік тілько сцо не голий.
Так мене зо всього, так ограбив цисто,
Сцо ні в кагал явитись, ні вийти на місто.
Забрав миски, талірки, лозки і сукмани,
А послі хотів мене забити в кайдани!
Я бацу, сцо лихо. Порадивсись з зоною,
Покинув її з дітьми, сам утік ранньою зорою.
Під такого то пана попався був в руку,
Сцо мині з зінкою й з дітьми учинив розлуку.
Нехай йому, як казуть, і хомут і дуга!
Він собі пан Подстолій, я йому не слуга.
Будьто луцсого пана не знайду другого?
Колиб тілько не натрапив знову на такого!

Зявляється пан Бандолій, у котрого хоче жид сісти на аренду. Але Подстолій не хоче пустити жида від себе, бється з Бандолієм на шаблі та приказує селянинові, що саме надходить, розрубати жида на части, щоб не дістався ні одному ні другому. На цю пропозицію каже селянин:

Так чорт його вгада, колиб таки голий,
Щоб знать, де хреці поросли жидівські;
Та ми-ж таки і не кати, пане Пердунівський.

Подстолій бє його. На це селянин:

Ой, лихо, не вдержусь. Панове міряне,
Ратуйте, хто в Бога вірує, бо духу не стане.

(Говорить тихо).

Ой, колиб тут мій земко, може-б і ми знали,
Бо ми таких чортів нераз в чирмачки вбирали.

Бандолій. Ale rębaj (Але рубай)!

Селянин. Дак кладіть, може і вгадаєм,
Однак свиней рубали, ще й жидів спитаєм.
Ей, поганю хрестянську сокиру!

На це надходить москаль, співаючи, й питає, що за шум.

Селянин. Як же не шуміти,
Що нащенця мов бзигу узяли ляхи крутити?
А шаблі-ж то коло ушей мов дулі літали!

Москаль. А што не зрубілі лі тєбя?

Селянин. Чорт же їх знає! Може вже ізрубали.
Тут як свисне шаблею, так я так злякався,
Що трохи-трохи, тобі кажучи, по уши не в... вся.
Да й так гляди, може уже і з душі пустився:
На хтем божий пропав би, колиб вашець не нагодився.

Москаль. Да за што ето тєбя?

Селянин. І о, не знаєш, за що? От за те,
Що чого наші батьки з роду не чували,
Щоб хрестянську сокиру да на жидах каляли.
Тую, що к Великодню свині рубаєм.

За кару москаль запрягає ляхів. Одначе незауздані пани розбили москаля, котрий вину цього приписує селянинові, та всіх проганяє.

Лік на голод. Паралєльно, як у третім акті Гіпомен зближається до смерти, в інтермедії по нім виходить на сцену циган, що трохи не вмирає з голоду. За порадою циганки він кладеться спати. Сон манить його салом і ковбасою. Він схоплюється, та нема що їсти, хиба ракова юшка. Жінка велить їсти й лягти, бо хоче посмарувати йому кости. Циґан слухає, циганка вкриває його сіткою, а звязавши сіткою ноги, бє цигана. Він виплутується, бє циганку києм і проганяє її.

Убитий дяк. Як у головній драмі вмирають Гіпомен і Діоктит, так в четвертій інтерлюдії вмирає молодий дяк, невинно зарубаний ляхом. Починається інтермедія монольоґом білоруса, котрий хвалить Бога за те, що вони змогли побудувати нову церкву з чотирма дзвонами, що мають чесного старого попа, паламаря й молодого дяка, доброго такого, що шанує всіх людей, день і ніч пильнує церкви, не пє ні горівки, ні меду, ні чого иншого крім води. В церкві співає він, як соловій, а в школі гарненько учить дітей. На це прибігає шинкарка й повідомляє, що лях убив дяка в шинку:

Ох, мині лихо! Що мні тепер робити?
Приніс ляха недобрий в дім мій чесний пити:
Пяниця, ледащиця всі вікна повибивав
І дячка молодого шаблею порубав,
І втік з конем, не знаю, в сторону якую.

Литвин не вірить і йде наочно переконатися. Назустріч ідуть селяне з мертвим дяком. На питання литвина, що несуть, відповідає селянин:

Ось, ходи, погляди!
Тепер нас привів лях до втрати і біди,
Посік, порубав зовсім дяка молодого,
А вже нам не найти такого другого.

Литвин. Ох, моєй бєдзі! Як ви гето допусцілі?
Селянин. І о, будьто ми на той час з ним в шинку сиділи!
Ляшуга, кат зна, відки мов тобі вихром прилетів,
Нехай шинкарка скаже, як лях дяка вбив.
Литвин. Як же хочице, дак ви єї призавіцє.
1 селянин. Ну лиш ти, Мосію!
2 селянин. Добре, Онопрію, дак я її припру сюди
На суд.

(Привівши шинкарку.)

Ну, пані Федорова, от ми за тим громада
Тебе кликали!
Шинкарка. За чим? Кажіть. Я слухати рада.
Селянин. І о, за чим! За тим, чи ти донесла старому,
Що лях обтяв шаблею дяка в твоїм дому?
Шинкарка. Я донесла? А що? Чи вам тоє плескати?
Ніколи мині: он, треба горівку давати.
Я і сама на силу вхватилась в комнату,
Як лях з шаблею за дяком вбіг в хату.
З ляку самого прийшлось було чуть не вмерти.
Прощайте! Мні ніколи і носа утерти.

Литвин радить вислати погоню за ляхом, але не знають, куди посилати.

Селянин. Куди гнать? І тропи не взять, де опинився лях:
Тобі десять доріг, а йому один шлях.

Литвин радить закинути сіти. З тим згоджується селянин.

Оттак лучше, як за їм посилати маєм!
Шкода-ж шкапі і хвоста мять, колись тут піймаєм.

Литвин закидає сітку й ворожить булавою:

Лєсавіє, баравіє і балотніє, ка мнє приходзіцє
І в гетой прозбє ви мнє поможіцє.

Чорт гонить ляха в сітку. Він питає, хто жене його в сітку, й дістає відповідь від селянина:

Ось кров дякова витає ващеці.
Просим сюди ближче до нашого столу:
Ти то, ляшуго, справив дяка до росолу?

Лях хоче заплатити пять кіп головщини за дяка. На це селянин:

Ось, негідний сине!
Як же ти дешево ставиш дяка дорогого?
Двадцять вас не стоїть за одного такого.

І селянин. Чого з ним калентарить? Ну лиш ти, Мойсію,
Візьми мерця, несіть в церков. я, Ляха за шию
Вчепивши путом, поведу, як хорта,
З конем, зо всім втоплю в болото до чорта.

Литвин затинатиме його дубчаком по шиї, щоб знав собака, як убивати християн. Потім женуть ляха в болото.

Брат утопленого ляха. Як пятий акт великодньої драми малює позамогильне життя Гіпомена й Діоктита, так пята інтермедія це властиво продовження четвертої й займається позамогильним життям утопленого ляха. А саме лях шукає брага, що його втопили селяне за дяка в болоті. Стрічається з ксьондзом, що картає його за непошанування костела й костельних свят, за пянство й гільтяйство й оповідає йому, як попереднього дня він почув голос його брата в болоті, котрий терпить за свої гріхи: пянство, злочини й гільтяйські розбої. Обидва стають навколішки й моляться, щоб Бог післав його до чистилища. Приходить утоплений шляхтич і просить ксьондза відпустити йому гріхи й перепровадити його до чистилища. Та тут зявляються селяне, що давно замітили, як якийсь злий дух ходить ночами по їх селі, громадою пішли відшукувати його й саме зустріли утопленого ляха з його братом і ксьондзом. Один з селян говорить.

Постій лиш, куди ти ведеш сього злого духа?
Давно ми вже, громада, на його чатуєм. [49])

Значіння інтермедій Ю. Кониського. В своїй великодній драмі доторкнувся Ю. Кониський найболючіщого місця тодішнього громадянського життя України, а саме загарбування козацькою старшиною чужих маєтків безборонних козаків шляхом найбільших несправедливостей, і став по боці покривджених. В інтерлюдіях оборонцем народніх інтересів є москаль. До того ступня національної свідомости не піднісся їх автор, щоб вивести козака або запорожця як одного з головних своїх героїв.

Автор інтерлюдій не пішов тут слідом за Довгалевським, від якого брав теми й типи до своїх інтермедій. Як в першій різдвяній інтермедії Довгалевського селяне насміваються над поляком-астрономом, так в першій інтерлюдії великодньої драми Кониського селянин, що оглянув свою ниву, з іронією згадує про мудрагелів, які буцім-то відгадують, що буде. Паралелею до ворожки Насті в другій різдвяній інтерлюдії Довгалевського є в інтермедії драми Кониського баба чарівниця, що робить закрутки в житі. Спільний тут і там мотив запрягання ляхів у ярмо або підводу, спільні персонажі: селянин, литвин, лях, жид, циган, москаль і змальовані вони однаковими рисами тут і там. У Довгалевського старий литвин попадає в сіти, заставлені на звірята, а його вбивають селяне, — в інтермедії Кониського селяне навмисне розставляють сіти, щоб зловити ляха, й убивають його.

Все-таки невільничого наслідування немає, хоч інтерлюдії драми Кониського стоять нижче щодо своєї внутрішньої вартости. Але й вони зближаються до народніх понять і підхоплюють вірно народній світогляд і забобонність, суспільні антаґонізми між православними українцями й католицькими поляками, симпатії й антипатії українських народніх мас. Одначе в порівнанню з інтерлюдіями драми Кониського підклад у Довгалевського далеко глибший, малюнок релєфніщий і типи не такі бліді, а значно живіщі.

Справа авторства інтермедій драми Кониського. Сумніви щодо авторства інтермедій, доданих

до драми Юрія Кониського, викликав лист полковника Опанаса Лобисевича з 30 вересня 1794 р. до Юрія Кониського, тоді вже могилівського архиепископа. В листі між иншим читаємо: „Не за моєї памяти, а може на рік перед моїм приїздом до київської академії відограно там трагедію, написану вашим преосвященством, „О воскресенії мертвих“. Її маю. Але не маю і ніде не можу дістати інтерлюдій до цієї траґедії, написаних або вашим преосвященством або славним Танським, природним віршописцем попросту, під манєру Плявта (во вкусѣ площадномъ, во вкусѣ Плавтовомъ). Коли була нагода дістати їх і мати, тоді дитинна нетямущість про це не подумала; задоволилася тим, що кормилася з чужих уст, що чула від иншого кілька віршів. А коли зрозуміння добрих прикмет відкрило їх ціну, тоді вже не було нагоди. Одинока ще надія на бібліотеку вашого преосвященства, в якій, не можливо, щоб не було цього твору. Як у всілякім крою убрання, так у всякім наріччю мов є своя красота; а до того, коли й дим батьківщини солодкий, то ця воня пахощів рідних думок найсолодша.

„Для чести нації, нашої матери, яка завжди мала у себе великих природою і ученостю людей, яка стільки світил випустила для любителів своєї батьківщини, для тих, котрі вміють під корою просторіччя знайти дорогоцінні думки, прошу ваше преосвященство дуже прислужитися мені інтерлюдіями, чи вони Танського, чи ваші, звелівши скопіювати їх і доставити мені почтою до Петербурга, хай вийде на світ, хай принесе славу (дасть величіє) своїй батьківщині наш Плявт, наш Молєр, коли не що більше. Бо я памятаю деякі вірші, опис Великодня, утечу чорта й смерти, смерть Юди: прегарні описи.

„Наперід дякую за прислугу вашому преосвященству: посилаю при тім Верґіліївих пастухів, переодітих мною в український кобеняк“. [50])

На підставі цього листу історики української драми XVIII в., як Петров і Морозов, висловлювали думку, що автором, інтермедій, доданих до великодньої

драми Юрія Кониського, був згаданий „славний Танський, природний віршописець“. Вистарчить вказати на слова Лобисевича, що драму Юрія Кониського з інтерлюдіями виставляли не за його памяти, а може рік перед приходом його до київської академії, з одного боку та на зміст запамятаних ним віршів з описом Великодня, про утечу чорта й смерти та про смерть Юди з другого боку, щоб раз на все перестати прикладати цей лист до авторства інтермедій, доданих до великодньої драми Юрія Кониського.

Кінець інтермедії.

Упадок інтермедії. Вже інтермедії Юрія Кониського зійшли з тої висоти, на яку піднісся Митрофан Довгалевський у своїх інтерлюдіях. Одначе українській інтермедії не судилося далі розвиватися в напрямі, вказанім Довгалевським і наслідованім Юрієм Кониським. Повне політичне поневолення України з боку Московщини та знищення решти автономічних інституцій України „Второю, що доконала вдову-сиротину“, позбавило київську академію її значіння яко культурно-літературного осередку для України й відчинило широко двері заливові України московською літературою.

Смерть, вояк і хлопець. З періоду упадку української інтермедії походить і „інтермедія на три персони: смерть, воїн і хлопець“. Вона розробляє одну з найпопулярніщих тем української народньої словесности про боротьбу вояка зо смертю. Знайшов її М. Тихонравов у збірнику всіляких народніх творів з 1788 р. Одначе вона є давніщого походження і вийшла з шкільного середовища та, заключаючи по мові, зложена в землі, де українська мова виставлена на польські впливи.

На сцену зявляється вояк і хвалиться своєю непобідженостю. Він, „воїн славний, всьому світу справний“, багато відносив побід. Хоче спробувати боротьби зо смертю, як тільки вона попадеться йому під

руку. На це надходить смерть і перестерігає його, що який був сильний Самсон і мудрий Соломон, а смерть показалася сильніщою від Самсона й мудріщою від Соломона. На питання вояка, яку має зброю, відповідає смерть:

Ото: косу, граблі, заступ маю.
Іще царей і королей і гетьманів стинаю.
Не вважаю я на святиї патріярхи,
Закопую я в землю владики і великиї монархи.
І іще з тобою, воїне, могу ся спробувати,
Лук іще щастя стяти.

Вояк наставляє шаблю, а смерть косу. Він говорить:

Вставай, смерте, тута зо мною,
Будем битися з тобою.
Хлопче, подай мні стрільбу!
На смерть буду.

Хлопець подає стрільбу, а смерть перестерігає вояка, щоб не довіряв тілесному здоровлю, а згадав на небесне царство й вічне життя, бо бачить, що сильні й мудрі вмирають. Не сховаються вони перед смертю ні в келіях, ні по дворах. Нехай не надіється вояк і на проминаючу красу, яку смерть оберне в темноту. Вояк стріляє і говорить:

Авжеж побачимо, хто кого звоює,
Той жив додому пійде.

Він застрілить смерть, бо вона заїдає людей по світі й відводить їх до темних могил.

Уже не будеш людей заїдати, — каже до неї, —
Буду на тебе з лучниці стріляти.

Вояк стрілив і говорить:

Смерте сухоребра!
Стрілив воїн у твої ребра.

Смерть падає, а вояк хвалиться:

Уже пан смерть застрілив
Так, як сам хотів;
Уже не буде більш людей заїдати
І на поєдинок воїни призивати.

Одначе смерть підноситься і знову представляє йому необхідність умерти:

Сам Христос плоттю умирав
І нам свій образ показав.

Вояк питає, по що смерть страшить його могилою і вимахує над ним косою, коли він дуже добре стріляє зо стрільби. На це смерть:

Востани, воїне, ко Богу,
Ото зараз підеш під ногу.
Кто творяй, воїне, таковая,
Яко же ти твориш вся злая?
Яко же свиня, лізеш до калу,
Ото зараз упадеш к земному долу.

Вояк падає, кається, що грішно провів своє життя, а тепер

Горе буде одсилаємому у муку!
Подай, воїне, смерті свою руку
І з людьми вже попрощайся,
А тут і не обавляйся.[51])

Козацькі байки з костиром і вояком. Між бібліографічними рідкостями бібліотеки Йосифа Крашевського находився також діяльоґ на Великдень з інтермедією п. з. „Bajki kozackie z kostyrem i żołnierzem“, писані почасти польською, а почасти (в ролі козака певно) українською мовою. Згадка про цю інтермедію цікава тим, що до тексту діяльоґу додано інформацію, як мали виглядати особи, котрі виступали в інтермедії. Ось цей опис. Жид носить за плечима коробку з крамом, а крам такий: одна онучка чорна, а друга зелена, хутряні шматки, дві купки піску, шма-

ток лисиці, сукняні кусники, люлька, цибух, пушечка з табакою, трошки тютюну, якісь коріння. В руках жида є ліска. Козак велить зробити велику соломяну булаву, обшити хустками й почорнити. У нього ріг за поясом. На себе надіває хутро або що небудь. Дудка мусить мати острижену бороду з великими вусами, а одяг який небудь. „Костирі треба великий шабалтас, а кости хоч деревяніє, великіє і сермягу якуюкольвек“. [52])

Вістки про инші інтермедії. По першім, третім і четвертім акті драми Лаврентія Горки „Іосиф патріярха“ з 1707/8 р. зазначені інтермедії, які на жаль до нас не дійшли. [53]) Так само не дійшли до нас чотирі інтермедії, що належали до драми Михайла Козачинського „Благоутробіє Марка Аврелія“, виставленої у Київі 5 вересня 1744 р. [54])

Носителі українських інтермедій.

Мандрівні школярі й дяки і їх культурна місія. Інтермедії відогравали ученики шкіл, а їх носителями й ширителями серед широких українських мас були мандрівні школярі й дячки. В давній Україні разом з церквою будували й школу, де жив пан-дяк з своєю дружиною співаків і церковних читців. При одній церкві могло бути двох, навіть трьох священиків, але завжди був тільки один дяк, вибраний громадою за добрий голос і за добре знання церковних служб. Від дяка вимагали також таланту педаґоґа, бо він мав сам виучувати помічників при сповнюванню церковних служб. Яко вчитель школи називався він пан — бакалярь, а яко її управитель — пан-дирехтор.

З учеників одні жили в школі, инші доходили. Часто голодували школярі в школі, одначе потішався кождий з них солодкою надією, що стане колись дяком, а потім може видрапається і на попа. Шкільна наука починалася звичайно від букваря, потім розширялася на псалтирь і часословець та вивчення церковних напівів усіх родів. Ця наука не приходила легко, як свідчать вірші школярського походження:

Коли то я, панове, першого дня прийшов до школи,
Дали мині їсти і пити доволі.
І зараз мене дяк до себе узяв,
Аж третього дня книжку у руки дав.
І сказав мені першую літеру аз, —
Коли мя затне по пащеці раз;
Віди, глагол, добро, живіте, —
Візьміть його, хлопці, і на столець положіте;
Єсть, зело, земля, іже, како, люде, мисліте, наш,
[он, покій. —
Хочу утечи, а хлопці за мною, як у пропій;
Рци, слово, укоку, твердо, —
Що в мині дріжали кости й жили, як ткацькоє бердо:
От, ци, чер, ша, ща, йор, йори, —
Утікаючи, забиємся з гори;
Їр, —
Упавєм у вир.
Ю, я, от, кси, —
Кусали мя ззаду, як пси;
Аж коли прийшло до нещасної фіти, —
Тоді-ж мя стали всі оттиї поганці оступом бити. [55])

Инший варіянт цієї вірші оповідає, як першого дня по приході до школи „дали їсти і пити доволі“.

А на другий день іще мя ліпше приймували,
Всі ниці округ мене з горщати стояли.
Єдні до мене борщами за здоровля перепивають.
А другиї кулаками під бік мя штурхають!
А я тільки ся поглядаю і мишлю, що маю чинити,
Ци втікати, ци з тими ся поганцями бити.

Коли дяк написав: аз, буки, не було гіршої муки для нього, бо за першою буквою вдарив його „в челюсть рукою раз“, а коли показав другу букву, „зараз взяв канчук в руки“. „Потім инший літери почав споминати і канчуком по хребту добре затинати“. [56])

Ця школярська вірша перейшла в народ, де одержала таку форму:

Ой, як мене моя мама та дала до школи,
Ой, зазнав я бідний там тяжкої неволі.
Казав мені бакалярь промовити; аз, аз, —
А як же я не вимовив, він по пиці раз, раз.
Крикнув же він удруге: »А ну, кажи: буки!«
Ой, ще-ж бо я не вимовив, попав в його руки.
Крикнув далі в третій раз, щоб вимовив: віде, —
Авжеж його жвава рука по чуприні їде.
Ой, як сказав учетверте: вимовляй — живіте!
Нуте-ж, хлопці, зараз його на лаву кладіте!
І просився, і молився, а ще більш злякався,
Бо таку задали хлосту, що й світа цурався.
Пійшов же я до домоньку та й татові кажу:
Ой, як мене свічник збив, що я тепер зляжу.
Побіг ще я і до мами, та ще й до сусіда;
Ой, куди-ж я навертався, скрізь за мною біда.
Пійшов же я до корчмоньки побитий і глухий,
Лигнув собі горілоньки махайлик і другий.
Від квартоньки горілочки, доброї сивухи,
Стався міні світ, як банька, а люде, як мухи. [57])

А вже найбільше дрiжав слабий ученик перед суботником, який доставався кождому, хто в суботу перед паном бакалярем не дав доказу, що затямив добре все вивчене за тиждень. І не зважаючи на це все, неодин з школярів не діждався здійснення своїх солодких мрій, хоч закоштував нераз гіркого коріня науки.

Суха наука в школі не могла вдоволити живої природи хлопців. Остання сотворила для задоволення своїх потреб масу збірників з віршами в церковно-славянській, книжній українській, народній українській і навіть польській мові, а цим збірникам спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків судилася дуже почесна роля в історії української літератури.

І спудеїв вищих латинських шкіл і мандрівних дяків називали також пиворізами від їх замилування до пива. Голодні ходили цілими товпами по вулицях міста й одержали ще назву миркачів від першого слова пісні, якою складали бажання господарям за милости-

ню. На Різдво й Великдень приходили до домів горожан з привітними віршами й святочними кантами. В часі літніх ферій розходилися беззахистні бідаки по цілім краю з засобами своєї шкільної мудрости, щоб зібрати якісь грошеві запаси на шкільний рік. При такім своєріднім ходженню в народ деякі так і лишалися в селі, а саме ті, що одушевлялися „капустою, горохом, ріпою, бобом, вареним в салі, щасливими вечерами й блаженними ночами". Багацько з них опинювалося на Запорожі, де знаходило своє покликання в каламарі військового писаря.

Одначе головним пристановищем для всіх мандрівних школярів була сільська школа. Одні ставали дяками чи помічниками місцевих дяків, инші йшли дальше, привикши до мандрівного життя, повного всяких пригод. Таким робом самі умови виробили в старій Україні щось в роді рухомої школи з мандрівних школярів, що скоро перемінювалися в мандрівних дяків. Не винісши з школи якогось заокругленого знання, гляділи вони на народ звисока, який саме настрій влучно віддав у своїх віршах монах Климентій:

В простого мужика простий єсть обичай,
А в письменного особий, політичний звичай.

Щоб докладніще познайомити читачів з їх життям і звичаями, подається отсе короткий життєпис Іллі Турчиновського, що волочився по школах в першій четвертині XVIII століття.

Був сином березанського сотника. Зразу вчився в місцевій березанській школі, а потім в нижчих клясах київської академії, відки мати взяла його додому для помочи в господарстві, де він „за домашньою суєтою забув усе" — й почав тому подорожувати, „щоб більше світа побачити та знання придбати". Зразу був домовим писарем при сінявськім сотникові Мандрикові, а потім вирушив з двома товаришами пошукування пригод до Могилева. На дорозі посварилися. Його товариші, „люті діоклитіяне", трохи не вбили його, одначе обмежилися тим, що відобрали

у нього гроші. В пограничнім селі Поповій Горі його прийняли до „дяківської половини“ й він найшов захист у парахвіяльній школі, але „люті діоклитіяне“ донесли на нього компанійському сотникові, котрий стояв у цім селі, що Турчиновський по дорозі дяків у школах обиджав, забирав у них книжки та гроші, тому тим самим шляхом вони не можуть вертатися назад. Сотник велів відобрати у нього гроші, книжки й одіж і кинути його до вязниці, як злодія, а за відобрані річи звелів шинкарці подати суддям і товаришам його подорожі меду. Почався веселий бенкет з співанням; приневолювали співати й засудженого, „одначе я, — говорить Турчиновський, — хоч і пробував співати, але за густими сльозами не міг і голосу відвести“. Від шуму й гамору учасників бенкету збудився компанійський отаман, що тоді спав на печі. Показалося, що це був давній знайомий батька Турчиновського. Справа прийняла инший зворот. Турчиновського випитали, як треба, вернули йому весь маєток його, а клеветників вкинули на цілу добу до вязниці. Мало того — компанійський сотник лишив його при собі писарем. Але не такий був Турчиновський, щоб висидіти на однім місці. Випросився він у сотника до Могилева „для вивчення латинської мови й побачення по світі людського обходження“. Перезимував у Могилеві при церкві св. Покрови, а на весну вступив до єзуїтської школи. Припадково почув його спів православний епископ в церкві Господнього Преображіння і, довідавшися, що співак був православний, закликав його на співака. Єзуїти прогнали його від себе яко схизматика. І на новім місці не обійшлося без пригод. Посварився він з реґентом архиєрейського хору, котрий, лютий на нього, в часі всеночного на Великдень „пхнув його а хорів через залізне поруччя“. „Летів я — говорить Турчиновський — з хорів на діл і, колиб не потрапив на жіночі голови, був би розбився об мармуровий камінь. І багатьом жінкам ушкодив я голови, а одній старущці і вся голова зламалась, яка по трьох днях і вмерла“. Реґент, боячися архиєрейського гніву, прийняв католицьку віру й далі переслідував Турчи-

новського. „Втікаючи перед цим лихом“, випросився він у архиєрея з двома співаками до міста Шклова, де найшов місце реґента при манастирі Благовіщення. Тут прожив він чотирі роки. Та й тут, як звичайно, найшлися у нього вороги. Один раз разом з якимись мандрівними двома студентами з Києва на Великдень „виправив“ він „діяльоґ з інтермедією, на якій зібралася велика маса побожних, і римлян, і самих єзуїтів, і домініканів, і жидів“. Місцевий орґаніст домініканського кляштору, підмовлений католицьким духовенством, закликав його до „орґанів співати“. Турчиновський відмовився, не зважаючи на приказ ґубернатора. За те орґаніст з замковими драґонами вибив його так, що йому було вже три чверти до смерти. Прийшлося лічитися від побоїв, одначе по виздоровлінню обиджений зо своїми співаками застав „того орґаніста в нічнім часі в шинку й відплатився йому також киями й шаблями“. По цій пригоді не можна вже було лишатися в Шклові, тому Турчиновський, „забравши всіх співаків, дубом по ріці Дніпру пустився в низ“. По дорозі судно наїхало на корчі, пливаки з бідою вирятувалися завдяки прибережним рибалкам, а їх маєток разом з судном пішов під воду. Якось досталися до Чернигова. Тут два товариші Турчиновського вступили на службу до архиєрея Радіона Жураковського, а сам Турчиновський разом з иншими чотирма співаками знайшовся по проханню ґенерального обозного Якова Лизогуба в Седневі яко дячок. Жив він там цілий рік, щоб заробити на одіж, і, „трохи приодягшися“, прибув до свого рідного села, де застав ще в живих батька і матірь і всіх своїх рідних. „Вдома трохи поживши“, вирушив до Переяслава, де й прийняли його на реґента до „катедри“. В 1718 р. оженився і в тім самім році переяславський епископ Кирило Шумлянський висвятив його за заслуги яко співака на священика для рідного містечка Березані. Так скінчилася карєра Турчиновського яко мандрівного дяка. Але й яко священик перетерпів Турчи-

новський немало наслідком свого неспокійного характеру. [58])

Прегарно змальовані типи пиворізів в одній з великодніх інтерлюдій Митрофана Довгалевського.

Та не зважаючи на те, що пиворізи позволяли собі на грубі жарти у відношенню до народу, вони все-таки тішилися підмогою і симпатіями народу, бо ширили між ним літературний і артистичний смак: рисували, писали всякі куншти, співали церковні пісні й канти, а це все задоволяло релігійні почування народу.

Зрештою свої недостачі відчували й самі пиворізи та представляли їх навіть у сатиричнім тоні. Ось який великий засіб знання пиворіза в одній вірші:

Я у письмі по коліна броджу:
Знаю я, що то за книга
Торколой, знаю, що псалгира,
І всіх книг много я знаю,
На котрих так часто, хиба в рік читаю.

Головною хибою пиворізів було пянство і в збірниках XVIII в. є ціла література пиворізного характеру в формі звичайних церковних читань і співів. В однім рукописі Церковно-археольоґічного Музею при київській академії найшов П. Житецький велику скількість таких творів з ось якими заголовками: „Правило увѣщательное пияницамъ, пѣваемое не въ церквахъ, но в школахъ", „Отъ посланія бахусового къ пиворѣзамъ чтеніе", „Отъ притчей пиворѣза Березовскаго чтеніе", „Синаксаръ на память пияницамъ о изобрѣтеніи горѣлки", а крім того пісні на всілякі ірмоси, тропарі й кондаки. Один з кондаків на пятий, голос має такий текст: „Радуйтеся, пиворѣзы, и паки реку: радуйтеся! Се радости день приспѣваетъ, день, глаголю, праздника рождественскаго зближается! Востаните убо отъ ложей своихъ и воспріймѣте всякъ по своему художеству орудія, содѣлайте вертепи, склейте звѣзду, составте партесы, — егда же станете по улицахъ со звукомъ бродить, ищуще сивухи, приймутъ васъ козакы во кровы своя". [59])

Зливаючися з народньою масою, пиворізи перемінилися з колишніх латинників у псалтирників, а про свою латину говорили, що „стоїть латина привязана під тином“. Широко відома вірша про премудрого Грицька родом з Коломиї. „Був собі Грицько родом з Коломиї. Учився він дуже мудро сім літ на фільософії. Шіснадцять літ в письмі ґмирав, а все по латині збирав (шпирав?), а на сімнадцятім азбуку перечитати знав. З великою мудростю до батька приходить; батько письменних в дім пастухів зводить, щоби його запитали і, що знає, стрібували, бо хвилозоп“. Пастухам зразу ніяково, але потім осміляються і кажуть: „І ми ту латину знаєм і тебе ся запитаєм, як в вас по латині: женуть в поле свині, скажи, васпан, нам!“ Узяв Грицько книжку в руки й пішов до хліва, став у кутку „з презенцією, мовить свиням орацію: алянтус, свинянтус, згризантус травантус на стернискус!“ „Уже три дні, як свині не їли; як ся поперли, кучу вивалили. Батько Грицька за чуприну: „А на що ти, песій сину, маєш їх лаяти? Аж утікати мусіли всі“. І пан дав йому сто батогів, коли побачив успіхи його науки. „Грицько побачив, що то кепська справа, мацнувся ззаду, сукмана дірава: фацу, драла на всі ноги манівцями, без дороги, не боявся страху: такий мудрий був“. [60])

Инший варіянт краще кінчить утечу Грицька, який по розігнанню свиней „в обі ноги мановиком, без дороги, руками махає, пісеньку складає сам о собі“. [61])

Ще дещо про життя пиворізів довідуємося з їх різдвяних і великодніх привітів.

Різдвяні й великодні вірші та діяльоги.

Вірші на Різдво Памви Беринди. Найдавнішою друкованою і взагалі найдавнішою відомою памяткою цього роду є вірші єромонаха Памви Беринди, видані у Львові 1616 р. Є це найранший доказ, що ученики наших шкіл, як зрештою було це тоді в звичаю скрізь на заході Европи, виголошували вже з по-

чатку XVII в. привітні вірші на Різдво, а так само безсумніву і на Великдень.

Памва Беринда був відомий яко друкарь і знаменитий лексикограф. Його „Лексикон славенороський“ вийшов перший раз друком 1627 р. Беринда вмер пять літ пізніще: 1632 р. Що торкається його книжечки з 1616 р., вона присвячена львівському епископові Єремії Тисаровському, до якого Беринда відзивається такими словами:

Прийми, о архиєрею великий, значний,
Яко в речах непохибне дільний і бачний,
С честнпми мні отци презвитерми своїми,
Вірними во всем сослужительми твоїми
За коляду і щодрий день книжечку тую
Празника зацного на памятку святую,
Котрая то през діток єст деклямована
І для утіхи на день тот з друку видана. [62])

Крім віршів на Різдво додані тут вірші на Степана первомученика, на обрізання Господнє, з ляменту над Василієм Великим і на Богоявління. Плян деклямації-віршів на Різдво такий, що по прольозі, деклямованім першим хлопцем, ідуть річи дальших хлопців, а по річи сьомого ученика є епільоґ, деклямований мабуть восьмим хлопцем. Уже тут слідно комічний елємент в річи пятого хлопця, а саме в переповідженню оповідання пастухів:

І преч юж отшедши, почалисьми співати
І з радости оное гойне вискакати,
През поле до стад своїх що в скок ся маючи,
В пищалки весело собі заграваючи.
Потом пісни почалихми просто складати
І при музиці пастирской кориґовати.
Наконец, ґдисьми юж до кошарнь своїх пришли,
Тамехми, як і перше, все зась вцале нашли,
Где тиж і овечки нам веселя додали,
Ґдисьми їм в пищалки наші разне заграли,
Бо, бегечучи, почали різко скакати,
Радости і веселя нам збить додавати,

По горах і по долах ся уганяючи,
Нас скоки своїми удобромисляючи.[63])

У вірші на Богоявління обіцяв Беринда „і на Христос воскрес знову рифми зложити“ [64]), одначе його діяльоґ на Великдень не відомий досіль історикам української літератури. Найближчі діяльоґи, різдвяний і великодній, принесло „Перло Многоцінноє“ Кирила Транквіліона Ставровецького. Перший і другий уложений до деклямування для пятьох хлопців, а по діяльоґах наступали орації для слухачів.

Тут ці орації поважні. Але від поважного до комічного тільки один ступінь. За прикладом Німеччини, Чехії й Польщі за поважним тоном привітів пішли — зокрема у людей з сатиричною жилкою — пародії і в студентські привіти швидко продерлися комічні, навіть тривіяльні елєменти. Так бачимо тут той самий процес, який ми бачили з інтермедією в сухій і нудній містерії і пізніщій шкільній драмі.

Школярська нужда у віршах. Полишаючи на боці поважні різдвяні й великодні вірші як неналежні до теми й менше вартні під літературним оглядом, треба тут спинитися над віршами тих авторів, що були наділені гумористичною жилкою. З них цікава для цього огляду передовсім та ґрупа віршів, що малює велику нужду школярів.

В одній вірші нарікає її декляматор, а може й автор, що він не міг нічого собі зварити, бо колиб хотів був заложити кухню, мусів би був „заставити остатнюю сукню“, бо в котрий кут не погляне, не бачить нічого, „а в запічку табором вошей лазить много“. Тут багаті дячки в убожество й журби так, що на хребтах повиростали їм горби.

Маєм твари висхлиї кождий із голоду,
А натерпілисмося зимна і холоду, .
Кождого дня встаючи до церкви дзвонити.
А колиби не пішов, то дяк почне бити.
Іди голий і босий до церкви читати,
Чи маєш ти чоботи, не будуть питати!

Але скоро крикне дяк: до церкви вставайте,
Зараз ся, небожата, до дзвона хватайте. —
То нищий за поворозь скоро тілько порве,
Вже руки од морозу нешвидко одорве.[65])

Голодні дячки звертаються до парахвіян з проханням:

Просимо-ж вас, панове, о нас памятайте,
А до школи нам страви і хліба давайте.
Бо носите колачі од кума до кума,
А до школи принести нема у вас ума.
Не принесете до школи жаден солонинки.[66])

Инша вірша підносить, що парахвіяне неласкавим оком глядять на дячків, бо

Приходять свята або вже й настали;
Принамні бисьте нам хоч по грошу дали.
Самі ся, вижу, добре шануєте,
Єдин другому поросся на свята даруєте,
Носите вечері од кума до кума.

Тільки ніхто не догадається принести до школи. Тому вірша звертається з проханням: не забувати й на неї, приносити до школи книші й пироги та наказати жінкам, щоб деколи і з молоком у дзбанку загостили до школи.[67])

В дальших віршових продуктах тогож роду є прохання о гроші на якусь одіж. Мав і деклятатор чи автор „шату дорогую", яку латав сім літ, але як прийшов до даного містечка, подер її.

І мавєм штани, що-м їх пів року латав,
І так наш пан дяк прибрав та їх у мене украв.
Я неборак у штанах добрих хотів пійти на вечірниці,
А наш пан дяк, приоздобившись, у моїх штанах пійшов
[до молодиці.[68])

В одній великодній вірші маємо солодкий спомин про кращі часи для дячків. Тоді

Пирогами школу нищиї укривали,
В которих їсти повно єсть і на горі,
Одпочивали пятничниї сухарі.
Од масла єдні хрипнуть, заледво мовять,
А по обіді писанками у зуби дзвонять.
По кутіх теж повно перепічок,
Не зрахував би їх хочби наймудрійший пророчок.
Около церкви ласка божа і на цвинтару.
Ох, мій Боже тодішній і предвічний цару!
Тілько пасок, солонини, колачів, як звізд в небі.
Неєдин в той час нищий учинив своїй потребі,
Бо тоді люде були набожні, церкви пильнували,
Ніхто при пасці, як тепер, не стояли.
Але ви тут инший спосіб маєте,
Кождий паску свою постерігаєте.
Хотівєм я був давні літа згадати
І пасок кілька до школи достати,
Але мя Хавтур, Бог йому заплать, порадив,
Дай, мовить, тій річі спокій, абись ся не зрадив.[69])

Не краще малася справа і на Різдво. Один дячок говорить про себе, що знав би вже багато письма, колиб дяк давав йому частіще їсти.

Але часом два рази або раз
І длятого ми в серцю на дяка ураз.
І так з лиха голова дуріє;
Хоч нерада душа, та говіє.
І через поневольниї пости
Посхли у мині жили і кости.
Правда, часом рад дяк щире дати,
Тілько біда, що нівідки взяти,
Бо з віршем з двадцять хат обігну, мало що достану,
А прийшовши до школи, ледво дяка в души живого застану,
Бо якпй такий біжить з губою, як з холявою, до горщати,
Аж наостатку нінцо мині і посербати.
І так вони у мене з горщаток деруть,
Власне, як пси стерво, і рвуть.[70])

Школярські вигадки. Щоб лекше дістати поживу та гріш на одіж, школярі й дячки не тільки пе-

ресолювали в малюванню власної нужди, але й багато дечого здумували. Факти з власного бурлацького скитання, повного преріжних пригод, переплітали видумками, прибільшували їх або освітлювали їх з специяльного боку для осягнення специяльного настрою і цілі.

В одній вірші, виголошеній на Великдень дяком 1730 р. десь на території західньої України при дверях церкви в часі виходу людей, питає він парахвіян, що їх так багатьох напхало до церкви. Передтим рідко кого було видно, а тепер набито, як „у Мошка в хаті". А що при виході великий стиск, здержує зібраних словами:

Стійте, не тіснітесь, дверей не ломіте,
Прошу вас, для Бога, церкви не заваліте!
О витайте, бабусю щебетухо, бачу, низько ся хиляєш.
Ци тим, що на аренді кватирку добре вихиляєш?

Коли баба ховається за плечі инших, вказує на неї пальцем. По перехвалках, як то, будучи гетьманом і керуючи обозом, спотикався „з курми, лежачи під возом", або як мав „з гусьми поєдинок", звертається до дівчат:

Го, го, го і дівчат много!
О витайте-ж, очей не зривайте на мене гарного!
Усі, стоячи, позшиляли єсьте губочки,
А стрижете очецьками, як козочки.
А до церкви лінуєтесь, не хочете ходити,
Правда, бо вам страшно і поклони бити.

Вимовляються від поклонів тим, що кости тріщать їм у плечах. Зате,

ми коли почнем у дзвони дзвонити,
В той час вам ся почнуть молодці снити.
А хоча котрая до церкви убігає,
Не слухає набоженства, як ся одправляє.
До стільця пильно очима заглядає,
Як дяк з хлопцями на голоси співає.
В церкві Господа дурить клепачами,
А в танець пішовши, то музику шелюгами.

*

Он тота, що стоїть у куті, як святиця,
А в танець як пійде, брикає, як телиця.
А сюди но ти, сюди, що стоїш у куточку!

Далі оповідає свою візиту в її домі на Великдень, коли її застав у пору перебирання білизни й вона заборонила йому показатися на будуче в її домі.

Зрештою і він не хоче більше бути у неї. Правда, пора-б йому оженитися, та нема чим заплатити за шлюб. А котра тільки вийшла-б за нього, за ним „би роскоші зажила“, бо ніколи „би кавалка хліба до зубів не приложила“. Та годі й дівчатам сваритися за нього, коли він не буде „жадної брати, бо узявши дівку, то як з туром ся турбувати“. Волить „собі узяти молодицю“, бо її буде „обертати на всі боки, як телицю“.[71])

Инший дячок пригадує міщанинові Іванові, як приходив до нього просити хліба, але той хотів заставити його молотити ячмінь. Зрозумівши це, не чекав і хліба, але почав утікати з хати, немов опарений. Бігаючи, як шалений, щоб не лишитися голодним, найшов на Хоминовім городі дві моркви й ними заспокоїв свій голод, щоб тільки не служити,

Бо трудно ся з Богом бити,
Коли ся не хоче робити.

Оженився-б, якби міг де стати „паном попом“. Правда, й перша небіжка за ним „роскоші заживала, завше семого дня пастернак з хріном їдала“. Його душа тужить за краєм дармоїдів, де „школа пирогами накривана“, де йде „сметяний дощ“ і він потрібує лише рот підложити, де падає пироговий град, де замісць „снігу бриндзя, як сніг, з міха ся сипле“, а споміж неї спадає масло пласками, де „доми з самих сал муровані, а лоєм замісць вапна шмаровані, книшами, пирогами побиті, а паленицями зверху накриті“, де „двері з пілтів, а ковбаси до неї защіпки“, а замісць „колодок пшеничні галушки“. Туди має він іти, бо в тім містечку, де живе, на таких, як він, „господині не дуже

ласкаві“, не дають їм „хліба ні жадної страви“. Вірша кінчиться погрозою:

Бо як ви нам старання не будете давати,
То скоро по воскресенню будемо собі деинде місця шукати.
А ізївши паску,
Не стоїмо о дівочу ласку.[72])

Школярські видумки нераз дуже наївні. Один з дячків оповідає про свою мудрість, коли ще з рідним братом пас вівці. Тоді завжди брали його пастухи на нараду, як вели на заріз чужу козу. А перед господарем ось як „за них як юриста одповідав“,

Мовячи, що ми собі полягали спати,
А вовк зшвидка напавши, не дав нам шкуру зняти.
Або теж тая коза була вже старая;
Могла її зїсти колька якая.
Без вісти згибла, не знати, де ся діла,
Бо вчора ся з медведем строго била;
Як його за хорбаку зубами порвала,
Аж йому шкуру була обідрала.
Або теж иншая її коза ізїла,
Бо вона жадною мірою згинути не міла.
Тілько бувало ходить, на иншую ся скрива поглядає.
Чому вона згибла, ци хто її знає?
Або теж кози самі її згубили,
Бо її вчора всі судили,
А вона судові іще ся спротивляла;
Нехай же вона ні на кого не дивує, що собі достала.
Бо іще могла її ягниця вбрикнути,
То вона ся і од того могла звернути.
Або вона з землі на дерево упала
І там вона собі голову зломала.
Або її могла напасти мотилиця,
Отож і нам на бордюг шкури половиця.

Так завжди подав добру причину господареві й ніколи не був винуватий. Та й святилося пасти вівці, бо, вівці пасучи, дуже „роскішне вживав, як пампух у маслі, завжди плавав, масла, сира, бриндзі достаток ставало“.[73])

Здатний пиворіз також до війни, одначе „верх печи сидіти“, а саме, колиб піч була на коні, а він

верх печи воював,
А округ хліба в руках держачи, добре його утинав.[74])

В багатьох віршах змальований гумористичним способом радісний настрій з приводу свят, які прийшли по довгім пості. З приводу приходу Різдва говорить одна вірша:

Слава Богу, того ми тепера дождались,
Що за шість неділь з ковбасою опять повидались!
Я-ж казав; шутка, що позавчора свині галасали!
Аж то люде ік святкам все ковбаси дбали;
Лиш почули, що Різдво вже не за горами,
Не схотіли більш сидіти над огірками.
Зараз стали шататись між скоромним крамом:
То з гусьми, то з курми, то з битим товаром.[75])

В одній вірші витає дячок зібраних, що

собі підвеселили,
З ласки божої наїлися й напили.

На однім неборакові тріщить пояс, „натасувався другий галушок, як соли мажку“. Один напхався ковбасами, а в другого стоїть живіт „за камінь лою“,

Бо колиби іще трохи обліпив смолою,
Не пробила би гарматняя куля,
Хочайби була, як волоськая дуля!
Не перестерігав другий і політики,
Але разом у рот клав мяса по три штуки.
Вони ся раді того дочекали,
Сербаючи з миски, і не оддихали.

Досить було терпіти біду, „бо через той піст на джуру люде пропали“.[76])

Найменше вже дивне, що котрий пиворіз допав щасливої години, їв, поки не розхорівся:

Христос воскрес! Щаслива година!
Благословенная ковбаса і солонина,
А порося до сокола би ся рівнало,
Бо коби крила мало, то би попід небеса літало.

Такого враження дізнав дячок, коли „печеню і ковбасу і порося добре затинав“.

І так мя тая ковбаса розібрала,
Аж мя матуся водою одливала.
І мовить: синку, іще борщику навару,
А по хребту добре києм уберу.[77])

Великодня вірша — діяльог. Деколи різдвяна або великодня вірша була побудована на зразок віршів Памви Беринди, себто мала прольоґ, далі йшли річи поодиноких учеників, а закінчував цілість епільоґ. Один такий діяльоґ, що походить з склону XVII й XVIII віку, виголошує двадцять чотирі хлопців. Перші дванадцять хлопців говорять поважно, урочисто, противно промови дванадцяти останніх пронизані гумором, зачерпненим з подій життя декляматорів діяльоґу. Хлопці, що виголошували віршу-діяльоґ, приготовляються до боротьби з смертю, як виходить з річи тринадцятого хлопця:

Не біймося вже смерти, бо смерть ізвязана
І до пекла темного вже Христом сказана.
Іграймося цюцика, маленькії діти,
Бо будемо у раї росквітлім сидіти.
А на смерть наготуймо киї дубовиї
І веґері у руках маймо грабовиї.
Як смерть до нас поверне, маймося в запасі,
А по кулакові разом зложімо їй усі.
Ти за кости бери смерть, товаришу, сміло,
Берімося, бо на мні чомусь дрижить тіло.
Бо смерть хитра, щоб ся з рук наших не вирвала,
А котрого змежи нас зараз не порвала.

Чотирнадцятий хлопець радить хитростю побороти смерть. Він має міх гречаної полови й радить по-

валити смерть на землю, напхати їй полови в рот і мерщій утікати.

То вона буде луску з рота вибирати,
А ми вже не будемо смертю умирати.

Пятьнадцятий декляматор має иншу раду:

От ми смерти спечімо що найбільший колач,
Тоє мині похвалить найпідлійший орач.
Та пійдімо до смерти усі із поклоном,
То вона далій пійде і своїм загоном,
А нам все перебачить, щосьмо ся хвалили,
Хочай її іщесьмо і трохи не били.

З цією радою згоджується найближчий хлопець, проти чого знову виступає рішуче сімнадцятий декляматор:

Отож править теревені, як не воювати,
Коли нам смерть не хоче в світі фольґувати?
Ба, биймося із нею, поки нас тут стане!
Хиба життя шацюєш, пане брате, тане,
Що смерти підхлібуєш, котрая не знає
Ні підхлібства, ні правди, всіх зарівно має?
Давняя то приповість: не грій ти гадини,
Щоб тебе не вкусила чи твоєї дитини!
А ти з смертю братерство хочеш собі міти,
Що тебе зомкне з світа, ба і твої діти?!

Дальший хлопець вказує на те, що війною не врадять з смертю нічого, тільки своє життя заженуть до могили.

Девятьнадцятий хлопець висловляє своє бажання:

Дай же, Христе воскресший, щоб росла кропива!
Ото то буде моя година щаслива!
Окрий же,-пане можний, і ліси листами,
Щоби ми в них гуляли собі з телятками,
Бо вже ся мині школа дуже ізбридила
І як у тюрмі темній мене посадила.
А іще дяк на покуті от як ведмідь сидить,
Що ми тільки робимо, усе на нас глядить.

Ніяк нам попіграти, зараз хлосту дає;
Хоч мама борщу пришле, на тоє не дбає.
А колиб то кропива, то-б ся яісховав
І, хочби мя шукав дяк, в кропиві-б я не дбав.
А колиби шукали, хиба би із псами,
Нездоровим мя знайдуть у кропиві сами.

Двадцятому хлопцеві серце крається, що на вулиці грається дуже багато дітей.

А мині то не вільно за школу вийти,
Бо зараз дяк різґами буде мене бити.
І мишлю я, що маю далій учинити,
Тілько би ліс розвився, гадаю ся скрити.
Нехай же мя шукає зо всею школою,
Я накрию ся в лісі під дубком полою.
То він скаже: пень лежить, не буде мя знати,
А я далій од нього буду утікати.
Нехай же лелекає тепер сам у школі,
Я ся награю в лісі з хлопцями доволі.

Далі в рукописі недостає одного листка. З кінця річи двадцятьтретього хлопця виходить, що й він говорить про свою неохоту до школи:

Але колиб мні Бог дав вимкнутися з школи,
Волю я пасти в полю корови і воли.
Як же мя буде тато знову посилати,
Не піду, але буду вже ґвалту кричати.

В епільозі висловлені бажання господарям чи зібраним і прохання вибачити,

в чім ся поблудило,
Бо-ж ся на приготованню нашім так згодило,
Як ся більш научимо, більш будем мовити,
Воскресшого монарху віршами хвалити.[78])

З 1719 року маємо діяльоґ для чотирнадцятьох хлопців. Третій з них пригадує зібраним, що вчора сміялися вони з паски, коли вона шипіла в печі, а тепер вже не будуть сміятися з неї, тільки візьмуть її

в руки й кусатимуть. Зовсім не навязуючи до слів попередника, найближчий декляматор стверджує, що смерть страшна, бо у неї коса замашна. Колиб міг утікти від цієї коси, велів би спекти велику перепічку. Дальші три хлопці підносять загальну веселість з причини приходу Великодня, а восьмий ось що оповідає:

Послухайте мене всі троха мало,
Повім вам, що ся вчора стало;
Смерть умерла, певно вже знаю.

Пекло згоріло до тла й місця немає, де воно було.

Чорти з пекла всі повтікали
І всі разом десь пропали,
Тілько то старшого поймано,
Але його міцно звязано.

Одинадцятий хлопець згадує за те, як чорти з соромом повтікали, а инші добре поховалися в пеклі, коли воскрес Христос. Далі зводить свою річ на те, як школярі при кисілю виголодніли через піст. Тому він за пазуху сховає перепічку. „Часто густо не вечеряючи“, мусять лягати школярі, бо „хочай хто духовного просить, а дяк о тім не знає“. Виходить, що дяк має мале пошанування від парахвіян. А всеж погонича з плугатором не розлучають ніколи, але ставлять їм укупі обід і вечерю. Тому звертається з проханням:

Просимо і вас, панове, о тім не забувайте:
Де берете священика, о дяках і о школярях подбайте.

Инший з хлопців поручає себе на дяка. Хотів би ще навчитися і попувати, бо вже знає трохи й попової науки: вміє кадити, коли дадуть йому в руки перепічку. Він і стрілець не злий: коли сяде на кухні, потрапить в горнець.

Чотирнадцятий хлопець поздоровляє зібраних:

Добрий день, панове міщане,
Так теж і вам, селяне!
З розказання старшого мусівем тут стати,
А що ми казав, тоє вам буду повідати.

І ось, панове, такоє роковоє свято,
А з нас жадного на обід не взято.
Наш старший дяк вчора і днесь дуже ся добре мав:
Трохи собі на сухарах зубів не поломав.
Так теж дишканціста і бас
Четвероднєвний пили днесь квас,
А води випили дві конви, як малмазії.
Рачте о тім відати, мої добродії!
Але я вже ся не маю чого в тій школі тримати,
Мушу, книжки побравши, далій вандрувати.

Тим більше, що в школі немає батька й матері, тільки голод і холод. Не так, „як другий днесь мяса наївся“ і, влізши на піч, „трохи не розсівся“. Колись і школяреві поводилося добре, коли „у свого батька вкупі на печі з котом лягав“. Далі витає тих, що раз на рік показуються в церкві:

О витайте-ж, панове рокові!
Стоїте, як вовки полові.
Так теж і ви, жони рокові,
Власне, як сови лісові.
О витайте-ж і ви, панни рокові,
Як в лісі кози дикиї!
Але рокового кождий пізнає,
Бо він, прийшовши до церкви, як звір, поглядає.

Вказує на нього пальцем і говорить, що це правдоподібно той Іван,

Що потягає добре з пивом дзбан.
Але і наш дяк не покидає,
Іще ліпше пиво і мід потягає.

Колиб мав до цього ще горівку, й то велику коновку, смалив би аж до сльоз так, що ледви приліз би з коршми додому.[79])

Цей діяльоґ замітний тим, що його попереджає прольоґ, а за ним іде інтермедія про бабу, діда й чорта, по якій наступає епільоґ. Таким робом він творить перехідне кільце від діяльоґу до шкільної драми.

Змішання великодного діяльогу з інтермедією. З рукописного збірника, що належав 1817 р. якомусь семинаристові, студентові риторики, скопіював Павло Житецький так звані „Воскресенскіе стихы“, що в своїм змісті з одного боку стоять у звязку з великодніми діяльоґами, з другого боку з інтермедіями й творять посередню форму, злучуючи характеристичні прикмети одних і других.

Цей твір походить з другої половини XVIII віку. Яко дієві особи виступають тут: два селяне Жоврид і Онопрій, його жінка Педоря і його син Педь. Діяльоґ починається розмовою Жоврида з Онопрієм. Обидва нарікають на піст, що їм надоїв. Далі переходять вони до нарікань на парахвіяльного священика, що завів обовязкові пости, ходження до церкви, поклони і т. д. Тут і згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав укупі, гуртом, і не стісняв парахвіян. З цими мотивами ще зустрінемося далі.

На це прибігає син Педь і його оповідання творить другу частину діяльоґу. Він оповідає про прихід свята; його оповідання цікаве задля своїх численних побутових подробиць. Сварка Онопрія з жінкою — це третя частина діяльоґу. Сварка повстає через те, що Педоря показується невмілою господинею при печенню паски й поросяти та варенню яєць на Великдень. Жоврид старається поєднати посварених радою краще приготовитися на Великдень на будучий рік. Реалістичні й жартовливі тенденції різдвяних і великодніх вірш може осягнули тут свій вершок. Немає тут ні сліду з релігійного відношення до Великодня.[80])

Розмова пастухів. З другої половини XVIII в. походить „Діалога іли разговор пастирей“. Тут виступають два пастухи Свирид і Овдій. Розмову починає Свирид:

Хвала-ж Богу! Впоралисьмо сіно в годину,
Як то вівці, товар, так і всю скотину.
І овечки гарненько в кошару загнали
І рогатому бидлу сіна подавали.

Поки не прийшла пора вечеряти, зостається трохи часу поговорити. В розмові стверджують, що діждалися того, чого не знали і їх батьки. Свирид заявляє, що „сеж не тільки діється в нашім краї, — он закурилось іще і в божім раї“. Бо провинився там старий Буркун Чмира (Адам), що „втокмив весь розум в молодиці і вкусив тієї, що не велів Біг, кислиці“. За це вигнав його Бог з раю. Овдій признає, що це сталося „котюзі по заслузі“, бо

от наробив халепи, що за одну кислицю
Запер всім людем до раю границю.

Свирид. Хиба-ж у його їсти не було чого?
Е, було всього доволі, та що нам до того!
Ет, та в його руках були яблока і груші!

На це зауважує Овдій:

Отто так, як кауть: хто, кае, кислиці поїв,
А нас оскома напала!

Ліком на це уважає Свирид терпіння, „поки змилується божая воля“. Бо кажуть, народиться дитина сама з своєї волі, „що й визволить нас із сеї неволї“. Доброго чосу завдасть вона дідькам „і старшому анцибол утре добре носа“.

Овдій. Ой, колиб нам, Свириде, сього времени дождати,
То-б не взяла нас гівняйськая мати.
Свирид. Да вже! Коли не ми дождем, дак добриї люде,
А вже те, що Біг сказав, то так конче буде.[81])

В цій розмові пастухів є багато натяків на сучасне політичне життя України. В розмові скаржуться пастухи на тяжкість з причини народнього перепису, розпорядженого Цезаром Августом, але під цим переписом, який прикріпив народ до землі, треба розуміти указ російського правительства з 1763 року забороною селянам переходити від одного поміщика до иншого.[82]) В такім разі діяльоґ написаний по 1763 р.[83])

Сон на передодні Великодня. З змістом розмови пастухів споріднені вірші на Великдень, написані до 1786 р., найпізніще в цім році. Знайшов їх О. Сластьон між наказами духовної березинської управи й указами за 1786 р. в куті церковної комірки в Красилівці, чернигівської ґубернії, козелецького повіту.

Щоб зміст не втратив своєї природности та правдоподібности, він прибрав форму сну автора чи декляматора, що

У пятницю увечері наївшися каші,
Да з своєю Педорою ліг був спати в піддашші.

І приснився йому покійник дід, що почав докоряти йому, чому його Педора з огляду на рокове свято не змазала припічка. Коли оповідач, злякавшися, запитав, яке свято, дід повів його на високу гору до грубого дуба, на якім висів задушинець:

Сей, каже, покійничок звався Буркун Змира
І знав усю церковну рахубу дошнира.
Як же, каже, у Спаса обмаль грошей стало,
Дак він і його продав, лиш у лад не припало;
Він, каже, сіромаха в чіпчику родився,
Да легенька-ж йому і смерть: сильцем задавився.

Так бачимо Змиру в ролі Юди зрадника. Його

Душка бачить, що вже їй більш не видати світа,
Кинулась була вгору шукати дороги,
Аж но верівкою міцненько заплелися пороги.
Так, каже, вона на час поспішилась,
Як блоха скрізь рядно, скрізь штани пробилась.
Зараз йому потекло до пят ручаями.

Коли поглянув назад,

аж друга прочвара:
Смерть із дідьком чвалає мов воликів пара.
На дідьку кожушина вся на шматки порвата,
Роги в пеклі позбивані, хромає до ката,
Нігті з лап позлазили, скрежече зубами,
Сизенький мов журавлик, — знать, бито киями.

А смерть мов бубон, гола, собою невидна,
Боса, простоволоса, ізгорбилась бідна,
Пасокою умазалась, ребра кругом знати,
Очей, ушей і носа притьмом не видати.
Касием підпершись, скаче мов по купі жаба,
Лиш витріщила зуби, щербата мов баба.

Обидвоє лямєнтують, де їм подітися, хиба піти втопитися у болото. Смерть збирається купити віз і ходити за добичею по рибу в Крим. Оповідач запитав, „відкіль їм лихо се стало“,

Може їх гонять на лід Дніпра полонити,
Або во армію до Криму волів гонити,

й довідався, що смерть, не вдоволившися багатим жнивом поміж людьми, де „по сто душ в один кус глотає, мов косарь з вагана галушки метає“, стала така ласа, „що одважилась була углонуть і Спаса“. За цеж і поплазували „по зубах хрестом“ анципера, батька смерти й дідька.

Бачать його молодці, що біда куриться,
Мусіли, як од жару блохи, розлетіться.
А смерть була у грубі, сховалася з трівоги, —
Дак Єва, її понявши, вивела за роги

й почала так „місити“ її по ребрах, що дідько хотів боронити її.

Ну-ж Адам, учепившись налигачем бити,
Поти бив, поки роги мусіли злетіти.

З такої то причини плачуть смерть і дідько, „а хрестяне в небі пють, гуляють, скачуть“.
Коли оповідач так заглядівся на це диво,

Аж но зза гори мелькають в ярмах волики рижі.
Отто я думав, що Христос з плугом іде орати,
Тілько-ж дудка заграла, ну, я став гадати:
Може, каже, перезва до свата котиться,
Аж по янголія возами тащиться.

А се, реку, яка манія, спитався,
Аж но, каже, Великдень в гості к нам припхався.
Він, каже, з Русалиму мався давно бути,
Да лихая халепа як узяла дути,
Отто він на тім боці ожидав дороги,
Аж покіль не грянули Дніпровиї пороги.
Я, правда, догадався, що те свято буде,
Як жінки красять яйця, паски ліплять люде.
Да спитавшись збоку, почав пізнавати,
В якім возі пан Великдень зволить прибувати.

Він „крашанками мов цвітом довкруги укритий". На нім „жупан з китайки, у бока гаман зяє".

Ковбасою волики стиха поганяє,
Чижмачки боброві, онучки шовкові,
У вигулярній шапочці й єрмолук новий.

На руках повно перстенів, „має корогвою. Як ясна зоря, так пригож собою". Веселим оком глядить на всіх і тихенько співає пісеньку, в якій докоряє Юді, що „покваπився на гроші", щоб його „вкруг потилиці обіли воші". З грошей не мав користи й не вспів пропити їх, але за це мусить терпіти в пеклі, де будуть йому

з плечей полосся здирати,
Шоб у кожиницях Ірод міг по пеклу скакати.

Разом з ним буде „в одній сутязі смолу возить до пекла". „Гнався за славою, як за зайцем", а „удавився грошовим окрайцем".

Почувши це, схаменувся оповідач, прокинувся зо сну, почав „Педору ліктями під боки торкати":

Годі, реку, нам хропти, — пора вже вставати.
Уже, бачу, нам завтра кваші не наварити,
Лиш треба хоч гречану паску замісити.

На це заявила Педора, що вона думала вчора розчинити, бо всі люде йшли до млина молоти на паску, а її мати нераз говорила,

Що Великдень млиновим колесом виїжжає.
Колядки, каже, тоді угадати,
Як свині од ножа стануть голосати.

Далі признається Охрімові, що немає у них сала. Це й дає нагоду декляматорові просити парахвіян позичити ковбас, бо у нього й так свиня поросна. „Як наведе свиня кабанів, будуть з ковбас кросна“. Половину полишить, а за другу половину придбає тютюну й горівки. Тоді запросить і зібраних „на ведерце браги“.

Як витріщить очі на мене ваша ласка,
То в мене при полі буде й сало й ковбаска,
А ми з Педорою змелем то смачненько, —
Скажем: Хто дав, нехай той святкує легенько.[84])

На думку Сластьона автором цих віршів був дячок красиловецької церкви Микола Мозалевський, що вмер 1793 р. Назвище „Змира“ в цій місцевости й до сьогодня поширене. „Без сумніву наш вірш відноситься до одного з предків Змир, цієї ділової і заможної сьогодня родини козаків“.[85]) З цього приводу запримічує М. Петров: „Тому дуже можливо, що автор вірші, називаючи Юду зрадника Буркуном Змирою, разом з тим мав на думці й живого дерилюда та глитая Змиру. А що цей Буркун Змира або Чмира фіґурує і в різдвянім діяльоґу пастухів, граючи тут ролю прабатька Адама, треба думати, що обидві ці вірші написані в одній і тій самій місцевости, а може й одним автором. Бодай лексичний склад обох творів досить вишуканий і незрозумілий, один і той самий. Крім імени Буркун Чмира або Змира в обох віршах стрічаються однакові вислови: чимчикувати, дошнира, пасока, плазувати, халазія, кросна й т. ин.“.[86])

Поминаючи навіть той бік питання, чи текст вірно відчитаний для друку або чи в рукописі маємо діло з доброю копією ориґіналу (багато місць в тексті не промовляє за такою вірностю), треба сказати, що зазначені Петровим подібности вказують лише на спільну, так сказати-б, літературну школу, в данім разі

на літературне наслідування. Вичислені Петровим вислови настільки поширені в Лівобережній Україні, що на основі їх зовсім не можна привязувати віршу чи діяльоґ до даного села чи навіть повіту.

На спільність, так сказати-б, літературної школи вказує ще та обставина, що у вірші стрічаємо порівнання з такими добре відомими нам з школярської нужди вошами та блохами, що подібну поетичну картину Великодня в чисто українськім сільськім смаку, як у вірші, опублікованій Сластьоном, бачили ми вже у великоднім діяльоґу для 24 учнів з 1730 р. І саме ці спільні риси вяжуть вірші-орації школярів і дячків з описами школярської нужди та школярськими вигадками з різдвяними й великодніми віршами в найкращім розумінню цього слова.

Психічна основа гумору в різдвяних і великодніх віршах. На психічну основу гумору в різдвяних і великодніх віршах зложилися ріжні складники. Поперед усього важну ролю відограла тут гумористична жилка в українського народу, схильна до пародіювання, як на це вказують пародії молитов, колядок і т. ин., зокрема під впливом веселого святочного настрою. Своєрідне життя школярів і мандрівних дячків, котрих обставини їх життя заставляли робити близьким те, що одно другому було протилежне, й розєднювати таке, що було подібне, допомогло витворити те середовище, серед якого повстали різдвяні й великодні вірші. Школярі й мандрівні дячки мали більше чи менше знання церковно-славянської мови, тут і там полизали й дещо латини, а добре знали живу народню українську мову. Тому вони були в силі писати народньою мовою на важні теми, а церковнославянською про менше важні річи. І вже в такім відношенню до тем є початки пародії й жарту. Коли-ж додати до того багате пригодами життя авторів і декляматорів вірш і їх схильність та спроможність до видумок з одного боку й тісний обєм змісту різдвяних і великодніх вірш з другого, легко зрозуміти, чому в своїм дальшім розвитку різдвяна й великодня вірша вільно, гумористично трактує усякі річи,

навіть святоці, і вносить у свій зміст живий політично-соціяльний інтерес. Це було те нове, що могла ще принести різдвяна й великодня вірша. А що релігійність і сатиричний настрій тяжко погодити з собою, на тім і закінчився розвиток різдвяної і великодньої вірші.

Різдвяна вірша. Первісною темою різдвяної вірші є прогрішення Адама й Єви в раю яко причина приходу Сина Божого на світ. Згідно з біблією оповідається тут, як в раю злий дух намовив Єву зїсти яблоко з дерева пізнання добра та зла, а Єва Адама, й як за це вигнав їх Бог з раю. Народня редакція дає пояснення, чому „Бог прийшов до нас аж сам“:

Бо старий чорт був з Богом
Побратався та й розгулявсь;
Надувсь, аж очі йому лізуть рогом,
А він йому сказав: »А вон! а зась!«

По своїм скиненню з неба чорт „зайшов з иншого краю“, попросив Адама в гості, а цей закликав його до раю і „яблука з ним укусив“. А наслідки цього?

Очнувсь на другий день, — аж лихо:
Товариш сорочку зняв!
Адам питає Єви тихо:
»А з ким я вчора так гуляв?«
»Не знаю, що були за гості,
Але-ж у нас чогось нема.
Ой, буде нам, старий, по хлості,
Не викупимось ми із сорома!
Бо вжеж мині погано снилось:
Гуж укусив, аж кров текла,
За мною щось чудне гонилось,
Я ледве, ледве утекла«.
Адам задумавсь, ліг в куточку,
Прийшов Господь, його збудив
Та й каже: »Де-ж ти дів сорочку?«
»Я, тату, вчора загубив!«
»Неправду кажеш ти, небоже!
Я знаю, де вже ви були!«

*

»Прости мині і Єві, Боже,
Бо ми сорочку пропили«.

За це Бог ось як покарав Адама, Єву й чорта:

»Пішов же вон, Адаме, з раю!
Обівся яблук, аж сопеш!
Се так ти доглядаєш гаю?
Без попиту, що хоч, і рвеш!
І ти іди, небого, прясти!
Адам тебе щоб наглядав!
А щоб не сміла яблук красти,
Адаму я нагайку дав.
Ану, іди сюди, проклятий!
А що Адаму ти зробив?
Прийшов у рай, щоб погуляти,
На смерть хозяїна прибив!
І зняв сорочку і убрання,
Зовсім Адама обголив
І із гостей убравсь зарані,
За шкуру сала всім залив!
Іди-ж, проклятий, з блеску миру!
У пеклі дьоготь он горить!
Тепер тобі я витну гиру,
Щоб знав ти, як людей дурить!
Ось одберу і ноги й руки,
Щоб лазив ти на животі,
Нашлю, що єсть на світі муки,
І привяжу на обroті«.

Пішов чорт у пекло, в смолу, де лишився навіки.

А щоб одягнуть Адама й Єву голу,
На те Христос родився сам.
Родивсь Христос, Адам гуляє,
Є нова свита і кожух;
І Єва в плахті похожає,
І знов радіє дух.

Вірша звертається до зібраних з поясненням, чому в них жупани нові, бо вони — рідня Адама, й поздо-

ровляє з святом, що дає можність скакати й гуляти хоч що дня.[87])

Всю біду звалює вірша на Адама, на його нестриманість. Почуття сорому походить звідсіль, що в Адама немає сорочки. Щоб одіти Адама та його потомків, прийшов на світ Христос і дав причину до радости й веселости, бо всі одягнені по святочному.

Трохи инакше оповідає про гріх Адама й Єви инша різдвяна вірша. Адам умів прегарно грати на сопілці, „що було як заграє, так аж дерево скакає". Раз заснув Адам „під кустами, а сопілку положив безпечно під головами". Підкрався до нього вуж і

Вирвав пиж із сопілки.
Кинеться Адам, — аж дірочки тільки:
Свись, свись! Аж не грає,
Тілько сипить, а голосу не має.

Тимчасом він мав вранці своєю грою „Богу на добридень дати". Післав Бог ангелів за Адамом. Виявилося, що попсувалася Адамова сопілка. І сказав Бог до нього:

Постій же ти, козаче!
Я з тобою подумаю поступить иначе.

За необережність в обходженню з сопілкою Бог вигнав Адама з Євою з раю. І відтоді

Стала смерть над людьми старшинувати,
Стала вона з янциболом в одну ціль стріляти,
Став люд вянуть, як у зимку свекла,
Поробилися кобзалки де самого пекла.
Первий Каїн підскобзнувся, а за ним другиї,
Стали вже й добрі люде кобзаться, а не тільки злиї.

І саме задля рятунку людей зіслав Бог свого Сина на землю.[88])

Багато з різдвяних віршів має темою поклін пастухів і царів новонародженому Спасителеві, стрічу царів з Іродом і повбивання дітей у Вифлеємі, і то або поодинокі вірші розроблюють поодинокі епізоди окремо або вкупі з иншими. Пастухи змальовані скрізь

дітьми природи й обстанови українського життя. Раз пасли пастухи стадо овець:

Кормок придався зелененький,
Були кошари готовенькі.
Привілля для всего було.

Під вечір два пастухи зосталися при череді, а трьох инших „пішли у вербняжок, бо недалеко був лужок". Одні й другі запримітили, що небо червоніє, „да ще не так, як на мороз"! Тоді надбіг Явтух, що лишився при череді, з вісткою, що в кошарі зявився злодій. Кинулися всі до череди й побачили, що „в кошарі з края в край шагає таке велике, ще й літає, не чоловік, а бачця, схоже". Був це божий янгол, що звелів іти до Вифлеєма в стайню і що краще ягня віддати новонародженому Ісусові. Віддаючи його „пані" — Матері Божій, просили її:

Прийми ти отсе ягнятко,
Щоб не голодне було твоє дитятко.

Як запримітили пастухи, „біля тієї пані стояв у жовтому жупані старий, сиденький чоловік, як будьто прожив другий вік". Це був Йосиф, що „трохи поворчавши, на ухо пані щось шептавши", відіслав їх у світ сказати, „що се родився Божий Син".[89]) Ця вірша має риси, спільні з різдвяною драмою, зокрема з вертепом.

Не покидається і тривіяльних рисів для змалювання обставин при народженню Христа різдвяна вірша з початком „Христос народився, щоб мир веселився після Адамова гріха". Для автора вірші стає „диковиною" те, що Христос народився в стайні, а не в домі. Гарна, ясненька, кругленька звізда освітила стайню. Пастухи принесли по ягнятку, „на дудки грали, якої знали, та й знов додому пішли". Ангели співали так лепсько, що люде й не чували чогось такого гарного. Віл і осел впали навколішки, а три царі поздоровляли Христа „по письменськи, звисока".

Ще-ж кланялись низенько,
Просили довгенько:
»Будь ласкав, благослови нас так.
Щоб жито родило
І війни не було,
Нехай би ми пожили в смак!«

Старенький Їсько радо прийняв гостинці й „по кухлику варенухи, по каганцю сивухи зараз їм підсулив“. А вони „як хлиснули, сидячи, й заснули“. В сні божий янгол велів царям обминути Ірода, що, не діждавшися їх приходу, „мудреців світських, панотців юдейських постягав, щоб йому сказали, прослебезували, де-б Христос родитись мав?“ А довідавшися, що „в Вифлеємі сеє родиться такеє, що рівні не буде йому“,

Він так злякався,
Що й укалявся,
Почувши ті слова.
Побілів, як глина,
Тече з рота слина,
А речі зовсім нема.
Скреготче зубами,
Дереться руками
І вгору надувся чуб,
Очі покосило,
Всього збісило.
Стоїть мов дуб.

А далі закричав, щоб „малих дітей у всіх людей дошнира вибити“. Вифлеємський крик дійшов до самого Бога, що зіслав „кару на Ірода нечупару за дитячу кров“:

Коло очей позеленіло,
Під носом почорніло
Мов у собаки під хвостом;
Очі позападали,
Ковтуни в губі стали,
Щоб не ганявся за Христом.
В потилиці болячки,
По всій спині чирячки,

А в бровах гниди породились;
Уші заложило,
Рот йому скривило,
А в заду черви заплодились.
Різачка докучала,
У животі бурчала,
Бо він на двір бігав;
Свинки слідом
Кричать гуртом,
Щоб швидче сідав.
Дохтори приїжжали,
Кров йому пускали,
Каплі в горло лили,
Клистирі давали,
Живіт направляли,
Та й нічого не помогли.
Баби шептали,
Уроки проганяли,
До пупа клали біль,
Соняшниці виливали,
Лихоманку проганяли,
Покинули митусь на піл.

А далі згинув. „Не вмів хліба їсти, пропав без вісти мов у ярмарку собака". В пеклі „хлище гарячу смолу, кості кусає та й проклинає ту, що родився, пору". Помагають йому: Юда, Фараон, Орест, Нерон, Максиміліян, Юліян, Арій, Савелій, Діоскор „і всі прокляті, що вели сору з Христом".[90])

Може найкраща різдвяна вірша під артистичним і літературним оглядом, подана нижче між текстами в цілости, малює загальну радість з причини народження Христа. Змальовані тут Українці обох полів, ріжного віку та стану, з їх флєґматичною вдачею, з їх їдою, напитками й одежею в живім, побутовім малюнку.[91])

Великодня вірша. Великодні вірші розвивають лишень одну тему, а саме: як Христос вивів праведні душі з аду. Одна вірша починається словами:

Кажуть, будьто молодиці
Негодяйки, ледащиці
І пужливі, як зайці.

Одначе автор вірші стверджує, що це неправда, бо

Марія серед ночі
Пустилася зо всей мочі
Плакати на гріб Христів
На Голгофу між кустів.
Поздирала вельми ноги,
Не боялась синагоги
І напала там Христа.
Він же їй сказав зпроста:
»Чого ти, Маріє, плачеш?
Я уже воскрес, як бачиш!«

„Мов на пуп жиди кричать, що нарушена печать“. Підкупили жовніра, щоб збрехав Пилатові, буцім-то їх зламав кріпкий сон, в часі якого хтось забрав Христа.

Аж Христос був на роботі,
Попалив зовсім чоботи,
Покіль пекло погасив
І Адама воскресив.

„Куца сатана почула, що і смерть уже заснула“. Догадалися і праведники, що зайшла така весела подія.

І Адам сміяться став,
А Мойсей так засвистав.
Прибігає ко Арону
Зділать справку по закону.
А Арон очки надів,
У біблію поглядів,
Не втерпів, засміявся!...

Догадався чорт, що воскрес Христос, „потупив в землю ніс“ і вибіг на пекельну браму. Аж іде Христос до Адама.

Брама пала перед ним,
Мур розсипався, як дим.
Смерть лежала у куточку,
Рвала на собі сорочку,
Надулася і сопла
І на Бога щось товкла.
Куций упустивсь із ляку.
Круто стало небораку!
Зараз пекло погасив.

І запитав Христос: „Де старенька баба Єва, що в раю вкусила з древа?“ Чорт узяв кочергу, помішав нею у печі й з неї вилізла Єва з обгорілими плечима, а за нею й Адам, такий, що „аж Христос спугався сам“.

Обпалився ввесь од жару,
Ввесь нагайками ізбит,
З голоду запав живіт.

Адам увесь залився сльозами, поклонився Христові в ноги, заридав дуже гірко та все поглядав на Єву. І відослав їх Христос до раю. Немов малі діти вони

дали із пекла драла.
Єва на всі жили брала,
А Адам аж употів:
Поперед усіх летів.

І пішли за ними до раю: Самсон, що колись був ласий на сон, Ісус Навин, Мойсей, всі діти Якова, Ілія летів при дишлі, Елисей, Афет. Авраам помирився з Ісааком і за руки узялись, ідучи до раю, та зустріли по дорозі Лота.

Ной старенький натоптався,
Випив з праці та й заспався,
А премудрий Соломон
Задзвонив у райський дзвон:
Затряслося вельми било,
Що і Ною догодило.
Пробудився старий дід;
Аж зовуть всіх на обід.

Скрива поглядів на Хама
І потяг до Авраама.

Далі йде опис бенкету:

Там посіли всі за стіл.
Подали їм хліб і сіль,
Кождому по чарці пива.
Тут Давид наробив дива:
Приударив в гуслі так,
Що пішов скакать усяк.
Сарра кинула і ложку,
Піднімала гарно ножку,
А за нею і Рахиль.
Лія кинула костиль
І Ревека вийшла з мочі,
Протирала хусткой очі,
Понеслася гопака.
Тут Сусанна із садка
На Данила погляділа
І у танець полетіла.
А пригожая Есфирь
Красну вийняла псалтирь,
Пред Давидом розгорнула,
Да й іграть його наткнула
Аж до олтаревих рог.
Засміявся і сам Бог!
Тут і бабки, тут і внучки,
Всі побралися за ручки
І пішли у коровод.

Цікаве закінчення цієї вірші:

Не здивуй, святий владико.
Може для тебе і дико,
Що я вірш таку сказав,
Да і писанки не взяв!
Недоладня наша мова,
Да не збрешем ми ні слова,
Хоч і серце розверни,
То не найдеш там брехні.[92])

Перенесення людської гулянки між праведників у небі не здивує, коли пригадати, що псальміст Давид усе малюється на церковних іконах з гуслами. А наш народ вяже гру з танцем. Дивніще закінчення вірші, з якого виходить, що віршу виголошено перед високопоставленою особою. Під цим оглядом цікавий переказ, що віршу з початком „Христос воскрес! Рад мир увесь“ виголосили чорноморці перед князем Патьомкіним[93]) або запорожці перед гетьманом.[94])

Про авторство цієї вірші замітив М. Петров у новім виданню „Нарисів із історії української літератури XVII й XVIII віків“, що про цю справу маємо дорогоцінне свідоцтво бувшого вихованця київської академії Опанаса Лобисевича, котрий в 1794 р. просив листовно Юрія Кониського прислати йому інтерлюдії до його траґедокомедії „Про воскресіння вмерлих“ в цїли видання їх друком. При обговоренню справи авторства цих інтермедій приведено цю цитату й підкреслено, що вона не може відноситися до інтермедій тому, бо поданий зміст запамятаного Лобисевичем: опис Великодня, утеча чорта та смерти й смерть Юди — не покривається з змістом ніодної інтермедії Кониського. „Це змішання вірші з інтерлюдіями — каже М. Петров — важне для нас під тим оглядом, що може свідчити про внутрішній, може ґенетичний звязок вірші з інтерлюдіями взагалі: вона є не що инше, як приложення правил і метод комічних інтерлюдій до святочних привітів і її можна назвати драматизованою віршою“.[95]) Беручи під увагу, що у вірші приходять вислови, неприличні духовному станові Юрія Кониського, Петров приписує авторство вірші Танському, не без сильного впливу Юр. Кониського на технічне оброблення або форму її.[96]) Поки не знайдено анальоґічної вірші з описом Великодня, утечі чорта та смерти й смерти Юди, немає даних спротивитися цій думці М. Петрова.

На зовсім драматичну форму одної великодньої вірші вказав М. Драгоманів, зазначуючи, що такі вірші „можуть уважатися або за початки драми, або за вламки її, або за відлучки церковної драми, коли

не нашої, то близьких нам народів. [97]) Ця вірша оповідає, що коли Юда продав Христа жидам, зажурився цим дуже, кинув срібняки, задушився і явився перед люциперсм-сатаною в пеклі. Люципер привитав його радо за те, що Юда разом з ним загнав Христа на хрест. За це до судного дня сидітиме разом з ним і питиме ту саму чашу, що й він. От-от приведуть Назарянина й чортові „його грішну душу навіки оддадуть". По нього післав він своїх вірних воєвод Бинарів і Трубарів. Коли вони так розмовляли, надбігли й закричали його воєводи:

Замикайте, підпирайте пекельниї врата,
Да й ніхто не виглядайте з пекла нашого брата!
Ось іде гість, усім нам нерівний,
Господь кріпкий і царь царей грізний!
І множество ангелів його окружають,
А нас куди до його ані мало не допущають.
Против єдиного ангела невозможно нічого нам чинити,
А на його самого і оддалеку невозможно зріти«.

А коли Христос почав зближатися до пекла, почали ангели виспівувати перед ним:

Возьміте врата князя ваша
І оддайте авраамськиї души наша!
От іде до вас царь слави,
Котрий сокрушив вінець вашой глави!
Годі-ж вам тут царствувати
І праведні души к собі забирати!«
І закричав люципер: »Що там за царь слави?
Чи не той, що з розбійниками жиди його на хресті розпяли?
Я оце за стид собі ставлю врата йому одворяти
І вереї йому покоряти.
Нехай же він іде сюди да й настигає,
А хто із нас дужчий буде, той і бариші собі придбає«.
І закричав люципер: »Гей, панове воєводи, Бинарі й Трубарі
От тепер же будьте в пригоді ви мині!

Я вас на пораду до себе волаю,
Як із тим Христом поступати маю?
Як би оце хитріще зробити,
Щоб його душу в небо не пустити?!«
Заморкотали слуги: »Нехай же він іде до неба!
А сюди нам його отнюдь не треба!
Хиба-ж ти не знаєш, як він сюди прийде,
То ввесь народ, зібраний нами, із пекла вийде,
Ібо він не єсть простий чоловік,
А Бог, той, що був прежде всіх вік?«
І закричав люципер: »Що-ж він за Бог, що смерти боявся
І за серебряниї гроші, як простий раб, продався?!
Перед смертію стогнав і на небо волав,
Даби в злиї руки жидам не попав«.

Міжтим Христос зблизився до пекла й темне пекло просіяло світлом. Не змігши стерпіти цього світла, люципер упав ниць і почав сильно кричати:

Ґвалт, панове, ґвалт! Пекло пропало
І сили уже моєї скільки у мене не стало.
Правду казали, що царь небесний
Взяв на себе образ чоловіколесний.
І я-ж, скільки недуж, так не возмог прельстити,
Що прийшлось мені тепер до віку вічного скорбіти,
Бо Іван Косматий його хрестив
І тимже хрещенням і поклоненням мене мудро уловив.
Я-ж думав на його, що він грішніщий усіх чоловік,
Аж він — той Бог, который був прежде всіх вік«.

Коли Христос прийшов до пекла, „похрестив своєю корогвою по всіх заклепах і поламав вереї перед собою“. Викликавши наперед Адама й Єву, сказав Христос:

Адаме, Адаме! Як тебе далеко яблуко загнало
І за тобою праведних душ скільки в пеклі пропало!
Як тобі того яблука вкус показався?
Я-ж через него на хресті за всіх вас розпявся.
Тепер же ти іди в слід за мною, отсюди ступай,
Із праведних ніоднієї душі не оставляй,

Соломона-ж не треба з собою брати,
Бо він може кріпко дуже мудрувати,
Да і Каїн нехай іще трохи перебуде,
Поки не таковий, а особливий мій суд буде!«

Коли Христос вийшов з пекла, побачив чорт Соломона. Дуже здивувався і сказав:

Хоть од Христа я лиха набрався,
Так за теж бо мині мудріщий всіх чоловік остався.
Признайся, Соломоне, чого ти іще в пеклі не видав?
Хиба-ж тебе Христос мині на віки вічні подарував?«

На це сказав Соломон:

»Гляди-ж. Сей подарок тобі із лихом вийде,
По мене-ж Христос іще і вдруге прийде.
В первий його приход єсли ти і зостався,
А як по мене в другий раз прийде, то хоч і одчайся!«

Тоді закричав люципер:

»Вибийте його з пекла в шию,
А коли не хоче, то хоч через силу!«

І тоді чорти вигнали його з пекла та його душа повандрувала за праведними. І всі дивувалися, як „Соломон з пекла вимудрувався“. [98])

Уже М. Драгоманів зауважив, що в цій вірші відразу кидається в очі „живий, драматичний склад. Можна-б сказати, що автор її або вже мав перед собою примір драматичних сцен, котрі скорочував, вкладаючи їх у віршу, або ця вірша дає нам перехідну форму до драми“. Драгоманів припускав перше[99]). Десять літ пізніще здогад Драгоманова справдився. Іван Франко опублікував з західно-українського рукопису „Слово о збуренню пекла“. Установлення Франком тісного звязку ізюмської вірші з драмою це дуже важний історично-літературний факт. „Поперше воно кидає ярке світло на темну досіль (до 1896 р.) й мало досліджену історію такого характеристичного для української літератури жанру, як духовна вірша, й позволяє, так сказати, відмітити сам процес складання вірші,

оцінювати та зважувати ті або инші понуки й погляди її автора, а подруге документи, введені нами в діло при цім досліджуванню, відшукані на величезній віддалі один від другого, один на Лівобережній Україні, другий на галицькім Підгіррю, в закутку, що, починаючи від часів Володимира Великого, аж дотепер жив окремим від Лівобережної України політичним життям, входив і входить в склад зовсім відмінних і під неодним оглядом різко від иншої України відокремлених політичних організмів. Тісний, спадковий звязок ізюмської вірші з великодньою драмою вказує на те, що, не зважаючи на політичний розрив, серед українського народу живі досіль й однородні на всім просторі його розселення не тільки ті давні перекази, пісні, вірування й обичаї, котрі звичайно творять поле етноґрафії, але живі також ті літературні, книжні традиції, котрі почали були вироблюватися наприкінці XVI і в XVII в., одначе котрим через різні історичні обставини не судилося розвинутися повніще та зробитися підоймою міцніщої загально-народньої культури. Не зважаючи на всю свою скупість і бідність, ці початки нової культурної праці находили вдячний ґрунт серед українського народу, діставалися в масу, зокрема міську, більше грамотну, та ставали дорогі для неї. І як чеські гусити по побіді реакції, по виході з рідного краю на заслання потішалися тим, що, не зважаючи на те, що втратили весь маєток, все, що для них було миле й дороге в ріднім краю, їм удалося урятувати яко найбільшу дорогоцінність — „Кралицьку Біблію“ і „Лябіринт світу“, — так і Українці, приневолені в другій половині XVII в. покидати ті осередки умового й культурного життя на Волині, Поділлю і Правобережній Україні, котрі щойно розвинулися, і шукати захисту в непроглядних степах Слобідщини, не забували брати з собою книжок і навіть рукописних творів нової драматичної штуки на Україні яко застави дальшого розвитку на ширшій, але все-таки суцільній і однородній основі. Мені видається, що саме така була доля нашої великодньої вірші. Написана в першій половині XVII в. на правім березі Дніпра,

вона швидко зробилася популярною і поширювалась не тільки з риштування, будованого по містах у Велику Пятницю або в самій церкві або серед церковної огорожі для представлення страждань, смерти й воскресіння Спасителя, але й в рукописах яко читання для поучення. Й коли релігійна драма прийшла в упадок, вона скоротилася в Лівобережній Україні у віршу та в цій новій формі живе досіль в народній памяти, а тимчасом у своїй первісній батьківщині вона пішла в повне забуття і тільки припадково уціліла в записнім зшиткові півграмотного селянина“ [100]).

Розпоряджаючи трьома новими текстами „Слова про збурення пекла“ з рукописів бібліотеки „Народнього Дому“ у Львові, Франко зайнявся пізніще другий раз згаданою драмою в праці „Слово про збурення пекла“, в якій навів текст вірші з своїми поправками та зводний текст драми й далі перейшов до її змісту та будови й основного джерела її, яким є старохристіянський апокріф, відомий під назвою Нікодимової євангелії, а властиво друга частина цього твору, де описується вхід Ісуса до аду зараз по його смерти на хресті, та „Слово на Велику Пятницю“ Евсевія Олександрійського, надруковане в церковно-славянськім перекладі ще 1647 р. в так званім Сборнику сімдесятьох слів у Москві.

Що торкається питання про час і місце написання цієї драми, Франко вернув до своїх виводів. Устні й письменні сліди її збереглися на двох протилежних кінцях української території: в двох повітах харківської ґубернії і в Галичині, де появляються копії старого тексту драми, копії не старші половини XVIII віку, та все-таки трьох відмінних редакцій, що свідчать про значну еволюцію самого тексту протягом досить значного часу від частого переписування. Тільки в наддніпрянській Україні не віднайдено поки-що ніяких слідів ані переповідок цієї драми. На думку Франка це „свідчить про те, що предки тих людей, серед яких збереглася великодня вірша, бачили колись чи то на Волині або й у Галичині виставу великодньої драми,

яку зберегли в своїй памяти і при якійсь нагоді, напр. при кольонізації Слобідської України наслідком Хмельнищини й руїни на правобічній Україні, занесли її з собою на далекі кольонії. В такім разі написання самої драми мусіли-б ми віднести до першої половини XVII в. На це натякає й віршування й форма драми, що нагадує склад козацьких дум, які творилися в тім самім часі“ [101]). М. Петров уважає дуже можливим, що „й галицька драма й харківська великодня вірша мають свій прототип в якійсь шкільній драмі, написаній в київській академії, звідки однаково можна було занести її в різні сторони, з одного боку в Галичину, з другого в Слобідську Україну, де вона могла одержати більше або менше значну перерібку“ [102]). На основі досіль відомого матеріялу треба сказати, що обидва твердження: д-ра Франка й Петрова — це гіпотези, не підперті доказовим матеріялом.

Апокріфічний елемент в різдвяних і великодніх віршах. Що торкається останньої вірші, яка повстала з великодньої драми, крім другої частини Нікодимової євангелії особливо близьке до її тексту те місце апокріфічного „Слова на Велику Пятницю“, де оповідається про те, що сталося по смерти Ісуса на хресті. Діявол утік до Аду й велів йому позамикати брами. Ад замкнув браму та зміцнив засувами. Надійшли янголи й закричали: „Візьміть, князі, свої брами, візьміть вічні брами, бо йде царь слави“. Ад удав, що не знає нічого, й запитав з середини: „Що це за царь слави?“ Янгольські сили відповіли: „Господь міцний і сильний, Господь сильний у боях“. І запитав Ад: „Коли так, то по що покинув небо та прийшов сюди?“ І сказали сили: „Бо він царь слави й гонить свого противника, щоб звязати його й дати тобі“. Ад вилаяв діявола гострими словами й відмовився помагати йому. Тоді Ісус виступив на мідяну браму й розламав її, а також залізні ворота, й вивів душі праведників з пекла [103]).

Є відгомони апокріфів і в инших віршах. В однім „казаню на воскресеніє Христово“ говориться, що „Христос, пійшовши до пекла, пекло розбив, дія-

вола ізвязав і народ людський з пекла вивів. І коли люде йшли із пекла, котрих Христос визволив відтіля, йдучи, скакали, веселилися, грали, ликували"[104]). А знов про Ірода читаємо в учительній євангелії псевдо-Мафія з рукопису XVII в. таке: „А проклятий Ірод погано загинув: наслав на нього Бог люту коросту, й так беззаконний з тим опух і розсівся". В иншім місці стоїть, що „того Ірода короля черви живого на його королівськім престолі розточили, а його душу чорти до пекла на вічні муки запровадили"[105]). Подібних анальоґій можна навести більше.

Завязки сатиричної побутової комедії.

Діяльоги з сатиричним забарвленням. Уже в розмові пастухів Свирида й Овдія маємо натяки на політичне життя України половини XVIII століття, бо пастухи скаржаться на прикрости, які впали на населення України з причини перепису. Риси суспільної сатири слідні у великодній інтермедії - діяльоґу, де виступає двох селян Жоврид і Онопрій, Педора, його жінка та його син - Педь. Селяне нарікають на свого пароха, що завів обовязкові пости, ходження до церков, поклони й заборонив навіть курити люльку. При тім згадують покійного попа Лукіяна, що сповідав гуртом на спільній сповіди й не притискав парахвіян. В побутовім елементі різдвяних і великодніх вірш нерідко пробивається і сатирична струна.

І взагалі в українськім письменстві XVII й XVIII віку маємо деколи твори в формі діяльоґів, хоч ці діяльоґи зовсім не призначувалися для вистави на сцені, а тільки для деклямації і читання. Одначе й вони не лишалися без впливу на вироблення драматичної форми. А коли вони мали гумористичне й сатиричне забарвлення, набирали такого самого значіння, що й сатирична побутова комедія. В такім разі вони ставали завязками української сатиричної побутової комедії.

Літературна діяльність Івана Некрашевича. Під цим оглядом представляють немалий інтерес віршові писання Івана Некрашевича, зложені в реальних умовах українського життя і приложені до його щоденних потреб. Іван Некрашевич прийшов на світ при кінці першої половини XVIII в. в селі Вишенках на Чернигівщині, наскільки вказувала-б на це та обставина, що 1763 р. яко студент київської академії вітав промовою київо-печерського архимандрита Зосима Валькевича у Вишенках. Видко, що Некрашевич був родом з цього села, де його батько був парохом і де Іван яко студент пробував під час вакацій. Коли пізніще став священиком в тім самім селі, нераз користав з свого ораторського таланту, виголошуючи промови перед високопоставленими особами, головно перед київським митрополитом Самуїлом Миславським, і випрошуючи собі ріжні ласки. Ці промови уложені латинською або тодішньою нашою книжною славяно-українською мовою.

Також славяно-українською мовою почав Некрашевич складати свої вірші. Що не можна відмовити йому поетичного таланту, доказом цього може бути переспів „Отченашу“, яким кінчиться його „Споръ души и тѣла“ з 1773 р.:

Отче нашъ пренебесный, твоя воля съ нами
Всегда да будетъ, также владѣетъ сердцами.
Имя да святится въ насъ и царство да прійдетъ,
Да сѣтью лукавый врагъ болшъ насъ не обійдетъ.
Оставъ намъ наши долги, да й мы оставляемъ:
Избавъ отъ лукавыхъ, да тя прославляемъ.
Даждь намъ хлѣбъ небесный твой всегда чисто ясти,
Да омерзѣють отсель всѣ мірскіе сласти.
Безъ тебе-жъ не можемъ мы, твое то есть дѣло,
Очистить тѣло отъ сквернъ, здѣлать, какъ снѣгъ, бѣло,
Душу-жъ освятить себѣ въ покоище вѣчно
И жить въ ней какъ бы въ небѣ всегда самолично.
О Боже, здѣлай сія, прилѣжно молюся,
Да изъ славы твоея въ вѣкъ онъ насыщуся.

Яко твое царство есть и сила и слава,
Да введетъ въ оное насъ твоя рука права.[106])

Некрашевич писав деколи віршом і листи до своїх знайомих, напр. до Івана Филиповича. Один вірш написаний з приводу того, що Филипович, писарь чернечого двірця у Вишенках, не звернув Некрашевичеві позиченого каламаря. Той самий Филипович став пізніще гніденським священиком і добрим сусідом Некрашевича. В однім листі з 19 грудня 1791 р. Некрашевич запрошує до себе в гості Филиповича, його сина Петра й дячка Степана Криницького:

Отець Іван, Петро й Степан з своїми жінками,
Просим до нас хотя на час приїхать святками.
Будем гулять і зухвалять рожденного Бога;
Уже од вас просто до нас зроблена дорога.

Заспівають хоч над чаєм, випють калинівки, поговорять, а з ними разом і жінки. Бо й так у святочний день треба спочити. Правда, в них у свято більше роботи ніж у будень,

Да вжеж з того нам такого не розсістись лиха.
Треба святом з кумом братом погулять ізтиха.
Приїзжайте, поздравляйте, щоб нам дочекати
Веселенько, здоровенько іще празнувати.
А ми разом усі скажем із вами посполу:
Більш не вмієм, що запієм, не ходили в школу.
Сядем дружно всі окружно за столом у хаті,
Хоть не пансько, да й нехамсько будем розмовляти.
А між тими річми всіми то чим заїдати,
То по чарці, то по парці будем запивати.
Розгулявшись, розмахавшись, того іще й мало.
Випєм опять, хоть і по пять, аби тілько стало.
Як не стане, то достане батько або мати,
Однак чесно і нелесно, не виженем з хати.
Насидівшись і напившись, розходиться станем:
Хто із нами, а хто з вами, усі разом трянем.

Нехай кождий пізнає, як в любві треба жити, бо попи повинні зробити всім шлях до неба. Кождий вірить ділам, а не словам.

Так зробімо, научімо хрестян любо жити:
Самим ділом введем сміло у небесні кліти,
Будем з ними вічне всіми в небі кучувати,
Пиво нове з ребр Христових будем попивати.
Писав Іван, бо вміє сам, — навчився у школі;
Годі писать, як прозивать, він вам всім знакомий. [107])

Свій приїзд на іменини Филиповича заповів Некрашевич таким листом:

Отче Йване гніденський, возлюблений тезку,
Їдем на іменини, очищай нам стежку.
Ожидай же, здоров був, із своїм патроном,
Посажай нас до стола за новим ослоном.
Добренькою почастуй великим стаканом,
То будем ми тебе звать милостивим паном.

Горівкою має частувати, поки її стане,

Щоб знать хоч третього дня вашого патрона,
Як не вгадаєш куди і встать із ослона.
Тоді то сполать, сполать будем глаголати,
О, щоб же ти до віку діждав панувати.
Писав тезко з тезкою, з зятем і з сестрою,
Поздоровляємо вас віршею такою
Місяця небесного сьогож таки року,
А числа, що у книжці написано в строку. [108])

З місяця лютого 1789 р. походить його сцена „Ісповідь“, взята з тодішньої священичої практики. Як виходить з сцени, попередники Некрашевича сповідали селян усіх разом. Некрашевич завів у своїй парахвії сповідь кождого зокрема та сповідав не тільки з явних гріхів, але й з грішних замислів і бажань. Непризвичаєні до цього, парахвіяне обурилися на нього. Сцена писана так, що сповідник говорить славяно-українською мовою, а парахвіяне відповідають живою українською мовою. Коли першого, що сповідається, упоминає священик, щоб нічого не скрив перед ним, він не тільки не кається, а гордо вихваляє себе:

Щож я коли зогрішу, я не так, як люде,
Що инший ледащо да й ще звягать буде.
А я хліба да соли не збавив нікого:
А більше яких гріхів не чуюсь нічого.
Горюю да бідую, хоч хліба не маю.
А ніколи нікого я не позиваю.
Ой, чи я-ж би бідував, як тепер бідую,
Як би хотів грішити, занять річ чужую?!

Священик уболіває, що людина, яка сповідалася, не признається, чи не вкрала чогось, чи не лінувалася ходити до церкви, чи не божилася, надурно не клялася, не обдурила, не осудила, не була пяна над міру і т. д.

Жінку запитує сповідник, чи не їздила коли шукати ворожки, щоб довідатися, яке місце щасливе під будову хати, а далі, чи не робила богозневажливих жартів на весіллях. Сповідана не признається до таких гріхів:

Ні, отченьку, я чесна й роду не такого,
Як иншеє буває матки й отця злого.
А мене бо навчили отець мій і мати
Колядівок і щедрівок, Бога зухваляти.
Говію я що року, пятіньку шаную:
Ні їм, ні пю, ні роблю до вечора в тую.
От бризнуло на губу, як сир одкидала:
Чого я не робила, ввесь рот полоскала...
Ісусе, прости мене грішную такую,
А більше я на собі нічого не чую.

А коли на таку самохвальбу й упір запримітив сповідник, що один Бог без гріха, а ввесь світ, отже й вона, грішить, відрізала жінка:

Разві ти, панотченьку, по собі се знаєш,
Що ти у мене гріхів так довго питаєш?
І ще-ж хиба за те гріх, що брехнеш, панотче,
Губою немитою, сеж діло охоче.
Я-ж таки не все й брешу, я чесна собою.
Десь ти по злобі почав так крутити мною!

Духовник покинув би священство, колиб не боявся гріха. бо ніяк неможливо „невѣжовъ исправить“.

I дівчина не почувається до гріху:

А я що згрішила, що я можу знати?
На вечірки не хожу, не пускає мати.
Шість раз мене і торік моя мати била
За те, що на вулицю разів з пять ходила.
Єдин тілько раз колись пісню заспівала
Да й вигнала із хати, що й не ночувала.
Всеж тепер добре роблю, у гріхах не чуюсь,
Од теї доби й досі усе я шануюсь.

Вкінці упоминає сповідник дітей, щоб не крали, не були вперті, не брехали й не билися, а вони на це:

Чи ще-ж і ми згрішим? Ні, отче, нічого:
Молимось, бєм поклони, нічого худого.

Обурилася громада:

А щож то піп наш почав всіх нас так нуждити?
Доки-ж уже ми йому будемо терпіти?
Сеж уже на сповіді й брехню завдає,
Коли скає хто йому, що гріхів не має.
Оццеж пак! А де йому гріхів таких взяти?
Як нічого не грішив, щож має казати?
Чи то ми так грішимо, як і инші люде?
Да, аби були люде, а піп у нас буде!
І його-б ми за попа всі посполу мали,
На проскури-б носили й його-б шанували,
Нехай би він перестав тілько мудрувати,
Щоб так поодинцю все всіх нас сповідати.
І ще-ж колиб перестав муштрувать в причасті,
Що од свити закавраш одрізав у Насті.

Сповідник намовляє парахвіян, щоб ішли за ним, а не він за ними. На це громада:

Коли-ж так, дак ми тебе всі будемо слухать,
Да позволь сивуху пить да табаку нюхать.
Розказуй тоді, що хоч, бо ми всі сліпиї,
Не знаєм, чи за гріхи єсть кари якиї.
А ми будем пильненько на ус те мотати,

Чи не станем хоч трохи гріхів пізнавати.
Тепер же, хвала Богу, прийшов піст великий,
В церкві не будуть хиба самиї каліки.
Котрий не був через рік, тепер побуває,
Хоч уперше, коли піп людей сповідає.
Очі продере свої, побачить все злеє,
Що, як, коли зогрішив, хоч слово якеє.
Їй Богу, покаємся, жінки й чоловіки,
Щоб у небі зо Христом царствувать навіки. [109])

З 1790 р. походить жива сцена з природи „Ярмарок“, написана чистою народньою мовою.

Просьба на попа слободи „Не руш мене“. Близький змістом, формою й ідеєю до „Іcповіди“ Некрашевича віршований твір, відомий під назвою „Замисл на попа“, „Супліка або замисл на попа“ або «Просьба на попа слободи „Не руш мене“ од парахвіян». [110])

На думку М. Петрова „згадка в однім з варіянтів псевдонімної назви слободи „Не руш мене“ вказує на відому нам девізу самого І. Некрашевича, якого тому правдоподібно можна уважати автором і цієї супліки або просьби, попсованої опісля переписувачами“. [111]) Щоб здогад М. Петрова був ясним, треба переповісти ось тут те, що оповіли йому про Некрашевича вишенський парох Ф. Яновський (вмер 1900 р.) та його свояк-професор київської духовної академії Ф. Мищенко. По їх оповіданням Некрашевич був ріжносторонній, розумний і витривалий. Місцеві перекази кажуть, що він знав добре столярське діло й між иншим зробив для себе бричку з таким написом ззаду: „Не руш мене!“ [112])

Щодо свого тону та складу „Просьба“ близько споріднена з „Іcповідю“ Некрашевича й оповідає далі те, на чім урвалася „Іcповідь“. „Просьба“ малює невдоволених селян на пароха за те, що до нього не можна й приступити й що він карає їх за провини проти віри й моральности. Тому вони звертаються до місцевого дяка з проханням написати для них прохання до владики, щоб усунув з їх села цього попа. З церковно-релігій-

ною справою сплітається і соціяльне питання, а ціла „Просьба“ повна цікавих побутових подробиць. Щоб вийти з трудного положення, хитрий дяк уложив скаргу великомовним і темним стилем. Зрештою за радою старих досвідчених людей селяне занехують цю справу, бо „він не сам се крутить, але його пан сотник учить“, котрий „його сюди й втоптав, да за його свою годованку віддав“.

Під літературним оглядом треба „Просьбу“ поставити далеко вище від „Ісповіди“ Некрашевича. Тут світогляд автора ширший і глибше змальований підклад річи. Колиб справдився здогад Петрова, що „Просьба“ є твором Некрашевича, вона походить в такім разі з 90 рр. XVIII в. і мало що випереджує або й зовсім не випереджує перших пісень знаменитої „Енеїди“ Котляревського.

Замітна річ, що подібний напрям, як проявився в „Ісповіді“ Некрашевича та „Просьбі“ й инших таких писаннях, бачимо також у „Подільській епархіяльній містерії“ з кінця XIX в. [113])

Український вертеп.

Перенесення давньої драми в народні маси. В західній Европі найбільше поширені й популярні містерії від давніх давен переходили в народні маси й відгравалися по селах у скороченій і зміненій формі відповідно до спроможности зрозуміти й відповідно до потреб сільської публики. Такі народні релігійні вистави в менше або більше розвиненій формі істнують і в наших часах у Франції, Італії, Еспанії, Швайцарії, а зокрема в південній Німеччині й тирольських краях. А знов на Україні „раз виставлена й вивчена драма немов ставала добром учеників, які вживали її опісля для своїх особистих цілей; в роскішне українське літо розійдуться вони невеличкими ґрупами по селах і хуторах і, живучи справжніми дітьми природи, з дня на день, повторяють драму свого учителя у багатих або заможних селян, козаків або сільської шляхти. Таким робом

відбувалася незамітна пропаґанда духовної драми серед народу України, народжувався смак і любов до подібного роду задоволень, а рівночасно зближення з народом улекшувало можливість увільнення драми від схолястичних пут і відсвіження її місцевими елементами. З цього боку ці літні прогульки бурсаків, цей спів духовних кантів і вистава шкільних містерій по селах мають важне значіння в історії старовинного духовного театру. Їм завдячує він свою популярність на Україні, а виключна замкненість духовних вистав у заіконоспаській академії або на придворній московській сцені немало вплинула на швидкий упадок духовного театру на півночі". [114])

Поза інтермедіями й діяльоґами такогож характеру мало було в досіль відомім давнім українськім драматичнім репертуарі поважних драм, які могли-б чимсь зацікавити народні маси. З драматичної спадщини Дмитра Тупталенка-Ростовського могла такою бути найшвидше Різдвяна Комедія з її живими українськими народніми типами. Найживіща сцена цієї драми це розмова пастухів. В цих пастухах видко земляків автора драми, безпечних і наївних Українців. Один з них Борис береже отари, а два инші відійшли до Вифлеєма за харчами. Коли вони вернули й почали вечеряти, почувся чудовий спів; згодом запримітили вони, що це співають якісь дивні істоти на небі. Почали сперечатися про те, хто вони: один каже, що це пташки, а другий, що „невеличкі діти". Коли янгол зявився з своєю вісткою, вони здивувалися немало, що такий воєвода прийшов до них особисто. Янгол пояснив, що „той, котрий є пастухом для всіх пастухів, очікує вас, пастухів". А вони простодушно почали допитуватися, чи не треба йому якось поклонитися, принести дарунки так, як нашому князеві і т. д. У вертепній драмі янгол будить пастухів, щоб славили всюди народження Христа. Далі бачимо споріднені мотиви з різдвяною драмою Дмитра Тупталенка. За сценою двох пастухів веде таку розмову:

I пастух. Грицьку?
2 пастух. А що, Прицьку?
I пастух. Вставай хутенько,
Вибери ягня маленьке!
Да хутко підем ген-ген на гору,
Може ще й ми поспіємо в пору.

Хор співає за сценою „Слава буди в вишних Богу“, а пастухи приносять ягня в дарунку Христові:

I пастух. Отсе-ж і ми, Паниченьку, до вашої таки мості,
Як сам бачиш, Грицько з Прицьком прибхалися [в гості...
І ягнятко принесли із сільського стада.
Нехай буде здорова вся наша громада!
2 пастух. Да годі лиш, Грицьку, тобі тут блеяти,
Да нумо поздоровляти,
Може кому чи не час й до стада чухрати.
I пастух. Як так, то бувай же, Паничу, здоров,
Да й нам дай, щоб і ми такі були здорові.
Да із сих чижмачків обулись в сапянові.
Благослови-ж сей подарок від нас прийняти! [115])

Крім того як у різдвяній драмі Тупталенка, так і в пізніщих, що брали мотиви з неї або її джерела, приходить сцена з вояками, що висловляють свою звірську готовість строго вибити дітей, з високолетними промовами маґів, усюди бачимо передсмертні муки Ірода, коли до нього приходить смерть, чорт чи пімста, та його скинення до пекла.

Такі спільні мотиви ведуть нас до найбільше поширеної й любленої на Україні драматичної вистави у давніх часах — до українського вертепу. Це дуже оригінальна композиція з поважної різдвяної драми й інтермедії. Одначе замісць живих осіб виступали у вертепі ляльки у відповідних костюмах, а розмови виголошувала людина, уміщена за вертепною будкою, невидна для публики, що (людина) порушала ляльки на сцені відповідно до акції.

Про ширителів вертепу каже митрополит Евгеній, що „в часі Різдвяних свят добірні студенти й ученики

ходили по домах з звіздами, з вертепом або райком, виставляли ляльками Різдво або Воскресіння Христа, одначе опісля полишили ці вистави цеховим майстрам, а замісць того виставляли діяльоґи, драми й говорили привітні промови". [116])

Вертеп в західній Европі. Вертеп повстав з комбінації релігійної різдвяної драми, витисненої з костельної огорожі на міську площу, й зовсім світської лялькової гри. Характер цієї релігійної драми вже на початку XV в. ілюструє досить те, що 1416 р. в часі базилейського собору анґлійські представники собору гостили духовних отців бенкетом, на якім їх блазні та слуги забавляли зібраних прелатів — різдвяною драмою, переведеною вже зовсім на світський стиль. І так Йосиф трактувався тут яко комічний старий муж молодої жінки, пастухи жартували собі з нього й поштуркували його; Марія кликала молодих няньок, щоб колисали дитину, але вони воліли танцювати з парібками й т. ин.

Вертепом називалася переносна скриня, декорована як Вифлеєм з яслами та з дитиною Ісусом в них, з Йосифом і Марією, з волом, ослом і пастухами; дальше маємо прихід трьох царів, сцени з Іродом, з жидами, вояками, чортом і смертю, а решта все типова лялькова комедія з побутовими сценами, з масними словами й пісеньками, з виставою ріжних національних костюмів і танців. Зразу дуалізм цих складових елєментів проявлявся тим робом, що тільки та частина драми, яка була основана на євангельських переказах, відгравалася при помочи ляльок або й вона навіть не вся, бо трьох царів, пастухів і жидів грали живі люде, одначе швидко справа стала простіща та всі ролі перейшли на ляльки. Дуалізм між деревляними й живими акторами перенісся в середину самого вертепу, він одержав два поверхи: в горішнім поверсі стояв Вифлеєм і ясла, а в долішнім місто, Іродова палата, площа, на якій ляльки відгравали сцени чисто світського змісту. По всякій правдоподібности вертеп цієї форми повстав у південній Німеччині [117]).

В Польщі інтерлюдійна частина шопки (бо так тут називається вертеп) це ряд неповязаних з собою сцен, в яких виступали перед очами зібраної публики ріжні типи з найближчого окруження. З збереженням характеристичних прикмет їх говору, манєр, своєрідних поглядів виводився краковянин, карпатський гірняк, німець, жид — ориґінальна панорама „племен, нарічій, станів“.

Звізда. Разом з вертепом носили звичайно й звізду. Це є ліхтарня з грубого, перемащеного паперу, від якого йде шість великих рогів або промінів на всі боки; сама ліхтарня укріплена на високій жердці непорушно, а проміні при помочи бльоку та протягненого від нього шнурка вертяться довкола своєї оси. На однім боці ліхтарні нарисоване кругле людське обличче або сонце, на другім — поклін маґів або щось в цім роді. В середині вставлена свічка, що освічує як ці фіґури, так і цілу ліхтарню. Носителі звізди співають колядки.

Ходження з звіздою в західній Україні відоме було вже 1680 р. Рукописний відділ „Національного Музею“ у Львові переховує „Тріодь“, де на трьох картках з початку й одній кінцевій містяться зразки української набожної пісні з другої половини XVII в. Ці пісні вписані до Тріоди в містечку Стара Сіль Хведором Рясновським, родичем з Дунаїва зпід Рогатина.

Між текстами вписаних тут набожних пісень є між иншим такий:

Ангели, співайте,
Честь Богу оддайте.
І ми з пастирми спішімо,
Уклінне Бога приймімо.
Пророки прорекли,
Честь Богу принесли,
Що ся зволив народити,
З нами на землі прожити.
Скочмо за звіздою
Зо всею дружиною,

Де світлість луча сіяє:
Нех наше серце співає:
Алилуя, слава,
Честь Богу і хвала, що...
Ото днесь співаймо,
Родженого витаймо, що... [118])

Поруч з текстами набожних пісень вписані тут і кілька різдвяних вірш-орацій, з яких одна починається словами:

Вже, діти маленькиї, вже ся собирайте,
Христа народженого в яселках витайте! [119])

Справа часу появи вертепу на Україні. Коли взяти під увагу з одного боку згадку про звізду та з другого зазначений початок різдвяної вірші-орації, є всяка спокуса бачити тут ствердження, що вже тоді в західній Україні був відомий вертеп, хоч може ще й не під цією назвою. Що найдалі на кінець XVII в. треба віднести появу українського вертепу, доказом цього крім вірші, що стоїть у близькім звязку з вертепом, є ще те, що вертеп українського походження вже в половині XVIII в. був відомий у Сибірі, куди занесли його епископи Українці, починаючи від Філотея Лещинського (1702—1722), та його наслідники, Українці й пристрасні любителі театру. [120]) Текст цього вертепу заховав і досіль прикмети української мови й українського віршування і він затратив майже зовсім другу частину, комічні, побутові сцени, але перша частина, біблійна — це зовсім відмінна і старша редакція від тексту українського вертепу, відомого з тексту Маркевича-Галагана.

Обидва тексти: Маркевича й Галагана сходяться в основних точках. Більша ріжниця замітна в побутово-національній частині, а в першій релігійно-біблійній частині ця подібність місцями рівняється дословности. Доказів, що свідчили-б про глибоку давнину текстів, у них немає. Правда, запорожець співає пісню:

Та не буде лучше,
Та не буде краще,
Як у нас та на Україні,
Що не має жида,
Що не має ляха;
Не будеізміни!

Цю пісеньку „Історія Русів“ прикладає до часу Чорної Ради в Ніжині й до вбивання тодішніх дуків „черню“ і наводить кінець її так:

Нема панів,
Нема ляхів:
Не буде й ізміни. [121])

Одначе ця пісня запорожця вказує тільки, що первісний текст цієї редакції вертепу повстав не раніще другої половини XVII в., за те є більше даних, що він повстав геть-геть пізніще.

Саме слово вертеп приходить в уривку інтермедії чи діяльоґу на Різдво Христа, віднайденім в рукописній збірці з 1771—76 рр. Виступає тут пастух з своїм сином Кубою і говорить:

Хвала-ж Богу, що ми ся до вертепа допитали!
Треба, сину Кубо, щоб ми що новородженому подарували.
Хвала-ж Богу, що наш пастуський подарунок прийнятий!
Треба нам іще, сину Кубо, і погуляти.

Співає: Пасли пастухи край долини свині,
А не знали о своїй лихій годині.

Уже-ж ми, сину Кубо, новородженого розвеселили.
Треба-ж нам, сину Кубо, щоб ми ще й о череді помислили.
Іди ти, сину Кубо, за чередою,
А я ляжу собі з бідою.

На це заявляє циган:

А не тут тобі, стара собако, лежати,
Подібно тобі треба за товаром ганяти.
А то стара собака, лежачи, пріє:
Добре, що на тебе вітер не віє.

Ось я тебе нагрію,
Як сам умію.
Ковендара на три ліса.
На другий бік обернися!

Циган бє пастуха, а він кричить:

Ґвалт, сину Кубо!
Подібно на мене прийшла лихая згуба.

Далі виступає литвин і циган, що говорить по українськи й ворожить білорусові тим самим способом, яким закінчив лежання пастуха. Цей спосіб зазначує він і в своїй пісні:

Чом, цигане, не ореш?
Бо плужка не маю,
Тілько в мене плужка, —
За поясом пужка.[122])

Північно-західно-українська редакція вертепу. До котрої редакції з досі відомих текстів вертепу велів допитуватися пастухові з сином Кубою автор інтермедії чи діяльогу, не можна сказати, бо наведена пісня цигана приходить в редакції вертепу, визначеній текстами Маркевича-Галагана, а лічення з охвату литвина циганом і туга литвина за кутею в старшій редакції на думку покійного Франка, опублікованій ним в 1906 р. в розвідці про український вертеп, — в північно-західно-українській редакції вертепу.

Цей польсько-український текст не має початку. Зразу йде релігійно-біблійна частина з сценами з відвідинами пастухів, з Іродом та його смертю. Ряд сцен інтермедійного характеру, які слабо вяжуться в одну цілість, починається виступом козака:

А здорові були, панове!
Отож і я із далекого краю козак.
Але до того добрий маю сагайдак!
Іще і шаблю добру маю,
На силу свою і на неї міцно дуфаю.
Не новина мні, панове, штурмувати
До жидівських пивниць і комір,

Не додержить мні курник ані жадний двір.
Чуда-м дуже великиї творив:
Стави, очерета огнем палив;
Гори сиряниї,
Озера медовиї,
Кобаси, мандрики в міхи забіраю.
Іще-ж хто хоче дознати лицарства мойого,
Нехай висилає кілька тисяч війська книшового,
А я з ними буду герці виправляти
І до кармана їх буду заганяти.
Чи нема тут, панове, кого до мене пристати?
А пішлибисьмо на Турка воювати.
А що бисьмо здобули,
То ся-б ділили.
Чи нема тут такого?

Зголошується жид, що хоче з козаком „дики, олен воювати". Від козака й жида „будуть дикиї кози утікати" Жид хвалиться, що вміє добре стріляти луком. Козак велить жидові стрілити, бо він „не видав, щоб жиди козакували і з лука добре стріляли". Жид бере лук від козака, стріляє й кидає потім луком на нього. На це козак:

Панове, чи видав хто, щоб жиди козакували
Та щоб вони із лука добре стріляли?
Іди, псій сину, аби тобі пси бороду й пейси обірвали!
Та іди, проклятий сину, учися по свому шальвирувати,
Як твій сучий батько та і мати!
Та тобі, проклятий сину, шабас одправляти,
Не з молойцями добрими воювати!

Допавши до своїх рук козацьку зброю: лук і кріс, жид закликає инших жидів під зброю, орґанізує з них військо, вчить його стріляти й грозить вирубати в пень усіх козаків. Жиди гороїжаться так довго, доки не надходить козак з піснею на устах:

А в містечку Берестечку,
Гей, п'є Байда мід, горілочку.

Гей, пє же він та не день, не два,
Та не єдну нічку, не годиночку.
Гей, пє же він та підпиває,
Та либонь чуру та намовляє.

Почувши цю пісню козака (доказ поширення її в західній Україні вже при кінці XVII або на початку XVIII в.), жиди ховаються зо страху під лави. Козак розбиває ополчення жидів, котрі зо страху перед ним видають себе за монахів з Почаїва. Козак бє жидів і відсилає їх „горілку курити, не на війну ходити“ та співає пісню:

Да козак душа правдивая,
Сорочки не має,
Да коли не пє, то воші бє,
Таки й не гуляє.

Доказом популярности цієї пісеньки в XVIII в. є факт, що її поміщували радо під дереворитним малюнком запорожця на листках, що розходилися скрізь по Україні.

По відході козака вертає жид і з ним надходить селянин Іван, котрого жид обвинувачує, що він буцім-то знайшов згублені ним гроші. Жид скаржиться на селянина перед паном, який одначе не находить вини в селянині. Тоді селянин уже навмисне дразнить жида, буцім-то він дійсно щось знає про жидівські гроші. За признання жид дарує селянинові вузький жупан і знов веде його до пана, який одначе проганяє їх обох. Пан говорить польською мовою, якою написана на початку релігійно-біблійна частина вертепу, селянин і жид по українськи.

В дальшій сцені виступає у веселім настрою литвин. Він почув у сні янгольські співи, бачив золотий дощ і, прокинувшися, наївся куті, але за багато. Коли він до того хоче погуляти й затягає пісню, кутя бунтується в животі й білорус, знесилений, падає на землю, кидається, стогне та просить покликати йому лікаря. Ця сцена такаж, як в інтермедії про пастуха з його си-

ном Кубою. На це вбігає до хати циганчук; побачивши, що білорус обївся куті, побіг по свого батька.

Надходить циган, ударяє себе рукою об груди й говорить:

А, а! Добрий вечір вам, панове громада!
А що тут у вас за добрая рада?
Як ви ся маєте?
Подібно ви за мене споминаєте?
Бо мій син казав:
Хтось тут мене дуже потребував.
Правда, я, панове, старий циган, уже памятаю сім зим,
Бо я Старого Константинова родився син.
Мене й у Бердичові добре знали, там то мене кохали!
Уже-б я тут не був, як би мене були догнали.
Правда, мині і тут добре буде,
Як ся обізнають зо мною добрії люде.
Хто що має, райте до мене.
А вже він не понесе од мене.
Я знаю ліки на всі штуки:
Уже він не буде бачити, як запопаду в свої руки.
Я умію і ворожити,
Коли є що у рот вложити.
Ох, а то що за чоловік лежить?
О, як же він увесь дріжить!
Трохи він, панове, куті чи не обївся,
Що йому так живіт обдувся?
Ах, і ви, панове люде,
Жадного йому ратунку не дасьте!
Не знати, що із його буде.

Цигане бють литвина, коли він висловив тугу за рештою куті, а цей утікає за поріг. Опісля циган хоче поздоровити зібраних з святами, погуляти „дикого вока“, за що просить дати йому хоч по червоному.

На сцену вїздить москаль на кобилі та співає московську пісню, з початку на світські мотиви, а потім вплітає згадки з вифлеємської різні та згадує про лошатко, що розбрикалося, і тому він не може зловити його. Коли він трубить, щоб його звабити, вбігає циганчук, пізнає під москалем свою кобилу,

яку їм хтось украв на ярмарку, та кличе батька, що говорить:

А бодай тобі лихо та хороба!
То наша вірная худоба.
А бий же, сину, того царського осудара!
Як нам ізгонив кобилку, аж гій під хвостом стала піна!
От, дивіться, сивая була
І під хвостом яка діра!
А ти у Польщу не ходи
І циганських норовів не бери,
А нашої кобилки не кради!

Обидва цигане не зважають на москалеві вибріхування, стягають його з кобили, бють і проганяють за сцену.[123]) Цікава річ, що в цій старій редакції вертепу циган два рази здобуває побіду й немов учить розуму инших героїв, що для осягнення побіди потрібно рішучости, певности себе й дотепу.

Звязок вертепу з сучасними літературними памятками. Лічення циганом охвату білоруса й історія з кобилою це мотиви, які прийдуть в такій чи зміненій формі і в Довгалевського, і в Кониського, й деинде. Та не про цей звязок має бути тут мова, а про цікаву „Псальму на Різдво Христа“ з 1738 р., опубліковану Франком поруч тексту нововідкритого тексту вертепу.

На вістку про народження Христа довжезний ряд пар людей вибрався витати новонародженого. З пастухів „Кузьма з Демяном пред Христом паном під самим дахом стали зо страхом, але Микита сам Бога вита, при яслех ставши, кучемку знявши“. Савка з Юхимом „по бербениці несуть жентиці“. Дехто плив лодкою. „Гаврило в вічку ослові січку, а Стах полови приніс ослові“. „Яко піддані усі Івани роблять місточок через поточок. Туди рибаки бігли по раки, всі по плотиці дали владиці. Яремій з Гапоном воли з припоном“ вели, а

Остап і Мокрій і третій Купрій,
Яким із Стецьком і з третім Мацьком

Несли барана до Христа пана.
Пилип з Макаром прийшли із даром:
Два хліби взяли, Богу подали.
Дмитер хитренько прибіг пруденько;
Ставши в порога, побачив Бога.

„Лучка, мудрая штучка“, побачив здалека Христа. Всі молоді й старі пекарі з хліборобами принесли колачі, а Йосифові й Марії дали по пирогові за те, щоб могли оглядати Христа.

Близько у дверець продає перець:
Марфа стояла і продавала.
Другая Дося спекла порося;
Нім Бога вздріла, порося ззіла.

Автор закликає черців бити з радости поклони, чернички у черевички обути ноги, кушнірів і кравців приготовити хутро на другий день, ковалів зробити „гвіздя“, щоб побити шопу, ґонтярів дати ґонт і лат на туж ціль, столярів виготовити швидко двері, слюсарів приправити їх, сницарів з малярями, щоб поробили вівтарі до шопи, шклярів, щоб шиби (оболони) приправили, котлярів і боднарів, щоб швидко зробили „панви й станви“, римарів, щоб привезли вузди й хомути, стельмахів, щоб зробили „лектики“ для Христа, шевців, щоб поспішили з чоботами, музиків, щоб узяли скрипки й розвеселили Христа, гончарів, щоб бігли з горшками, а теслів, щоб зложили гарні ясла. „Цупрун і Мина привезли вина“, „Данько морозом драбчастим возом привіз горілки штири барілки, Федько з Прокопом бігли окопом і ледво лізли, бо ріпу гризли“. Марко прибіг з медом, а за ним Остап „віз пива бочку“. Далі велить автор Мафієві грати „в шоломію“ або „в фуярку“, а Олексі лекше грати, бо „будуть пастирі усі скакати“. Инші музики це Кирик і Гурій з сурмами.

Хоч о холоду, підтер бороду
Макарій; упрів, нім Бога уздрів.
Богу їх долі, різники з Волі
Ріжуть телята у сії свята.

Стась і Данило привезли пиво,
Горілки фляшку, просять о ласку.

Нечипір з Маном мають грати перед Христом „в сопілку, пючи горілку“, а Клим сісти у ніг і заграти тихенько, красненько „в ріжок“. Василь повинен продумувати над тим, як вони мають грати.

Стямив о Бозї, став на залозі
Козак із рогом перед порогом.
Также лях з луком приїхав з фуком;
Мимо залогу втисся ко Богу.
Вельможні пани, Греки з Римляни,
Чесно входили і навідили.
Венґри і Німці яко одмінці
Здалека стали, не довіряли.
Магометане яко погане
Ані витали, ані видали.
Правда, Миряне й Аравляне
Ішли помалу і дали хвалу.
Але Волохи віри не трохи,
З Мунтяни стали і заспівали.
Серби з Болгари, перськиї царі —

всі співають: Бог нам родився і пеленами повився. [124])

Поодинокі вислови у вірші та згадка про таких ремісників, як ґонтярі, вказують, що вірша зложена в підкарпатських околицях з їх годівлею овець і деревляним промислом, а згадка про Цупруна й Мину натякає на торговельні зносини з Угорщиною. Характеристичне ґрупування дієвих осіб по парі, таке типове для техніки вертепної драми, й такі епізоди, як з Досею, вказують, що сцени вертепу дали понуку для фантазії автора вірші, правдоподібно переписаної 1738 р., бо-ж таку віршу читав проф. М. Грушевський в рукописній збірці з Полтавщини з другого десятиліття XVIII в. Проф. Грушевський схиляється датувати віршу кінцем XVII в. [125]) В такім разі отся вірша є свідоцтвом великої популярности українського вертепу вже при кінці XVII в., вертепу, багатого дієвими фіґурами й побутовими сценами, близькими й любими

народній фантазії. „Маємо тут свідоцтво, що і в цім підгірськім вертепі виступав козак і що між ним і ляхом відбувалася якась комічно-драматична сцена: козак стояв на сторожі біля Христової шопи й мабуть не хотів пустити ляха, який аж по словній, а може й активній перепалці „з фуком мимо залогу“ дотискається до шопи“.[126]) Сильна віра волоха вказує на близьке сусідство автора вірші з волохами. У вірші немає згадки про москаля й литвина яко далеких авторові народів. Залюбовання до виводження представників ріжних народностей і суспільних верств це одна з характеристичних прикмет людової комедії взагалі, а лялькового театру зокрема.[127])

Київська редакція вертепу. Вступні уваги. Київська редакція вертепу представлена головно двома записами: Маркевича й Галагана. Текст Маркевича вийшов друком ще 1860 р.[128]). Про скриньку-вертеп читаємо тут ось що: „Наш вертеп це порушний домик на два поверхи. Він зроблений з тонких дощок і картону. Горішній поверх має балюстраду, за балюстрадою відбувається містерія: це Вифлеєм. В долішнім поверсі є престіл Ірода; підлога оклеєна хутром для того, щоб не було видко щілин, по яких порушаються ляльки. Кожда лялька прикріплена до дроту: під підлогою находиться кінець цього дроту: за цей кінець, притримуючи ляльку, власник вводить її в двері й водить в напрямі, який для неї необхідний. Розмова від імени ляльок відбувається між дячками, співаками й бурсаками то пискливим голосом, то басом, відповідно до потреби. Друга частина вистави відбувається вся в долішнім поверсі“.[129]) За задньою стіною домика схований виконавець вистави: він водить ляльки й фіґури дорогами, прорізаними в підлозі театру, й говорить за них ріжними голосами відповідно до роль дієвих осіб. Увесь вертеп має високости 2 аршини з вершком і $1^1/_2$ аршина в ширину.[130])

Про збереження другого тексту оповідає Галаган ось що: „Зовсім припадково, завдяки особливо корисним обставинам, старовинний вертеп з його виста-

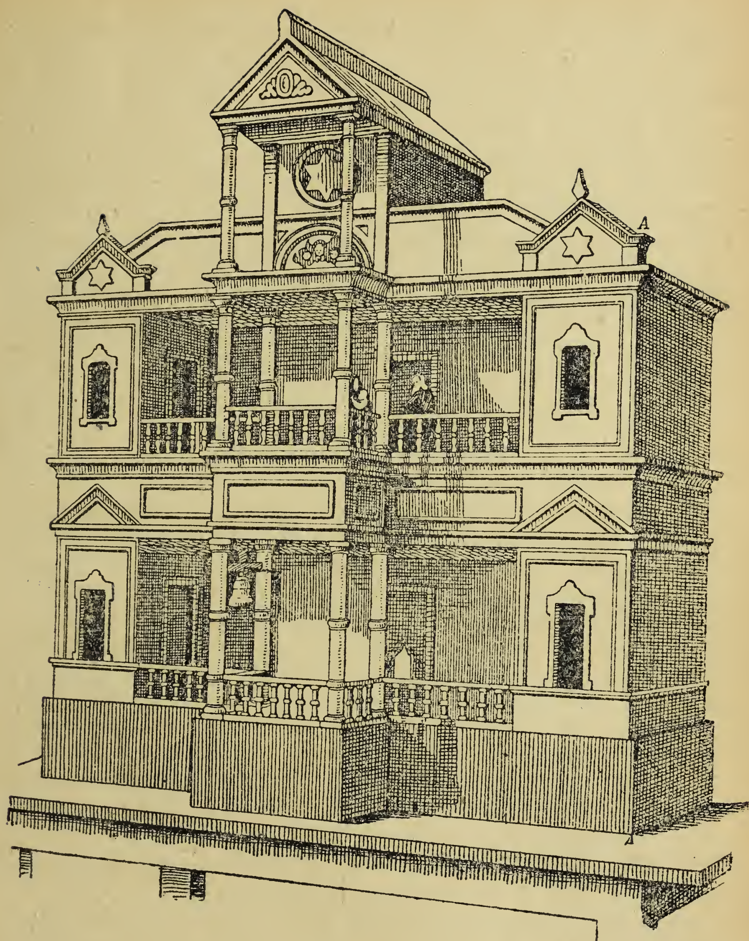

Вертеп
(родини Галаганів).

вами заховався в моїм маєтку Сокиринцях, прилуцького повіту, полтавської губернії. Не знаю, чи водилася вистава вертепу в домі моїх предків у першій половині минулого століття: і тоді правдоподібно виконували її зайшлі артисти, але, як оповідали мій батько й деякі крівняки та місцеві старі люде, в 1770 рр. до мого прадіда зайшли з вертепом київські бурсаки. Правдоподібно їх виставу прийнято з великим спочуттям тому, що мій прадід, затримавши на деякий час вандрівних артистів, уладив для себе вертеп, при чім бурсаки передали вертепний текст і нотний спів місцевому хорові співаків, котрий істнує безперервно й досіль. Таким робом вертепна вистава, будучи постійно повторюваною на Різдвяних святах протягом стільки літ, збереглася не в устній традиції, а в писанім тексті та в уложеній на ноти музиці, хоч без сумніву з бігом часу в ній могли появитися деякі відступлення від старовинного тексту“. [131]).

Релігійно-біблійна частина київської редакції вертепу. Дія починається в горішнім поверсі. Перед публикою сидить Марія з Ісусом на руках; коло неї з одного боку Йосиф, з другого звичайно кілька домашніх звірят. Вистава починається хоровим співом „Пінію время і молитві час“, після чого в долішнім поверсі виходить паламарь в підряснику та з косою. Він кланяється на всі боки, в чотировірші сповіщає про народження Христа, підходить до дзвінка, дзвонить і відходить, а хор співає „Ангели, знижайтеся“. Потім в горішнім поверсі зявляються два янголи в білих одягах і з запаленими свічками в руках. Поклонившися на всі боки, один янгол підходить до бокових дверей і в шостивірші будить пастухів, а хор співає „Слава буди во вишних Богу!“

Потім іде згадана вище сцена з пастухами. Обидва українські пастухи з чубами й вусами, в коротких кожушках без верху та шкіряних постолах. Випросивши в Марії дозвіл „пісню заспівати“, вони на два голоси співають відому колядку „Нова рада стала“, по скінченню якої скрипки грають українську „дудочку“, а пастухи танцюють, приговорюючи: „зуба,

зуба на сопілку!“ На відхіднім другий пастух говорить:

Спасибі вам, Паниченьку! Ми-б і довше тут гуляли,
Так, признаться, хліба з дому не брали.

В долішнім поверсі, де по середині стоїть престіл Ірода, зявляються три вояки, оглядають кімнату та престіл, після чого входить Ірод і сідає на престолі, а вояки відходять. Ірод одітий в порфиру й має корону на голові. Хор далі співає розпочату по відході пастухів пісню „Днесь Ірод грядет во своя страни“, по скінченню якої входять три царі в хутрах і з коронами на головах, а хор співає „Шедше тріє царі“. По першій строфі наступає розмова царів з Іродом. В часі співу дальших строф запаляється звізда на самім верху вертепу, при чім хор співає четверту строфу, а потім в горішнім поверсі зявляються царі, покланяються Христові та кладуть в його ногах дарунки. В часі їх повороту назустріч їм зявляється янгол і велить їм іти иншою дорогою. Царі дякують за раду та просять його провести їх. Вони відходять з янголом, а хор докінчує пісню.

Після того дія знову переноситься в долішній поверх. Обдурений Ірод закликає вояків і велить безмилосердно витяти всі діти по всіх містах його царства. Вояки відходять, а хор співає „Перестань ридати, печальная мати!“ В часі цієї пісні вояк вводить до Ірода Рахиль, що тримає на руках малу дитину. Вона одягнена по українськи, з наміткою на голові, в плахті і в запасці. Вояк заявляє Іродові, що в цілім його царстві лишилася тільки одна дитина Рахилі, але мати хоче вмерти за неї. Ірод велить убити дитину. Вояк бере дитину на спису, а Рахиль починає ридати й кидатися по сцені. Хор потішає матірь „Не плачь, Рахиле, видя чадо неживе“, Рахиль засипає Ірода проклонами, а вояк виганяє її.

По сцені з Рахилю Ірод чує свій близький кінець, але задумує і з смертю воювати. Велить воякам стояти у порога й не допустити смерти. Хор співає грізну пісню „Тут смерть виходить“. Тимчасом дверми вди-

рається смерть з косою. Вона закликає чорта, чорного, з витріщеними очима, з червоними грудьми, з хвостом, рогами й чорними крилами. Чорт приказує своїй сестрі-смерти піднести косу та вбити Ірода. Ірод хвалиться своєю славою і силою, та смерть ударом коси перетинає нитку його життя, а хор відпроваджує його душу до аду, висловляючи бажання, щоб вона там лишилася навіки. Потім чорт підходить до Ірода, бере його в свої обійми й говорить:

Друже мій вірний, друже прелюбезний!
Довго ждав я тебе в глибочайшій бездні...

Ще сильніще чується моральна наука за стіною:

Оттак беруть, оттак несуть
Роскішників сього світа,
Дать перед Богом одвіта.

Ту саму думку висловляє і хор в кінцевих словах своєї пісні, котрою кінчиться релігійно-біблійна частина вертепу.

Вона в своїй істоті не є нічим иншим, як повторенням різдвяної драми в тій формі, як вона ходила в західній Европі або як писав її Дмитро Тупталенко й пізніщі старі українські драматурґи. В деяких різдвяних драмах Ірод, очарований красою Іродіяди, велить відтяти голову Іванові Хрестителеві та принести її на полумиску. Тоді смерть відсікає голову Іродові, що падає, дригає ногами та кричить: „Оцеж лихо мині! Як би я знав, що всьому причина дівчата, то-б ні танцював і ні жартував. Карає за них небесний царь".

Сильне занечищення мови церковно-славянізмами в релігійно-біблійній частині вертепу промовляє за тим, що джерелом була тут якась шкільна містерія. На деякі спільні мотиви з різдвяною драмою Тупталенка вказано. Є спільні загальні засновки й деякі епізоди з „Комическим дійствієм" Довгалевського. Одначе дослід вертепу й анальоґічних різдвяних драм не стоїть ще сьогодня на такій висоті, щоб про це можна було сказати щось певне.

Інтермедійна частина київської редакції вертепу. Друга частина українського вертепу це ряд неповязаних сцен з життя українського народу, які не стоять майже в ніякім звязку з першою релігійно-біблійною частиною. Це справжня народня мельодрама, приложена до життя, симпатій і антипатій українського народу. Тільки в перших двох сценах: діда з бабою і салдата з красунею задержаний ще який такий звязок другої частини з першою, бо тут говориться про Різдво Христа та смерть Ірода.

Та поперед усього одна увага. Текст вертепу Галагана старший і повніщий від тексту вертепу Маркевича. Одначе тільки останній надрукований в повноті. Тому він друкується нижче, а отсей огляд опертий на описі вертепу Галагана.

Пестру й веселу картину ріжнородних типів, схоплених з умінням, хоч і відривковими рисами, відкриває танець діда й баби під звуки пісні „Ой, під вишенькою, під черешенькою“. Показується, що дід і баба розвеселилися так тільки тому, що не стало Ірода й немає чого боятися.

Та несподівано на сцені зявляється салдат в мундурі часів Олександра першого. Дід і баба відходять, а салдат виголошує довгу промову про народження Христа й діла Ірода. В промові торкається і болючих боків салдатчини. По промові виходить до нього на сцену Дарія Іванівна, вони поздоровляють себе й танцюють під звуки „камарицької“. Нараз за сценою чути барабан і салдат на все прощає Дарію.

Салдата заміняє инший вояк, гусарин-мадяр, властиво новосербський пікінєр. До нього виходить мадярка. Вони цілуються і танцюють під звуки пісні „Гусар коня напував“.

Потім циган вїздить верхом на сцену, падає з кобили та проклинає її. Циган бє кобилу, яка втікає. Циганчук кличе його їсти, але циган довідується від сина, що мати нічого не наварила, навіть хліба немає вдома. Слідом за сином приходить і циганка й викидає їх бідність, бо циган не хоче ковалювати. Вона дає йому ляпаса, за що він відгрожується їй нагайкою. Циганка

обіцяє принести борщику в половянім горщику, а приносить, як циган стверджує, спльовуючи, ракову юшку. Сцена кінчиться танцем цигана й циганки під звуки пісні.

З комічного боку виведений польський пан, одягнений в кунтуш з рукавами на виліт. На голові у нього конфедератка. За ним іде молодий хлопець. Пан говорить по польськи. Хвалиться шляхетством з діда-прадіда. Був у Львові, Кракові, Київі, Варшаві й Полтаві. Входить жінка й обидвоє танцюють під звуки краковяка. Хлопець виглядає зза дверей і також танцює, вкінці вискакує на сцену й починає танцювати позаду пана. Пан, зачіпивши об нього, падає і грозить, що побє хлопця батогами. На це звертає увагу полька, що ще пана може побити гайдамака, але він гордо відповідає, що один бє тридцятьох гайдамаків. Ледви вимовив ці слова поляк, чуються слова пісні „Та не буде лучше" й поляк швидко втікає. „Трудно було-б очікувати від маленького, скромного театру маріонеток такої знаменної й характеристичної сцени... Може укладчики вертепної вистави й не запускалися в глибокі думки про значіння цієї пісні, в якій слідом за річами самонадійного поляка зявляється запорожець з своєю величньою, знаменною піснею"... вірно запримітив з цього приводу Галаган [132]).

Запорожець далеко вищий від усіх инших фіґур вертепу, одягнений в широкі червоні шаравари й синю куртку, обшиту ґальоном. У нього в правій руці булава, з виголеної голови звисає чуб. Увійшовши на сцену, він звертається в той бік, куди втік поляк, і виголошує такий монольоґ, цінний з історичного боку;

На, на! Махнув, мов панський хортяга або опарений пес! Що то за народ із їх пресмілий, що сам і в огонь не вскочить, хиба його силою впреш?! Хоть дивись на мене, та ба, не вгадаєш, відкіль родом і як зовуть; ні чичирк не знаєш! Коли траплялось кому у степах бувати, то той може прізвище моє угадати. А в мене імя не одно, а єсть їх до ката; так зовуть, як набіжиш на якого свата: жид з біди за рідного

батька почитає, милостивим добродієм ляхва називає, а ти, як хоч, назови. На все позволяю, аби лиш не назвав крамарем, за те то полаю. Тепер, бачу, на світі біда, — що мене одцурався рід. Не бійсь: як був багат, то казали „Іван брат“, а тепер, як нічого не маю, то ніхто й не знає. А як розживеться голота да й загуляє, тоді до чорта роду і всякий пізнає. Відкіль родом я на світі, всяк із вас може знать приміти. Жінок в Січі немає, всяк теє знає. Хиба скажеш: з Рима родом або з пугача дід мій плодом? Но в тім собі милиш, инаково лівиш (?!). У нас сугаків тільки сліди, дикиї коні нам сусіди, да Дніпрове сремя — ото наше племя! Правда, як кінь в степній волі, то так козак не без долі: куди хоче, туди скаче, за козаком ніхто не заплаче.

Гай, гай! Як я молод бував, що то в мене була за сила! Було, ляхів борючи, і рука не мліла. А тепер і вош сильніща від ляхів здається: плечі і нігті болять, як день попобється. Так то, бачу, що уже недобра літ наших година: скоро цвіте і вяне, як у полі билина. Хоча-ж мені і нестрашно на степу вмірати, да тільки жаль, що нікому буде поховати: татарин цурається, а лях не приступить, хиба яка звіряка за ногу в байраки поцупить. І справді, пристарівшись, на Русь пійти мушу, бо там одпоминають попи мою душу. Тільки-ж мені і не чується на лаві вмирати, бо ще-ж мене тягне охота з ляхами гуляти. А хай мині що небудь прикинуть для смерти, то ще жиду або ляху мушу носа втерти. Хоч уже мало ізледащів, однак чують плечі: здається, поборовся-б іще з ляхами гречі, іще-б прогнав шоронку за Вислу хоч трохи; гинули-б ляхи, як од жару блохи! Трохи ляхва угадала, що лошака дарувала.

Случалось мині і нераз в степу варить пиво: пив турчин, пив татарин, пив і лях на диво. Багацько лежить і тепер з похмілля мертвих голов і кісток од того весілля. Надія в мене певна: мушкет сіромаха, да ще не заржавіла і шабля моя сваха. Хоча вона і нераз паюхою вмилась, таки й тепер як би розізлилась, то неодин католик лобом двиним (?!) стане; ко-

ли-ж втікать схватиться, то на спису застряне. Да як і лук натягну, брязну тетивою, то мусить з поля втікать хан кримський з ордою. Гей, нуте-ж ви, степи, горіть пожарами! Бо вже час кожухи мінять на жупани з ляхами. Де ярмарок добрий, удача покаже, да в бариші жид з ляхом неодин поляже! Пек їм: як намножуться, да мусиш уступити за шкатулу червоних золотом литих кожух шкарупиний. Скинем їм до ката, аби як одцураться упрямого свата. Да вже біжім до Січі могоричу пити! Цур їм! Бодай їх! Як повикли ляхи нас дурити!

Козак Іван Виногура; у його добра натура: в Польщі ляхів обдирає, а в корчмі пропиває. В степах бобри та лисиці, а в шинку дівки да молодиці. Козак душа правдивая, сорочки не має; коли не пє, так воші бє, таки не гуляє.

А над бандурою говорить запорожець: Гей, бандуро моя золотая! Колиб до тебе жінка молодая, скакала-б і плясала-б до лиха, що неодин би чумак одцурався соли й міха. Або як заграю, то неодин поскаче, а, підождавши, од того весілля та ще й заплаче[133]).

Особа запорожця змальована симпатично й могла рахувати на симпатію публики. Його поява вносить національно-політичний елємент і свіжі козацькі традиції у вертеп. Одно й друге такі сильні тут, що вертеп зближається під цим оглядом до найбільше патріотичної драми нашого старовинного драматичного репертуару, до „Ласки божої (Милость божія), що визволила Україну через Богдана Хмельницького". Сильніща память козацької традиції в тексті Галагана ніж у Маркевича це заразом доказ більшої давнини першого. І хоч запорожець вертепу походить уже з часів упадку славного товариства, він свідомий своєї сили: він побіджає всіх і все, наносить смертні удари, кому треба, навіть самому чортові, а перед ніким не знає страху. В своїм монольозі він малює свій ідеал вільного життя.

На сцені зявляється шинкарка Хвеська, з якою запорожець танцює козачка під музику; потім прога-

няє її й танцює сам один. Одначе Хвеська чарівниця: послала на козака дві гадини, що кусають його, а він висловляє бажання, щоб прийшла поворожити циганка. Зявляється циганка й починає ворожити й, буцім-то замовляючи рану, в дійсности нишком бажає йому загибелі. Все-таки запорожець виздоровляє, танцює з циганкою, а коли вона домагається від нього заплати, бє її, проганяє і далі танцює сам один. Змучившися, чує потребу випити, підходить до одних з бокових дверей, які мають представляти шинок Хвеськи, розгоняється і чолом висаджує двері.

Найближча сцена малює мирний настрій жидівської пари, що згадує біблійні часи й танцює під музику. В тім саме часі чується стук в двері, зявляється запорожець і приневолює жида угостити його горівкою. Випивши над міру з барілки, запорожець падає, а жид, користуючися його хвилевою слабостю, починає душити його. Одначе запорожцеві вертають сили, він замахується булавою і жид паде неживий. Не знаючи, що зробити з ним, задумує віддати його чортові. Обдумавши форму заклинання чорта, він звертається до нього як до рівні. Коли другими дверми входить чорт і нешвидко забирає жида, запорожець спонукує його до цього булавою; коли-ж на поміч дідькові зявляється другий його товариш, запорожець мало-що не скручує дідька в своїх руках, а піддавши його комічним оглядинам з усіх боків в очах публики й заставивши його танцювати перед собою, проганяє його назад до пекла.

Тільки раз наївна насмішка запорожця робить місце серіозному почуванню обурення. Запорожцеві зібралося на каяття і саме надійшов уніятський піп. На це каже запорожець:

Про вовка помовка, аж, бачу, дідько і попа примчав!
Бач, мов його лизень злизав!
Висповідай пак мене, попе, під сією сухою попінкою!
— Ти, козаче (говорить піп), в гріхах мені признавайся,
Та не соромляйся!
— Чого соромлятьcя?

Я, панотче,
Розкажу все коротше,
Що знаю.
Що воно бути має,
Як кажуть: »бездна бездну призиває?«
— Се значить: грішник на землі.
— Єге! Бач, куди він відвернув!
А по нашому: бездна бездну призиває —
Се значить: піп попа на обід кличе,
А той йому дулі тиче.
Так я тобі гріхів своїх не доказав:
Ходив я змалку по білому світу,
Бив ляхів, жидів, купців, панів і всіх, кого заманеться.
Правду сказать, уніятських попів не бив,
А з них живих кожу лупив,
Бо ждуть вони над козаком смерти,
Щоб скорше в сиру могилу заперти:
Таскають, співають, тілько що не танцюють,
А на поминках як попються, то мов коні гарцюють [134]).

Прочуваючи біду, піп дріжачим голосом упоминає запорожця ходити до „косцьола" й поклони бити, але запорожець відповідає, що тільки попа може побити, що, почувши, цей утікає.

Цією останньою побідою над усіма своїми ворогами кінчиться виступ запорожця. Грубими рисами змальована його поява, але він був близький народнім масам, бо висловляв їх змагання до самостійности й боротьбу за неї в обороні віри й української землі.

Кінцеві сцени вертепу переносять нас в иншу обстанову. Селянин Клим не знає, що зробити з старою і свавільною свинею. Ніхто не купує її. Міжтим до нього приходить дячок, якому треба заплатити за науку сина. Клим просить його в заміну за гроші прийняти свиню. Син Клима Іванець жене свиню до дячка, а цей надутою, високолетною промовою складає подяку Климові, так, що йому сльози навернулися. Входить жінка та сповіщає чоловіка, „що уже кондяки принесли із свиняки обідрану кожу". Клим з жінкою

тішаться, що зробили таку вигідну умову, танцюють, а потім Клим нагадує, що в них крім свині водилася в господарстві ще й коза, Він виганяє на сцену козу, яка ховається під престіл Ірода. Зразу думає, що коза пропала, але потім находить її. Під звуки музики танцює коза, яку Клим хоче зловити, й необережно вбиває її. Але й тут находить Клим розраду: він постановляє віддати собакам шкуру, а з мяса справити жінці кожух,

Вертепна вистава закінчується появою нищого з торбою в руках. Він підходить до краю сцени й говорить:

Я, Савочка нищий,
Прошу на харч, на горілку,
Хто дасть шаг, а хто руб;
Прийму і копійку:
На дощечку, на клепало.
Хто що вкине, то пишіть: пропало [135]).

В цей міх вкидала звичайно публика свої датки в подяку за виставу.

Це закінчення зовсім природне й корисно відбивається від закінчення тексту Маркевича, де артилєрист стріляє з пушки. І це закінчення також вказує на те, що старший текст Галагана, а молодший Маркевича.

В інтермедійній частині вертепу є неодин деталь, спільний з інтермедіями Довгалевського чи Кониського, але поки не досліджений ступінь їх ориґінальности з одного боку та з другого не маємо старших записів вертепу київської редакції, можна говорити тільки про вплив „Комического дійствія“ й інтерлюдій Довгалевського й Кониського на сформування тексту вертепу київської редакції, а не навпаки. Наслідком своєї популярности вертеп підпадав дуже великим змінам. На підставі того, що сьогодня знаємо з цього поля, треба сказати, що редакція, визначена текстами Галагана-Маркевича, повстала не швидше половини XVIII в,

Щодо своєрідного оброблення інтермедійної частини й щодо деяких деталів, подиктованих самим життям, український вертеп це зовсім самостійне явище.

*

Правда, скрізь тут, зокрема в ділах запорожця, недостає індивідуальних мотивів, але в народнім театрі особливу вагу мають етноґрафічні мотиви. В цілім вертепі, навіть в релігійно-біблійній частині, бачимо живих людей, а не мертві алеґорії на дибах, як у шкільних українських драмах.

Инші редакції вертепу. Різдвяні гри. Є ще й третій текст київської редакції вертепу, занесений при кінці XVIII в. до Новгороду Сіверського, ближчий до тексту Маркевича ніж до Галагана, отже молодший від останнього.[136])

Середину між північно-західно-українською редакцією вертепу й київською займає смоленсько-білоруський вертеп українського походження, а відміною цього вертепу можна назвати новгородський вертеп. Одначе не тільки на Білорусь і на Московщину пішов український вертеп сповняти культурну місію, але він промостив собі шлях в половині XVIII в. й на Сибір і сибірський вертеп це чи не найстарша редакція українського вертепу. На Сибірі дотривав вертеп аж до половини XIX в. З короткого натяку одного з тих, що бачили ще останні вистави тобольської вертепної драми, виходить, що по виставі вертепної драми про Ірода деколи виставлялася комедія „з українського або польського життя", в якій „голий шляхтич хвалиться багацтвом, а селянин обдурює його і бє". Цікаво, що заховалася досі драматична сцена на цю тему п. з. „Розмова між поляком і ковалем", де поляк говорить по польськи, а коваль по українськи[137]), надрукована Яковом Головацьким яко народня пісня.

Крім вистави вертепу є в звичаю на Україні давати й усякі різдвяні гри, як: райок, козу і т. ин. Цілий ряд сцен або невеличкий жарт-комедію під назвою „коза" є в звичаю виставляти на Київщині, на Поділлю, а також в Бесарабії[138]). Ця гра має означати символічне пошанування бога худоби Велеса. Першого дня Різдва збираються перебрані парубки в такім складі: циган, дід, Маланка, жид, лікарь, ко-

зак (що є також упорядником) і коза й межи тими дієвими особами відбувається нехитра дія з співами на те, щоб одержати дарунки.

Закінчення.

Розвиток старої української драматичної літератури не відбувався нормальним шляхом. Трохи не до кінця XVIII століття задержалася на Україні релігійна драма, що прийшла на Україну з заходу в готовій задеревнілій формі шкільної драми. Одинокий випадок творять проби й зародки історичної драми.

Безслідно проминула в старій українській драмі реформа Феофана Прокоповича, що не признав поділу драми на поважну й легку частину. І хоч свого „Владиміра“ з 1705 р. назвав він „незрілим плодом своїх трудів“, виявив тут ту свободу думки, те бажання новини, ту сміливість гострого вислову, яка характеризує усю літературну й суспільну діяльність знаменитого помічника Петра Великого в його реформуванню тодішнього життя. Героєм своєї драми зробив Прокопович великого реформатора староукраїнського культурного життя Володимира Великого. Інтерес драми скуплюється коло боротьби нової просвіти з давніщою темнотою. Правда, історичні дані скупі в драмі, але за те підкреслені психольогічні моменти. Предметом драми стала внутрішня боротьба Володимира перед прийняттям християнства та його побіда над ворожими новій релігії силами. Відзначаючися з природи тонким гумором, автор розлив комічний елємент по цілій драмі й не відвернув уваги глядача від ходу головної дії відокремлюванням комічного елєменту в інтермедії поміж поодинокими актами. Гумористичними рисами наділив Прокопович поганських жреців, як видко це з самих їх імен: Жеривол (обжирство), Куріяд (лакімство) й Піяр (пянство), ко-

трі віддають заразом характеристичні прикмети кождого з них.

Чим є „Історія Русів“ Григорія Полетики в старім українськім історичнім письменстві, тим в старій українській драматичній літературі є „Милость Божія, Украину отъ неудобъ носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зѣновія Хмѣльницкаго, преславнаго войскъ Запорожскихъ гетмана свободившая“ з 1728 р.. написана на думку М. Петрова учителем поетики в київській академії тогож року Феофаном Трофимовичем, Виведено тут недавню війну українського народу з Польщею під проводом Богдана Хмельницького та звеличано самого Хмельницького невдатними, правда, віршами, але надиханими гарячим українським патріотизмом і широким демократизмом. Ця драма стоїть дуже близько до козацьких дум і козацьких віршів. Закликаючи до повстання, Хмельницький підкреслює, що від самих козаків залежить, чи мають жити „при козацьких вольностях“, чи бути вічними рабами. Визволивши Україну від Польщі, Хмельницький радить козакам дорожити зброєю й вояцьким ділом, щоб не втратили незалежности та знову не піддалися Польщі. За найважніщу умову щастя на Україні ставить великий гетьман, щоб багатші не привлащували собі хутірців, лук і ланів своїх бідніщих сусідів і щоб не заганяли поспільства в кріпацтво.

На жаль в історії української драми не бачимо тривкого розвитку тих елєментів, котрі звязували драматичну поезію з життям і були відбиткою ідеалів якоїсь частини української суспільности. Це помічення, вірне в приложенню до старої української драматичної літератури в цілости, виносимо зокрема з огляду її найживіщої частини — з інтермедій, де виявився не тільки талант авторів, але й своєрідна літературна традиція, своєрідний шабльон. Появившися у готовій, виробленій формі в інтермедіях, доданих до драми Гаватовича, українська інтермедія осягнула свій вершок розвитку в інтермедіях Митрофана Довгалевського, виблискуючи у нього чистою, живою народньою мовою, відбиваючи у собі багато болячок громадського життя на

Україні, а вже в першій мірі стаючи найвище в цім роді літератури щодо розуміння національної справи. Не тільки як їх наслідування слабшими є інтермедії Юрія Кониського, але головно з причини недостачі національної свідомости й недостачі розуміння грози з боку Московщини для України в їх автора.

За те самостійно розвинулася світська частина українського вертепу, найбільше поширеного на Україні роду старої драматичної вистави. І коли вся машина бувшої російської держави працювала над змосковщенням українського народу, вертеп був одним з сильних засобів спинювання нівеляційних течій обмосковлення, піддержуючи козацькі традиції та вказуючи такою промовою, як салдата, на ріжницю української мови від московської.

З українського вертепу витворився основний елємент української різдвяної вірші. В різдвяній драмі, з якої зродилася вертепна драма, гумористичний елємент витворився в сцені пастухів, яка крім того має ще й те значіння, що тут бачимо націоналізацію сюжету. Гумористичні риси, якими змальовано перестрах Ірода в різдвяній і вертепній драмі, відбилися і в різдвяній вірші. Одна ґрупа різдвяних вірш основується саме на тих мотивах, які бачимо в різдвяній і вертепній драмі (напр. змалювання поклону пастухів і т. д.). Поминаючи різдвяні вірші більше схолястичного ніж народнього характеру, важніщі під літературним оглядом ті вірші, що малюють наслідки гріху Адама й Єви та радість людей з причини приходу Сина Божого на світ. Вони повстали незалежно від української різдвяної чи вертепної драми й не вільні від впливу анальоґічних західно-европейських зразків.

З різдвяними віршами споріднені щодо веселого настрою й націоналізації та льокалізації теми великодні вірші. Одна ґрупа з них повстала з скорочення великодньої драми; тільки гумор у великодній драмі легкий, у вірші грубший і карикатурний; радість праведників у драмі ледви зазначена, у вірші змальована дуже широко, скрізь змодернізована та знаціоналізована, зрештою не без впливу есхатольоґічних апо-

кріфів і народніх переказів. З великодніх вірш особливо цікаві ті, в яких опис роскошів у небі має спеціяльно-політичне забарвлення: роскоші праведників у небі є антитезою сумних обставин в реальнім життю на землі, а гумористичний тон підібраний для висловлення суспільних бажань і найпекучіщих кривд робочого народу. Не вільна деяка вірша й від голосної скарги на страшну нерівність між людьми й веселе життя вищих верств, куплене потом і кровю поневоленого робочого народу. Цим протестом, сліди якого маємо і в зародках сатиричної побутової комедії, дуже корисно відріжняються українські різдвяні й великодні вірші від своїх білоруських і московських варіянтів, де до того не бачимо ні такого живого гумору, ні такої націоналізації і льокалізації події, як в їх українських зразках.

Українські інтермедії, український вертеп і українські різдвяні й великодні вірші писані живою народньою мовою і своїм змістом і своєю мовою творять один з ориґінальних листків української літератури XVII й головно XVIII віку. Правда, тут і там різдвяна або великодня вірша занечищена церковнославянізмами, але це взагалі характеризує українську перехідну літературу XVIII в. з її боротьбою традиційних елементів з новими, національних українських з московськими й польськими, і то під оглядом змісту й форми. Одначе коли в українські літературні памятки XVIII в. продерлися справжні почування, коли тут є відгомін суспільно-етичного світогляду народніх мас, коли ми запримітили реалізм у малюванню сцен з їх життя, коли ми довідалися про політичний ідеал тодішньої України, коли ми почули протест проти кріпацтва, — протест, якого даремне шукали-б ми в тодішній Московщині, — коли ми бачили привязання до своєї національности й щораз більшу симпатію до народніх мас, — як не виключно, то головно бачимо це в початках української комедії і тих незвичайно важних літературних творах, як різдвяні й великодні вірші, що зродилися в атмосфері початків української комедії. Ця література, в пере-

важній частині безіменна, сповняла важну громадянську, навіть національну службу.

Бачимо, як матеріял, тон, мотиви та спосіб трактування предмету — все це було надовго перед Котляревським підготоване на Україні повільним розвитком живого слова. Будучи органічним виплодом українського ґрунту, „Енеїда“ Котляревського все-таки безмірно більше народня від усіх своїх попередниць і багатша від них багацтвом ріжнородних рисів народности й сучасности.

Ще більшим реформатором ніж в „Енеїді“ був Котляревський на полі драми: в оперетці „Наталка Полтавка“ й водевілю „Москаль чарівник“. Головними особами його драми є селяне. До нього в українських інтерлюдіях селянин виступає досить часто в комічній постаті. Автори інтермедій нераз відємно відносилися до простого народу, а в драмі в поважній ролі вивів перший раз селянина Юрій Кониський. Вже ця риса вказує, яким свіжим духом повіяло від таланту Котляревського в українській літературі. Котляревський не тільки не відокремив комічного елєменту від поважного, але й вніс нові пружини в розвиток акції своїх драматичних творів: почування і пристрасти, суспільну нерівність, індивідуальність і т. ин. Беручи живцем постаті з місцевого народнього життя і пишучи свої твори гарною народньою мовою, а рівночасно з глибоким знанням свого народу й дишучи щирою любовю до нього, він дав українській літературі такі живі, правдиві й теплі драматичні твори, що вони по нинішній день не зійшли з української сцени.

Початок нової української драми датується тільки від 1819 р., коли Котляревський на жадання князя Репніна написав свою „Наталку Полтавку“ для вільного театру, а потім незабаром і водевіль „Москаль чарівник“. Рівночасно для одного приватного театру писав свої українські комедії талановитий Василь Гоголь, батько ґеніяльного Миколи. З його комедій задержався тільки „Простак“.

І „Москаль чарівник“ Ів. Котляревського й „Простак“ В. Гоголя мають однаковий зміст, себто зраду жінки простакові чоловікові. Цю згідність можна пояснити легко користанням з того самого джерела в обох авторів. На це джерело вказав проф. В. Перетц[139]). Є ним „Письмовникъ“ Курганова, що вийшов 1769 р. й мав пізніще ще десять видань. Є тут між иншим повість „Про молодого зуха-салдата“, котрий, попавши переночувати в дім одного міщанина, запримітив у часі його неприсутности, що до його жінки прибув любас, якого вона почала угощувати. Коли несподівано зявився чоловік, жінка сховала любаса й вечерю, а голодному чоловікові сказала, що нема що їсти. Тоді зявився салдат і, поздоровивши господаря, заявив себе чародієм, котрому служать демони. Підглянувши передтим, нарисував коло й відкрив, де була схована вечеря, а повечерявши, показав у постаті службового демона — схованого любаса жінки.

Істнували драматичні оброблення цієї дуже добре відомої в середновічній Европі новелі, а на українськім ґрунті віршові обробітки на туж тему. Так „Москаля чарівника“ Котляревського з 1819 р. вяже нитка новель і фацецій з інтермедіями, доданими до драми Ґаватовича з 1619 р., які стали вихідною точкою для отсього огляду початків української комедії.

Приписки.

[1]) Др. Іван Франко. Русько-українська література. Чернівці. 1898. Стор. 27.

[2]) Хр. Ящуржинський. Свадьба малорусская, какъ религіозно-бытовая драма (Кіевская Старина. т. LV. стор. 235).

[3]) Ал. С. Фаминцынъ. Скоморохи на Руси. Спб. 1889. Стор. 1.

[4]) Тамже. стор. 10.

[5]) Труды Этнографическо-статистической Экспедиціи въ Западно-русскій Край. Томъ третій. Народный дневникъ, изданный подъ наблюденіемъ дѣйств. чл. Н. И. Костомарова. Стор. 265—266. На стор. 268—269 передрукований волинський варіянт з І. т. „Волині" Стецького.

[6]) Алексѣй Веселовскій. Старинный театръ въ Европѣ. Москва. 1870. Стор. 115—16.

[7]) Wojcicki Kazimierz. Teatr starożytny w Polsce. Варшава, 1841. Т. І. Стор. 52—53.

[8]) Ал. Веселовскій, op. cit., стор. 271.

[9]) П. О. Морозовъ. Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. Спб. 1889. Стор. 47.

[10]) Тамже, стор. 49—50.

[11]) В. Н. Рѣзановъ. Къ исторіи русской драмы. Экскурсъ въ область театра іезуитовъ. Ніжин, 1910. Стор. 349—52.

[12]) В. И. Рѣзановъ. Изъ исторіи русской драмы. Школьныя дѣйства XVII—XVIII вв. и театръ іезуитовъ. Москва. 1910 Стор. 44.

[13]) Dr. Wiktor Hahn. Literatura dramatyczna w Polsce XVI. wieku. Львів, 1906. Стор. 122.

[14]) St. Windakiewicz. Teatr ludowy w dawnej Polsce. Краків, 1903. Стор. 170.

[15]) Тамже, стор. 183.

[16]) Skarga. Kazania o siedmi sakramentach. Кракiв, 1872. Стор. 177.

[17]) St. Windakiewicz, op. cit., стор. 127.

[18]) Aleksander Brückner. Z dziejów dawnego teatru polskiego (Pamiętnik Literacki, 1902, зош. IV, стор. 542).

[19]) Тамже, стор. 548.

[20]) М. Драгоманiв. Найстаршi руськi драматичнi сцени (Розвiдки . . . про українську народню словеснiсть i письменство. Т. I. Львiв, 1889, стор. 193—194).

[21]) Тамже, стор, 196—197. Оповiдання записане в бирюченськiм повiтi, воронiзької ґубернiї, себто на схiднiй межi українського племени, заселенiй врештою переважно виселенцями з захiдньої України.

[22]) С. Пташицкiй. Средневѣковыя западно-европейскiя повѣсти въ русской и славянскихъ литературахъ. I. Исторiи изъ Римскихъ дѣянiй (Gesta Romanorum). Спб. 1897. Стор. 37.

[23]) Historye rzymskie (Gesta Romanorum) wydał Dr. Jan Bystroń (Biblioteka Pisarzów Polskich). Кракiв. 1894. Стор. 147—149.

[24]) М. Драгоманiв, op. cit., стор. 213.

[25]) Михайло Павлик. Якуб Ґаватович (Ґават), автор перших руських iнтермедiй з 1619 р. Стор. 27—30.

[26]) Тамже. стор. 37—39.

[27]) В. Н. Перетцъ. Къ исторiи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII. Спб. 1905. Стор. 40—43.

[28]) В. Н. Перетцъ. Къ исторiи польскаго и русскаго народнаго театра. XIII—XIV. Спб. 1908. Стор. 28—33.

[29]) Iв. Франко. Iнтермедiя еврея з русином. (З XVIII т. Збiрника Харкiвського Историко-Филологичного Товариства, виданого в пошану проф. М. Сумцова). Харкiв, 1908. Стор. 11—12. Котра вiра лiпша? Iнтермедiя жида з русином. (Мiжнародня Бiблiотека. Ч. 12). Львiв, 1913. Стор. 45—47.

[30]) Етноґрафiчний Збiрник. Т. VI. Львiв, 1899. Стор. 212.

[31]) Тамже, стор. 173.

[32]) М. Марковскiй. Южно-русскiя интермедiи изъ польской драмы „Comunia duchowna Ss. Borysa y Hleba“ (Кiевская Старина, т. XLVI, стор. 32—45).

[33]) В. Н. Перетцъ. Къ исторiи польскаго и русскаго народнаго театра. XI—XII. Спб. 1909. Стор. 14—17.

[34]) Тамже, стор. 29—34.

[35]) Тамже, стор. 34.

[36]) И. Рудченко. Народныя южно-русскія сказки. Випускъ 1. Київ, 1869. Безщасний Іван. Стор. 95.

[37]) И. Рудченко, op. cit., в. 2. Чоловік з маслом і москалі. Стор. 167—169.

[38]) „Интерлюдіи Митрофана Довгалевскаго XVIII вѣка" подала „Кіевская Старина" в тт. 58 і 59 (1897), стор. 89—117.

[39]) Мистеріи и комедіи учителя поетики въ Кіевской академіи іеромонаха Митрофана Довгалевскаго. (Труды Кіевской Духовной Академіи. 1865, февраль, стор. 315—316).

[40]) Н. И. Петровъ. Описаніе рукописныхъ собраній находящихся въ городѣ Кіевѣ. Выпускъ II. Москва, 1897, стор. 240.

[41]) Кіевская Старина, т. 58, стор. 90.

[42]) Проф. Н. И. Петровъ. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ. Кіевская искусственная литература XVII—XVIII вв., преимущественно драматическая. Київ, 1911. Стор. 297.

[43]) П. Житецький. Энеида Котляревскаго и древнѣйшій списокъ ея въ связи съ обзоромъ малорусской литературы XVIII вѣка. Київ, 1900. Стор. 98—99.

[44]) Тамже, стор. 100.

[45]) Н. Тихонравовъ. Русскіе интерлюдіи первой половины XVIII вѣка. (Лѣтописи Русской Литературы и Древности. Томъ II. Москва, 1859. Стор. 37—42).

[46]) Тамже, стор. 50—53.

[47]) Тамже, стор. 53—56.

[48]) Н. Петровъ. Драматическія произведенія Георгія Кониского (Древняя и Новая Россія, 1878, т. III, стор. 245).

[49]) Тамже, стор. 251—256.

[50]) Археографическій сборникъ документовъ относящихся къ исторіи Сѣверозападной Руси, издаваемый при управленіи Виленскаго учебнаго округа. Томъ второй. Вильна, 1867. Стор. 147.

[51]) Лѣтописи Русской Литературы и Древности, издаваемыя Николаемъ Тихонравовымъ, Том III. Москва, 1861. Матеріялы, стор. 78—80.

[52]) Józef Kraszewski. Wędrówki literackie, fantastyczne, historyczne. 1839. T. II. Стор. 83—85.

[53]) Н. И. Петровъ, Очерки, стор. 243.

[54]) Тамже, стор. 357.

[55]) Михайло Возняк. Матеріяли до історії української пісні і вірші. Тексти й замітки. I. (Українсько-руський Архив. Т. IX. Стор. 69—70).

[56]) Тамже, стор. 73.

[57]) Николай Закревскій. Старосвѣтскій Бандуриста. Книга первая. Избранныя Малороссійскія и Галицкія пѣсни и думы. Москва. 1860. Стор. 122. Навчився.

[58]) П. Житецький. Мысли о народныхъ малорусскихъ думахъ. Київ, 1893. Стор. 46—48. Нарис життя мандрівних дяків у Житецького став основою для нашого оповідання.

[59]) Тамже, стор. 53—54.

[60]) Народныя пѣсни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. Θ. Головацкимъ. Часть II. Обрядныя пѣсни. Москва. 1878. Стор. 487—489.

[61]) П. Житецький. Мысли, стор. 55.

[62]) А. И. Сычевская. Памва Берында и его вирши на Рождество Христово и др. дни. Київ, 1912. Стор. 20.

[63]) Тамже, стор. 30—31.

[64]) Тамже, стор. 49.

[65]) Михайло Возняк. До історії української вірші і драми. I. 1. Різдвяні й великодні вірші-орації з збірника кін. XVII — поч. XVIII в. Львів, 1910. Стор. 28.

[66]) Тамже, стор. 13.

[67]) М. Возняк. Матеріяли, стор. 54.

[68]) Тамже, стор. 55.

[69]) Тамже, стор 74.

[70]) Тамже, стор. 51.

[71]) Тамже, стор. 66—68.

[72]) Тамже, стор. 68—69.

[73]) Тамже. стор. 70—71.

[74]) Тамже, стор. 65.

[75]) Кіевская Старина, 1889, кн. 1, стор. 242.

[76]) М. Возняк. Матеріяли, стор. 52—53.

[77]) Тамже, стор. 55—56.

[78]) М. Возняк. Різдв. й вел. вірші, стор. 16—26; В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. XV—XX. Спб. 1912. Стор. 12—25.

[79]) В. Н. Перетцъ. Къ исторіи поль. и руск. нар. театра. XI—XII. Стор. 5—14.

[80]) В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польскаго и русскаго нар. театра. XV—XX. стор. 25—34.

[81]) В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII, стор. 19—21.

[82]) М. Грушевський. Очеркъ исторіи украинскаго народа. Спб. 1904. Стор. 201.

[83]) Н. И. Петровъ. Очерки изъ исторіи украинской литературы XVII и XVIII вѣковъ, стор. 447.

[84]) О. Сластіонъ. Сатирическія вирши 1786 года. (Кіевская Старина, 1899, кн. 11, стор. 70—74).

[85]) Тамже, стор. 70.

[86]) Н. Петровъ. Очерки изъ исторіи укр. лит. XVII и XVIII вв., стор. 450.

[87]) Перший варіянт цієї вірші надрукувала „Кіевская Старина“ за 1882 р. в 11 кн. (стор. 398—399) по запису бувшого учителя купянської духовної школи В. Лавровського, як зазначив П. Іванов, пересилаючи текст редакції „Кіевск-ої Старин-и“. Коротший варіянт надрукувала київська „Заря“ в ч. 284 за 1884 р. Найповніщий варіянт опублікував М. Драгоманів з паперів М. Максимовича в I т. „Житя і Слова“ за 1894 р. (стор. 40—42).

[88]) П. Житецький. Мысли, стор. 84—85.

[89]) Основа. Спб. 1862, кн. за червень, стор. 41—42. Вірша записана в харківській ґубернії І. Полторацьким.

[90]) Варіянт цієї вірші надрукувала „Кіевская Старина“ з 1888 р. в 1 кн. (стор. 275—277). Цей варіянт записаний Гулаком-Артемовським коло 1848 р. Повніщий текст надрукував з паперів М. Максимовича М. Драгоманів у I т. „Житя і Слова“ за 1894 р. (стор. 37—39). Трипільський варіянт з Київщини надрукував С. Гаєвський в XI кн. „Записок Українського Наукового Товариства в Київі“ (стор, 101—102).

[91]) С. И. Пономаревъ. Вирша на Рождество Христово (Кіевская Старина, 1882, кн. за грудень, стор, 624—626). Де, коли й від кого записав віршу Пономарев, не зазначено. Варіянт тієїж вірші без кінця надрукований в Кіевск-ій Старин-і“ за 1889 р. в січневій книжці (стор. 234). В руках П. Житецького були ще два варіянти цієї вірші.

[92]) Найповніщий текст цієї вірші надрукував М. Драгоманів з паперів М. Максимовича в I т. „Житя і Слова“ за 1894 р. (стор. 436—439). В паперах Максимовича знайшов Драгоманів дві копії цієї вірші, писані мабуть ще з початку XIX в., а може й раніще.

Не такий повний текст надрукувала „Кіевская Старина“ за 1888 р. в кн. 1—3 (стор. 279—282). Цей текст записав в 40 рр. XIX в. І. Звоніков від київського міщанина Плекуна. Повніщий варіянт з тогож часу цитує П. Житецький в „Мысляхъ“. В останніх часах надрукував два варіянти С. Гаєвський в XI кн. київських „Записок“ (стор. 102—106).

[93]) Зводний текст цієї вірші по рукописам А. Скальковського й М. Гоголя надрукувала „Кіевская Старина“ з 1882 р. в квітневій книжці (стор. 169—171). З копії, зробленої Д. Морозом у 60 рр. XIX в. по старому списку, надрукував тойже місячник і з тогож року в кн. 9 (стор. 501—503) кінець вірші. З паперів. М. Максимовича надрукував М. Драгоманів найпоправніщий варіянт у І т. „Житя і Слова“ за 1894 р. (стор. 444—448).

[94]) У збірнику бібліотеки Київо-печерської Лаври ч. 210 приходить між иншим „Вѣрша, говоренная гетману Запорожцами на свѣтлій воскресенія Христова праздникъ 1795 года“ (Н. Петровъ. Описаніе, op. cit., в. II, стор. 35). Цей текст надрукував М. Петров у X т. „Записок Українського Наукового Товариства в Київі“ п. з. „Пасхальна вірша, говорена ніби Запорожцями свому Гетьманови р. 1795, по рукопису Київо-Печерської Лаври“ (стор. 76—81).

[95]) Н. Петровъ. Очерки, стор. 55.

[96]) Тамже, стор. 56. Видаючи інтерлюдії Ю. Кониського, зазначив М. Петров, що вони належать самому Кониському або писані під безпосереднім його наглядом (Древняя и Новая Россія, 1878, т. III, стор. 245). Два роки пізніще в „Очеркахъ изъ исторіи украинской литературы XVIII вѣка“ Петров писав, що інтермедії до драми Кониського писані або самим Кониським або віршописцем Танським (стор. 110). Зацитувавши відомий лист Лобисевича при видаванню тексту великодньої вірші з 1795 р., Петров виводив: „В такім разі великодня вірша уложена або Юр. Кониським або Танським коло 1746 р., хоч, розуміється, могла бути потім повторена запорожцями і перед своїм гетьманом“ (Записки У. Н. Т., т. X, стор. 76).

[97]) М. Драгоманів. Із історії вірші на Україні (Ватра. Літературний збірник. Стрий, 1887. Стор. 124).

[98]) В VI кн. „Основи“ за 1862 р. надруковано текст цієї вірші, записаний з уст народу в ізюмськім повіті харківської ґубернії. Кращий текст записав П. Іванов у Купянську та Слободі Білоруцькій, старобільського повіту, харківської ґубернії. Цей

варіянт надрукований в 3 кн. „Этнографическаго Обозрѣнія“ (стор. 118—120).

[99]) Ватра, стор. 126.

[100]) Мировъ (Франко). Южнорусская пасхальная драма (Відбитка з „Кіевск-ої Старин-и“). Київ, 1896. Стор. 32—33).

[101]) Др. Іван Франко. Слово про збурене пекла. — Українська пасійна драма (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“, т. LXXXI). Стор. 45—46.

[102]) Н. Петровъ. Очерки, стор. 135.

[103]) Др. Ів. Франко. Слово про збурене пекла, стор. 35.

[104]) С. Гаєвський Різдвяні та великодні вірші. (До питання про ґенезу різдвяних та великодних бурлескних вірш з додатком нових матеріялів) (Записки Українського Наукового Товариства в Київі, кн. XI. Стор. 95—96).

[105]) Тамже, стор. 89.

[106]) В. Н. Перетцъ. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ III. Изъ исторіи развитія русской поэзіи XVIII в. Спб. 1902. (Записки историко-филологическаго факультета императорскаго с.-петербургскаго университета. Часть LXIV). II. Приложенія. Стор. 154—155.

[107]) Тамже, стор. 163—167.

[108]) Тамже, стор. 167—168.

[109]) Тамже, стор. 159— 163.

[110]) Цей діяльоґ опублікувала перший раз „Кіевская Старина“ з 1885 р. в мартовій книжці (стор. 543—550) в зводнім тексті, зложенім з: а) нової копії, зробленої в Бесарабії, б) копії з Нового Ропська, чернигівської ґубернії, — під диктат старого селянина Ол. Лісовського, в) по памяти видавця, що в дитинстві вмів цей діяльоґ на память. Це новіща редакція діяльоґу. Старшу редакцію представляють дві досить старі копії, які взагалі без порівнання ближчі до себе ніж вище згадані три тексти новіщої редакції. Перша копія відноситься до кінця XVIII в. й зазначена так: „Сей замислъ переписалъ священникъ Салогубовскій Іоаннъ Матвѣевичъ Скитскій 1798 года априля 15“ (пор. Кіевская Старина, 1899, кн. 10, стор. 3—8 відділу матеріялів). Друга копія старшої редакції є в рукопису, приналежнім проф. Перетцові (1803—1843 рр.). Раньше при кінці XVIII й на початку XIX в. був цей рукопис власностю острогозького купця Бориса Маркова. Текст „Просьби“ записаний очевидно в 1810—20 рр. Ця копія близька до

копії 1798 р. (Пор. В. Н. Перетцъ. Къ исторіи поль. и рус. нар. театра. VIII—X. Стор. 79—95).

[111]) Н. Петровъ. Очерки, стор. 462.

[112]) Тамже, стор. 453.

[113]) Опублікував її Кость Широцький у 95 т. „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка" (стор. 161—69).

[114]) Ал. Веселовскій, op. cit., стор. 337.

[115]) Обычаи, повѣрья, кухня и напитки малороссіянъ, извлечено изъ нынѣшняго народнаго быта и составлено Николаемъ Маркевичемъ. Издалъ И. Давиденко. Київ, 1860. Стор. 33—34.

[116]) Описаніе Кіево-Софійскаго Собора и Кіевской іерархіи. Київ, 1825. Стор. 215— 216.

[117]) Іван Франко. До історії українського вертепа XVIII в. (Відбитка з „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка", тт. LXXI—LXXIII). Львів, 1906. Стор. 21—22.

[118]) М. Возняк. Матеріяли, стор. 170—171.

[119]) Тамже, стор. 162.

[120]) П. О. Морозовъ. Исторія, стор. 111. В. Н. Перетцъ. Кукольный театръ на Руси. Историческій очеркъ. Отдѣльный оттискъ изъ „Ежегодника императорскихъ театровъ" сезона 1894—1895 гг. Спб. 1895. Стор. 73—74.

[121]) М. Драгоманів. До справи про вертепну комедію на Україні (Розвідки. Т. I, стор. 147).

[122]) В. Н. Перетцъ. Къ исторіи польскаго и русскаго народнаго театра. I—VII, стор. 13—16.

[123]) Ів. Франко. До історії, стор. 39—59. Текст цього вертепу списаний при кінці XVIII в. й переховувався в бібліотеці „Народнього Дому" у Львові.

[124]) Тамже, стор. 76—79.

[125]) Тамже, стор. 79, замітка.

[126]) Тамже, стор. 80.

[127]) Тамже, стор. 81.

[128]) Н. Марковичъ, op. cit., стор. 27—64.

[129]) Тамже, стор. 30.

[130]) Гр. П. Галаганъ. Малорусскій вертепъ (З передмовою П. Житецького). Кіевская Старина. 1882, кн. за жовтень, стор. 10. З приводу того надрукував Петров у „Кіевск-ій Старин-і" за 1882 р., кн. за грудень, стор. 438—480, статю п. з. „Старинный южнорусскій театръ и въ частности вертепъ".

[131]) Тамже, стор. 9.

[132]) Тамже, стор. 21—22.

[133]) Тамже, стор. 22—27.

[134]) Тамже, стор. 33.

[135]) Тамже, стор. 38.

[136]) Записав і видав текст у „Воспоминаніяхъ" Чалий в „Кіевск-ій Старин-і", кн. за січень 1899 р., стор. 27—40. Пізніщі записи А. Малинки „Живой вертепъ" в „Этнографическомъ Обозрѣніи", 1897, кн. 4, стор. 37—56, М. Васілєва, тамже, 1898, кн. 1, стор. 76–100. Крім того у Франка „До істор. укр. вер." від стор. 110.

[137]) Ів. Франко. До історії укр. верт., стор. 94—101.

[138]) Хр. Ящуржинський. Рождественская интермедія (коза). (Кіевская Старина. 1898, жовтень, стор. 73).

[139]) В. Н. Перетцъ. Историко-литературныя изслѣдованія и матеріалы. Томъ I. Изъ исторіи русской пѣсни. Часть 1. Начало искусственной поэзіи въ Россіи. Изслѣдованія о вліяніи малорусской виршевой и народной поэзіи XVI—XVIII в. на великорусскую. Къ исторіи Богогласника. Спб. 1900. Стор. 277–278.

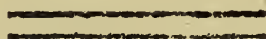

Зразки інтермедій, діяльоґів і вірш.

I. Продав кота в мішку.

Особи: Климко з горщками, Стецько кота має в мішку на плечах.

Климко. Що тут ти, побратиме,
Собі порабляєш?
Кажи мині, як живеш
Та і як ся маєш.
Стецько. Я тут не роблю нічого.
Ось іду до дому свого
Та і з тіїми горщками,
Як з своїми сусідами.
Климко. Та на що так много маєш?
Либой на жінку кидаєш?
Стецько. На що? Чи хочеш вірити,
Що люблю хороше жити?
Всього достаток варити
Кажу та ся не курчити.
Так, яко приналежає
Сподарові, що все має.
Климко. Біґмесь чоловік хороший.
Либой маєш много гроший?
Стецько. Та що? Маю.
Климко. Та добиток?
Стецько. Маю тот на полю вшиток.
Суть тамо вівці, барани,
Котрими частую пани,
Суть воли, та і корови.
Все маю, колим здоровий.
Климко. Та і много поля маєш?
Стецько. Маю. Та що так питаєш?

Intermedium po Akćie wtorym.

Perſony Klimko z gàrcàmi, Stecko kotà w worze mà nà grzbiećie.

KLIMKO Sczo tut ty pobrátyme ſobi porablaieſz?
Kazy mini iák żyweſz/ tá y iák ſia máieſz.

STECKO Ja tut ne roblu nyczoho/ Os ydu do domu ſwoho/
Tá y z toiemy horſzkámi/ Ják z ſwoimi ſuśidámy.

KLIM: Tá ná ſczo ták mnoho máieſz/ Lyboy ná żonku kydáieſz.

STEC: Náſczo. Cy choczeſz wiryty/ Sczo lublu choroſze żyty/
Wsioho doſtátok wáryty/ Kaju/ ta ſia ne kurżyty.
Ták iáko przynależáiet Spodárowi/ ſczo wsie máiet.

KLIM: Bodymes czolowik choroſzy/ Lyboy máieſz mnoho hroſzi

STEC: Tá ſczo máiu. KLIM. Tá dobytok. STEC: Máiu/ tot ná polu wſzytok/
Sut támo owcy/ Bárány/ Kotromi czáſtuiu pány/
Sut woly/ tá y korowy/ Wsie máiu kolim zdorowy.

KLIM: Tá y mnoho pyla máieſz/ STEC: Máiu/ tá ſczo ták pytájeſz

KLIM: Bo choczu toby ſłużyty/ Z toboiu wik prowádyty

STEC: Koli choczeſz/ háraſt ſłużyſ/ Chot ſia y ſzynkarkom dłużyſ/
Koli pinizi maiemo/ Wsie my koie popłátymo.
Liſze cho czwerne ſłużyty. KLI: Każyſz ſczo budeſz wáryty
Dla mene. STEC: Chot wydyſz mnoho horſzkow/ ſczom do domu ſwoho/ Tut pokupył ná iármárku/ Kupilem y koimſniku/
Sczo budem ſoby z ney pyty/ Tá pytáieſz ſczo wáryty/
Budu/ os w toim borſczyká/ W toim iáchły do moloká/
Koli ryby doſtánemo/ W toim horſczyku zwáremo/
A w toim ſia zwáryt tyſto/ W toim koropy rozpyſto.
W toim kápuſtu tluſtoiu/ W toim rozpuſtymo toiu/
Do horochu/ ot ták znáieſz/ Tá y pyrohow ſia náyſz/
W horſczku ich powáremo/ Tá v tym ſzpyrok náſmażymo.
Tá ſczo bys chotył inſzoho/ Sczo máiem náwárym mnoho.

KLIM: Bohme ia budu ſłużyty/ Koli ták ſchoczeſz wáryty/
Tákże ſtá choroſze máieſz. STEC: Tá cy ſczo robyty znáieſz

Kajy

Перша сторона інтермедії „Продав кота в мішку“.

Климко. Бо хочу тобі служити,
З тобою вік провадити.
Стецько. Коли хочеш, гаразд, служи,
Хоть ся і шинкаркам довжи:
Коли пінязі маємо,
Все ми тоє поплатимо.
Лише хоч вірне служити.
Климко. Кажи-ж, що будеш варити
Для мене.
Стецько. Хоть видиш много
Горщків, щом до дому свого
Тут покупив на ярмарку.
Купивем і тую мірку,
Що будем собі з ней пити.
Та питаєш, що варити
Буду. Ось в тіїм борщика,
В тіїм ягли до молока:
Коли риби достанемо,
В тіїм горщику зваримо.
А в тіїм ся зварить тісто,
В тіїм коропи розпісто,
В тіїм капусту товстую,
В тіїм розпустимо лою
До гороху. От так знаєш.
Та і пирогів ся наїш:
В горщку їх поваримо.
Та в тім шпирок насмажимо;
Та що бись хотів иншого,
Що маєм, наварим много.
Климко. Бігме, я буду служити,
Коли так схочеш варити.
Та й же ся хороше маєш!
Стецько. Та ти, що робити знаєш,
Кажи, щобим слугу свого
Знав та ласкав був на нього.
Климко. Я чоловік, все робити
Знаю та вовки ловити,
Щоби овець не псували
Та бидла не розганяли.

І иншого звіра много
Достану. Ось з ліса того
Лисицю, щом імив, несу
Та за довги ї понесу.
Стецько. Того слуги потребую
Та вже ся тобі радую.
Будеш же ся гаразд мати,
Та борзо хоч прибувати.
Климко. Гаразд! Та ти звірка того
Купи. Дам його недрого.
Будеш до той шапки мати.
Стецько. Коли би го оглядати!
Климко. Іще бистрий, тепер з ліса,
Утік би мині до біса.
Дома його оглядаєш;
Гейже хороший, пізнаєш.
Стецько. Як його шацуєш собі?
Климко. За шість вісьмаків дам тобі.
Стецько. Вельми зачинивєсь много.
Климко. Кажи, що даш. Дам недрого.
Стецько. Три вісьмаки візьми собі.
Климко. Дай пять.
Стецько. Не дам.
Климко. Жичу тобі.
Стецько. Много.
Климко. А хочеш купити,
Чотири. Та будем жити
Собі. Лише довг однесу
Та горцки тоті понесу
За тобою.
Стецько. Іще много
Хочеш.
Климко. Та бігме недрого.
Так бо і я винен сила,
Колисьмо там в корчмі пили.
Стецько. Бери-ж вже чотири гроший
Та ся верни як хороший.
Климко. Гаразд, і з міхом зоставлю
Та не вельми ся забавлю.

(Тут відходить Климко, а Стецько оглядає лисицю).

Стецько. Осмотру тую лисицю,
Чи буде під рукавицю!
Та і під шапку краснейко.

(Кіт утікає).

Бідна-ж моя головонько!
Ось, ось мене грошний збавив!
Лих чоловік міх зоставив;
Ось кота в міху купивєм.
Чом я так немудрий бувєм,
Що я в тот міх не глядівєм
Та що в нім не осмотрівєм?
О бісу твоїй матери!
Кажуть: не кождому віри.

(Шукає горщків).

Та і горщки либой побрав!
Ось, матінко, що я виграв
На тіїм лихім ярмарку!
Біс взяв із горщками мірку.

(Шукає одіжи, яку положив на горщках).

І сукні либой не маю;
Що мні діяти, не знаю.
Бідна-ж моя головонько!
О нещасная-ж матонько,
Щось мя на світ породила,
Щом так нинька стратив сила!

(Климко приходить, перебравшися в иншу одіж, горщки кладе й прикриває одіжю його та потрясає травою).

Климко. Та що, побратиме, тобі?
Стецько. Чи жартуєш з мене собі?
Наробивши, та не знаєш,
Горщкись украв, та питаєш!
Із сукманов. Тась і зрадив
Мене в торгу, котась всадив
В міх! Та що лисицю маєш,

Казавесь, що ї продаєш.
Туюм я заплатив тобі,
А тогом не змислив собі,
Що я в тот міх не заглядів.
А тись прийшов, щобись шидів.
Іще, що ми єсть, питаєш
Та ся з мене насміваєш?!
Климко. Та що ти на мене кладеш?
Щом ся тут натрапив, рад єсь.
Не маю ким освідчити,
Щось смів то на мене вложити.
Стецько. Як тебе зовуть, питаю.
Климко. Климко.
Стецько. О, того не знаю,
Як здрайцю зовуть тамтого.
Та бо шапка власна його.
Та длятогом гадав собі,
Що він, тамтот, мовив тобі.
Прошу-ж, пробач вину тую.
Климко. Милий брате, я з тобою.
Та як кажеш? Що тя зрадив,
Кота вперед в тот міх всадив?
Стецько. Ой, так!
Климко. Та і побрав гроші?
Стецько. Побрав.
Климко. Чоловік нехороший!
Та імів служити тобі?
Стецько. Мав.
Климко. З грошами пійшов собі?
Стецько. Так, брате!
Климко. Та і сукману
Взяв? Біс в його маму,
Як непишному пану!
Стецько. Ой, взяв.
Климко. То і горщки украв?
Стецько. Так.
Климко. Тась ти його не шукав?
Стецько. Ні, бо ся ти натрапивесь.
Климко. Тепер то?
Стецько. Тепер. Зблудивесь.

А хочеш мині вірити,
Здається, я мав видіти
Тепер чоловіка того,
Що мав горщків вельми много.

Стецько. Тот либой. Ей, либой.

Климко. Сукману,
Що тобі, благому пану,
Либой взяв, ніс на палиці
Та собі ліг на травиці.
О бігме, тот, бо сірая
Сукмана була такая.

Стецько. Такая, такая.

Климко. Чи хочеш ми, вірити?
Коли його покажу, не хоч го живити.
Ось лежить. А тот?

Стецько. Тот, тот.

Климко. Нуж тою палицю
Гаразд його по хребті, що змаже травицю
Пасокою.

Стецько. О, буду-ж його смарувати!
Мусить мині і горщки і все повертати.
Та як мудрий накрився, ось видиш, травою,
Щоби го не зглядено.

Климко. Бий кріпко та свою
Сукману і все побери,
А його в світі не дери!

(Стецько закасав собі руки в горщки, а Климко утікає).

Стецько. Ой, матінко, матінко, тепер же ми лихо!
Чи біс, чи лих чоловік вправив мене тихо
В то нещастє велике, щом убоство своє
Потовк, в нівець обернув ті горщечки мої?
Що ся діє? Чи Бог то милостю справити
Хотів, такії річи на мене пустити,
Чи лихії люде? О Боже милостивий!
Коли-ж би ся тот трапив чоловік зрадливий,
Що ми такії річи ось, пане, наброїв,
Пізнав би, як бим дива коло нього строїв!
Візьму-ж преці тую сукману,
Пійду ся скаржити пану!

(Відходить Стецько, а Климко приходить, сміючися).

Климко. Га, га, га, га, га, га, га, два рази одного
Чоловікам ошукав, признамся до того.
Тот пан, що знає в світі гаразд махлювати,
Пійду іще та знайду, кого ошукати!

II. Найкращий сон.

Особи: Максим, Грицько, Денис, волоцюги.

Максим. Ідім же, брате, вже тою,
Що ідемо, дорогою,
Колисьмо вже сторгували
Та і всі воли продали
На тіїм лихім ярмарку!
Не будем більше шарварку
По тіїх волах робити.
Ліпше на флісі служити.

Грицько. Ліпше, брате, я з тобою
Іду. Ти іди зо мною.

Денис. Ей, побратимове, стійте
Та, що говору, почуйте!
Далек ідете? Кажіте
Та з собою мя візьміте.
Помагай Бог вам!

Грицько. Здоровий
Будь та короткими слови
Кажи, о що питаємо,
Та як тя звати маємо.

Денис. Я з Камінця Подільського
Прийшов до містечка того
На ярмарок з воли та Денис
Єстем.

Максим. Та біс тя тут приніс!
А ми від Городка. Знаєш?

Денис. Знаю.

Максим. Далек пійти маєш?

Денис. Ось коби ся з ким трапило,
Щоби нас хоть зо три було,
Ішов бим на фліс.

Грицько. Іди-ж з нами;
Та ми ідем от два сами.
Денис. О, слава Господу Богу,
Щом знайшов в тую дорогу
Товариство хорошоє.
Ось нас буде тепер троє.

(Ідуть дещо наперед, а Денис питає їх за хліб).

Денис. Ой, братінкове, слухайте
Та що мині їсти дайте!
Забувєм хліба купити,
Без котрого трудно жити.
Максим. Ей, брате, і я не маю.
Грицю, ти маєш, я знаю.
Грицько. Та ти хліба не купивєсь,
От так собі нарядивєсь,
Та я ся на тебе спустив,
Щось ти хліба купити мів.
Максим. Та що будемо чинити?
Либой прийде глод терпіти.
А вельми ся хоче їсти;
Щось не купив, тож єсь чистий.

(Ідуть наперед, Денис знову занюхує пироги).

Денис. Братя, та либой пироги
Тут пахнуть з тої дороги.
Максим. О, пахнуть.
Грицько. Пахнуть.
Денис. Шукаймо,
Та говорити престаньмо!
А як, дасть Бог, тут знайдемо,
То ся всі три поділимо.
Та ось пиріг на травиці
Був. Либой виріс з землиці.
О, слава тобі, Господи!
Оминуть нас тепер глоди,
Коли більше достанемо.
Максим. Либой уже не знайдемо.
Та що тут єсть за травиця,
Що родить пироги тиї?

Ось іще будуть пироги,
Коли ся вернем з дороги.
Будем тую траву знати
Та тут пирогів шукати.

Грицько. А з тим що будем чинити?
Либой ся прийде ділити.

Денис. Хоть ся ділити хочемо,
Преці ся всі не наїмо:
Нас три, а тот пиріг малий.

Максим. Та хотьби оден зїв цілий,
Кривда би знов иншим була,
Босьмо го всі три зглядїли.

Грицько. Тож ся ділити будемо.

Денис. А коли так, учинімо:
Котрому ся що ліпшого
Приснить, буде пиріг його.

Максим. Гаразд, гаразд!

Грицько. Тож лягаймо
Та всі три позасипляймо!

Денис. А тот пиріг нех тут буде,
Чей тут не украдуть люде.

(Кладуться, а Денис, вставши, зїв пиріг і кладеться, а потім будить їх).

Максим. Гей, Грицю, встань! Та Денису,
Чом довго спиш? Іди к бісу!

Денис. Ну, уже тепер мовіте,
Та і сни вперед кажіте.

Максим. Гей, братя, я в небі був,
Гей, том ся там хороше мав!
Гей, гей, тож трудно сказати,
Що я там міг оглядати!
Та то небо, як золотий
Замок, що такой роботи
В світім не видав красної.
Мури має золотиї
Та каменями сажені
Дорогими: суть зелені,
Суть білиї, червониї,
Суть блакитні та світлиї.

Та і міст там єсть золотий.
Та я собі пред вороти
Стою. Аж там викрикають
Ангели. Ей же, співають
Хороше, та святих много
Стоїть вельми. Ось я того
В небі ся там насмотрівєм
І Господа там видівєм
Бога. Та сидить за столом,
А всі бють перед ним чолом.
Та ся і всі так жегнають,
Як ми в церкві, та співають.
Потім Бог Господь носити
Їсти казав. Там служити,
Що живоє, ся рушило.
От, братя, то ся ми снило.

Денис. Та ужесь все виповідів?

Максим. Ще ні, бом там зараз вглядів,
Що потрави принесено
Та і мя за стіл всажено.
Гей, було-ж, було-ж там много
Їсти! Не пребачу того.
Було мясо, поросята,
Були печені курчата,
Були там і варенії,
Та були і смаженнї.
Все хороше і з юшкою
Білою та і жовтою.
І тісто було варене,
Смажене та і печене.
І пироги тамо були,
Та і борщика зварили;
Та була і капустиця,
І горох, була кашечка.
Та була там і ботвина
І всілякая звірина.
От так ся я в небі мавєм
На банкеті, що там бувєм.

Грицько. Та я, братоньку, в пеклі був.
Ой, том же там біду терпів!

Чорненькі там по голові
Били мя та по хребтові
Літунове. Та там всього
Видівєм посьпільства много.
Суть тамо попи, панове
Та наші побратимове.
Суть там і лихії жінки,
Суть невеликі дітоньки.
Всі горіють аж по уши.
Біда-ж там і моїй души
Була та на вічні віки,
Кажуть, будеш терпів муки.
То ся мині лише снило.
Бодай ся то не трапило!

Денис. Та я, братя, собі лежу.
Та ось ангел іде, вижу.
Та тот, до мене прийшовши,
Пірвав мене за волоси
Та мя посадив на небі.
Та я там видівєм тебе,
Що ти собі уживавєсь.
Там я просив, щоби давєсь
Мині що. Куска одного
Не хотівєсь. Все до того
Пирога казавєсь з неба.
Та ангел: »Вже тя не треба
Тут, рік мині, товариша
Колись видів. Ось у біса
Другий сидить в тіїм пеклі«.
Та мя там ставив при теплі.
Аж ги на мене киваєш
Та слова такі волаєш:
Вже мене не глядаєш,
Візьми пиріг, що там маєш,
Та зїдж, бо на вічні віки
Тут буду терпіти муки.
Та знов ангел тут мя ставив
Та я ся пирога наїв.

Максим. Либой.

Денис. Ой, так!

Максим. Ей, Денису!
Іди-ж же ти собі к бісу!
Коли не буде пирога,
Будеш плакати на Бога.
Денис. Чейже ся ти наїв в небі!
Грицько. Як я, баламуте, тебе
Почну палицю збирати,
Не будеш ти жартувати!
Денис. Ось біда, зїсти казали
Пиріг та ся розгнівали.
Максим. Іди-ж, іди-ж, звідкись прийшов,
Хоть бись і до біса пішов.
Денис. Колим пиріг зїв, не дбаю
Та вже ся з вами прощаю.

(Утікає, а вони за ним).

III. Котра віра краща.

(Виходить жид з тхориками в руках).

Українець. Стій, жиде, не втікай, далекось то бував?
Жид. Ось на селі, пане сусіде, десцом торгував.
Українець. Щожесь собі уторгував такого?
Жид. От воскобоїн та тхориків немного.
Українець. То я-ж тобі буду товариш в дорогу.
Жид. І гаразд, пане сусіде! Й але, хвала Богу!
Українець. Тілько-ж не знаю,
Чи годиться нам бути в товаристві з тобою?
Жид. Як? Цому, добер год на тебе, для цого?
А сцо-з то ти мовис, ґою, такого?
Українець. Бо ти жид, а я русин, Бога в Тройці визнаю,
А ви нехристи, в кого вірите, зовсім я не знаю.
Жид. Сказав бим я, ґою, тобі,
Та пильная дорога моїй особі.
Українець. Ну, іно розмовляймо, будем у час собі.
Жид. Ми, добер год на тебе, віруєм у Бога живого
І справуємся після приказаня його,
Котрий то нас так в опіці мів,
Що чрез сорок літ нас на пусці манною кормив.

Украïнець. То за тоеж то ви, жиди, Бога на хресті розпяли,
Такуюсьте йому почесть за ласку його оддали!
Жид. Сцо ти, лихий год на тебе, говорис, ґою?
Не дерзав би єсь язика в спокою!
Хто Бога має розпинати?
Бог єсть в небі безплотний і руками непонятий.
Прадіди насі Христа розпинали, том узнав,
За такий проступок, що ся Сином Бозим називав.
Украïнець. Як же ти не віриш, щоби то Син Божий був, жиде?
Жид. Не знаю того, але знаю, що Месія прийде.
Украïнець. Але то вже Месія назначений приходив,
Котрий люд свій з неволі вічной висвободив.
Як вас тоді, жиди, страх не зняв?
Жид. Як? Цому? Для цого?
Сцо то ти мовис такого?
Украïнець. Бо ся тоді предивниї знаки ставали:
Світ ся мінив, земля трясластя, каміня ся розпадало,
Все створіння божое на жаль божий було ся змінило.
Жид. Добер год на тебе, русине, я того не знаю,
Але як ти свою віру, так я свою вихваляю.
Украïнець. Щож у вас за віра, де ваш піст, де свята?
Жид. На сцо ти ся випитуєс, для якого ката?
Колиб я тобі поцав своï свята вилiцати,
Могло-б в твоïй бороді ні волоска не стати.
Тілько після єдного звицаю...
Украïнець. Та дей, дей, я тобі наперед позволяю.
Жид. Господи-з помагай,
А ти мене, русине, махлай!
Отоз то в насих зидів
Свята ідуть рядом:
Персий Пейсех, другий Пурим,
Коли, буває, Гамана гоним,
Ісце Росхєвдис, так тез і Трубки,
Колибись не попустив, як коза, бубки!
А сцо на коздий тиздень сабат!
Украïнець. Ци уже всі, ци іще будеш, жиде, вилічати?
Жид. Не могу, добер год на тебе, без талмудів нагадати.
Пійду на цас, з талмудів собі оглязу,
А, зараз вернувсися, тобі росказу.
Украïнець. Ой, стій же, жиде, ось я своï тобі роскажу!

Жид. Обіцайне-з, добер год на тебе, покорне тя просу.
Українець. Отож то тобі, жиде, на память вношу!

(За кождим разом потрясав бороду жида).

Рождество Христове, Богоявління,
Василя Великого і Стрітіння,
Сорок мучеників і Олексія,
Також Благовіщення і Вербная неділя,
То Спаса святого і Святая неділя,
Тамже буде Петро і пророк Іля,
То святого Амброся і батька Николи.
Жид. О вей, не хоцу ся закладати з тобою ніколи!
О вей, ґою, доки-з буде свят тих?
Українець. Отож то вже, жиде, неділя всіх святих!

(І виривае всю бороду).

Жид *починае лямент по бороді:*

О вей, Адонай, Бозе зивий,
Ото споганив мене ґой злосливий!
Бороду мні вирвав, як грабезний вовк,
І кием дузе такзе бока натовк.
Ні до зінки, ні до дітей ніяк прийти!
Ото споганив так еси мене, ґою, ти!

(Відходить).

IV. Загадковий сон.

(Виходить селянин, оповідае сон і прикликае до себе ще двох: потім закликае бабу й циганку; надходить циган і за циганку всіх розганяе).

І селянин. Що се, прошу, такее на світі човпеться,
Чи во сні, чи на яві се диво плететься?!
Уже-ж питався дяка, в книзі чи немае
Написано або так хто чи не вгадае.
І всі так читали, та не начитали,
І всі одгадували, да не одгадали.
А такий сон приснився, що боюсь казати,
Що, далебіг, припало із хати втікати.
Тілько що був прикорхнув з праці хорошенько.

А схватився з опалу так дуже швиденько.
Стою, як оцаплений, так дуже злякався.
Аж, бачця, янголик з рогами до мене прибрався.
Та й каже так на мене; чи бачив ти диво.
Я, бачця, гульк на небо, аж но небо сиво,
А звізда величезна да з місяцем бється,
Місяць не пуска сюда, вона к міні преться.
Дак я пак іще гірше хрещусь, молюсь Богу;
Як злякався, да і назад лізу ік порогу.
Аж, бачиться, мене за руку хура, да і на піл,
Дак у мене із правої ноги іспав постіл.
А далі як загремить, як блисне зненацька,
Дак то й тоді і по всьому почала різачка
Різати, штурмувати, колоти із боку,
Як було мні осталось у кума з уроку.
Колиб бак хто сей снище заразом одгадав,
Я-б остатню корову перістую оддав.
Лиш пак сподіваюсь, що Пархім може одгадати:
Пархім, годі лиш там, ходи лиш до хати!

2 селянин. А що там, іо? Що пак там?

1 селянин. Сон іди одгадай,
Буцім ти не кобзуєш, цур, пек тобі Біг дай!

2 селянин. Кажи-ж, що там за сон, а уже одгадаєм,
Бо ми ту лихословицю було також знаєм.

1 селянин. Тілько що був прикорхнув з праці хорошенько,
Аж но приснився мні сон сей да і швиденько.
Бачиться, янгол з рогами прибрався до мене,
Сіпає, торкає, кличе: устань лиш, Семене!
Я швиденько кинувся, всюди озираюсь,
А тут. що хура хвата, я не сподіваюсь,
За руку. Як же шпурне мною, як мячиком, на піл,
Дак у мене із правой ноги іспав постіл.
А місяць на небі із звіздами бється,
А одна звізда з неба да до мене преться.

2 селянин. О, ми сього не кмітим, якби одгадати,
Хиба Кузюберду мусимо позвати.
Кузюбердо!

3 селянин. Га?!

1 селянин. Ходи сюда!

3 селянин. Чого?

*

I селянин. Іди швидко!
3 селянин. Уже-ж бо мні до вас і ходити стало ґидко.
I селянин. От чи не знаєш сну сього одгадати?
3 селянин. Ат, чорт його знає да й чортова мати,
От хиба Настя баба, що вгадує всюди.
2 селянин. Але-ж бо, братчику, вона хорошая-ж юда.
I селянин. Пійди-ж ти лиш по єй да кланяйся низенько,
Щоб прийшла, бо підем в оранду швиденько.
Баба. Помагайбі, сподарі, дайте милостиню,
Зглянътесь на старість которий вітцівський сину!
3 селянин. Об вовку мова, вовк тутже, і вона, як саком, пала,
Що ми хотіли кликать, вона, як все, знала.
2 селянин. Угадає же вона і сей сон, що бути має,
Уже-ж нікого не турбуй, певне угадає.
Баба. Що там за сон, діточки, голосно кажіте,
Коли що який злий, то й не говоріте!
I селянин. От, бачиться, до мене янголи ходили,
Да і так приснилось, бачиться, збудили.
А звізда з неба в рот тілько не влетіла,
Дак я швидко іступив, дак вона-ж не вспіла.
А місяць з звіздами таке чинив диво,
Як журавлі, нарядив усе небо сиво.
Баба. О, сеж вам іде на хліб, на плід да на діти,
Буде за ким на старість спокійно сидіти.
Циганка. Помагайбі, пани,
Чи здорові, жадані?
Маєш тугу на серцю свойому?
Що снилось во сні тезкові твойому?
Хиба ви мні дайте найбільшоє сало,
Щоб правдивій циганці за ворожку стало.
Я знаю, що до вас ангели і звізди ходили
І всяку потіху до вас приносили.
I селянин. О, сеж, братця, циганка якая із лиха,
На память до слова бере з торби, як з міха.
Циганка. Уже-ж бо я не змилю, як баба оттая,
Що вона брехала, як сука старая.
Баба. А ти вже не слухай тоєй мантачки, сину,
Вона в тебе з пазухи витягла хустину.
2 селянин. Чи справді, бабочко? Дак вона й злодійка,
Да не згірша з неї, бачу, лементійка.

Я казав, лучше було послухати баби,
Як вдарю по віденю, дак чи моц у жаби, —
Очі повилізають.

Циган. Соля мунзже дахт куриче ха, ха, ха,
Тацкури намури жда іступи дракури та шушкут
Мушкут нахлавде тараба давдубі жиберинту
Здристиста пердулицу линдра попардечка
На мандро наждала са, що великая була в мого [батька
Ковбаса, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха, ха.
Що тут, панове, моєї жони голос чути?
Хорев Маждала, а тебе чи кат уніс, що дієш тут ти?
Чи тобі користь дають, чи яку заплату?

Сел. І ми не кликали її сюда в хату.
А вона, прийшовши, да вкрала хустину,
Буде і тобі тоє, негідному сину.

Циган. Дак вам за теє з неї наругаться?
Да колиб не нахватившь, то-б ви збили, братця.

Сел. І ще ми і до війта її суку попремо,
Да і там драла доброго дамо
І в громадську колоду ногами забємо.

Циг. В нашім роду того немає, щоб у колодках сидіти,
Чого ваші не дождуть і всі псії діти,
Лучше би цигану не бути на світі.

V. Пиворізи.

(Виходять пиворізи, найперше один, а потім другий, які вміють і малярство; до них надходить селянин і його обмальовують пиворізи, за яке малярство приводить на них війта та титаря, й проганяють пиворізів).

I пиворіз. Де-б то, вашеці, прошу, місце проіскати?
Живши без кондиції, потяжко на шати.
А іще-б думалось набрати тузинку,
Бо вельце докучають студенти у зимку.
А приодягшись мало, пійшов би в Березну.
Но для совіта гряду ко другу любезну,
Іже в Претиській школі крилоса правитель
Лівого, горілиці і бражки любитель.
Паче бо в Коропі граді користи бивають
І соборнії наші тамо учащають.

Всім той камень прибіжище заяцем і мати,
Гді братія живот свой жаждет скончевати.
Камо і аз шествую алчний, жаждний пити,
Да живот мой в граді том могу кончити,
В немже ми от дітских літ крилпчествовали
І по шагу із дому рокового брали.
І там нас братія соборнійша знає:
Тілько туди появлюсь, то вся прибігає
Під нашу милость, даби клиру сопричтити
І собор між братію добре утвердити.
Не тілько-ж ми умієм клиром управляти,
Но можем іще куншти разнії писати.

2 пиворіз. Хто зді таков, хваляся, себе величаше?
Аще прийдет кто к нему, нічого не даше.
А ми було як когдась на місці бували,
То до мене всі странні в школу приходжали.
Ми бо, бувало, всього подостатку маєм
І, хто прийде к нам в школу, любезно вгощаєм.
Веліє бяше число у нас горілиці,
Повні чванці, текущі з підтрубной криниці.
І всього, слава Богу, бяше подостатку:
Що у людей, то і в нас усякого статку.
Да тепер багаті маєм воли й телиці,
Іже купно мандрують по стіні к трубниці.

І пиворіз. Не хвалітесь, бо і ми блощичного роду
Маємо подостатку і всякого плоду,
Довольствуєм же зіло, что хліба ні куса.
Все, ходячи по школі, справляємо труса!
Потрясши кучерами, да спати лягаєм,
А уставши ранецько, бражку попиваєм.
Може, вашець, ремество вмієте робити?
Бо і я умію, то-б вкупі стали собі жити.

2 пиворіз. Скажіть, вашеці, прошу, откуду грядеши.
Да і аз із тобою таможе идеши.

І пиворіз. Грядемо, мосці пане, з Середної Буди.

2 пиворіз. І ми тілько що прийшли, було нас усюди.
Де-ж намірываєте нині шествовати?

І пиворіз. Ходім до Березної, де і дякувати
Будем, бо вже давно к мні присилали
Всі титарі до мене і більш поступали

Роковщини, та боюсь, бо построїв штуки,
Так, щоб не попастися протопопі в руки.
2 пиворіз. Скажіте, пане Власе, що то там такоє?
І пиворіз. Сто барбар занесли, так диво самоє!
2 пиворіз. Ей, перестаньмо сього, нумо малюватись.
Як пійдем до Коропа, добре залицятись
Будем. Наперед мене звольте вмалювати,
А потім ми вашеці будем рисувати.
Селянин. Скажіть, панове деки, мудриї ви люде,
Чи Кавель Кавеля вбив? Кому брехня буде?
Чи мині-б то із кумом, чи мойому свату?
Все не дає просвітку, дай же його кату.
Пиворіз. Не бійся, онагрику, кума побідиши,
Аще на горілицу шага положиши.
Селянин. Ми тобі, пане дяче, і всього потроху
Дамо: крупів і соли, пшона і гороху.
Пиворіз. О, курва ми, онагра із його крупами!
Або то ми без крупів не дзвоним зубами?
Селянин. Також ми вам і шажок викинем до ката.
І пиворіз. Гряди в школу для толку там до номіната!
А ми своє, пане Влас, о чім була мова.
2 пиворіз. Добре, вашеці, прошу, і фарба готова.
Селянин. А ну і мні компердь перд умалюйте, дяче,
Бо що прийду додому, то моя і плаче
Дохна, що не купили гостиняя із міста,
Серег або перстеня і низки намиста.
І пиворіз. Добре вашець говориш, ми служить охочі,
Омалюєм усього, тілько заплющ очі.
2 пиворіз. Оттак ти того, брате, дури знизька скота,
Тілько-ж дурно учинив, не заліпив рота.
Як пійде до громади да війту іскаже,
То й нам киями титарь пекарню помаже.
2 селянин. Що се тобі, Артюше, сталося такеє?
Щож ми вперше із роду видимо отсеє,
Що так од легкодуха терпітимуть люде!
Едже, як не вибємо, то із нас сміх буде.
Гляди лиш, Тарасе, да стань од порога,
То ми легкобитові прицпиляєм рога!
Ійон скурвий син підняв сміх з нашого брата;
Колиб що добре таки, а то шарапата!

Пиворіз. Забивають нищету нашу і печаль нашу; обійдоша мя пси мнози, жезл твой і палица твоя, та мя утішиста; о Бозі моєм прелізу стіну; сонм лукавих обдержаша мя.

VI. Закрутки.

(Селянин хвалиться, що зародило збіже. Потім його сини приводять бабу чарівницю, яку зловили в житі).

То то кажуть або пак балагурять люде,
Що будьто мудрагелі вгадають, що буде.
Аж і вгадали завтра. Хто то може знати,
Що нам його святая має грішним дати?
Хоч так вони по оній мудрощей доходять,
Та ба, да не дійдуть того, як нивки зародять.
Куди пак їм те знать, таки кажу сміло;
Бо то не їх, то наше господарське діло.
Ми то люде пахарні, все веремя знаєм,
Коли яке насіння в полі засіваєм.
Дай, Боже, й до віку так, як у мене зродило;
Колиб тілько без капости в цілости доспіло!
Бо ми за його ласку і святую волю
Орем і сієм на всякого долю,
Щоб невимовно перше, чим світять, одмінити,
Да і чим курять у оній, в крамарів купити.
Треба-ж і роковщинку, що школу зучає,
І тому, що тим у оній онеє зриває.
Треба-ж і тим, що миркають, що небудь уткнути,
А того пак, що пака, сим тим не одбути;
Ще-ж то і на правенти тілько-б з того дбати,
І себе-б то і саму з дітьми годувати,
Аби-б ми годні були да й його хвалили.

(Сини ведуть бабу).

Сини. І сюда, сюда, сюда, ось, ось уловили!
Батько. Що там таке?
Син. Але що? Побачиш з неї!

Убравшись у наше, раком сиділо отсеє!
Селянин. Отсеє? Що за потваря? Ох, моя годино!
Сеж ти убралась у наше, старая шкапино!
От тепер же, як кажуть, думка думку попшбає,
Аж з журби тяжкої пердь пердя доганяє!
Як?! Ви в онім?! Що вона там робила?
Сини. Але що робила? Сидячи, крутила.
Селянин. Крутила?
Син. Крутила!
Сеж ти мене тепер, як на льоду, посадила.
Пішла-ж наша крівава, пішла, як у воду!
Орав, сіяв, волочив, терпів і негоду,
Уже-ж і зійшло було і зазеленіло
Так гречі, що аж очам дивитися мило!
Щож тепер з нею чинить, сам собі не поражу.
Без мого гріха її к війту попроважу.

(Війт надходить назустріч).

Селянин. А я до тебе.
Війт. Що там за справа такая?
Селянин. Але на кого думали, так й поймана сяя.
Війт. Де?
Селянин. Іо де? На оних.
Війт. Чи не коло нив ходила?
Селянин. То бо й то: угляділи мої, як щось там крутила.
Війт. Крутила?
Селянин. Еге, крутила.
Війт. Укрутим же і ми її цурку оную,
Як накидаєм палічя в попадю старую.
Селянин. Шкода, шкода й рук поганить й собі чинить наруги,
Оддаймо її яризі, що бє і котюги.
Москаль. Нєт лі какой работи?
Селянин. О, сеж тобі робота,
Коли твоя до сього призволить охота!
Москаль. Да што здєсь дєлать?
Селянин. Іо що? Як сам здоров знаєш,
Однак ти котюги бєш й коти обдираєш, —
Здери з каверзниці сей старой шкуру,
А за працю, що на їй, візьмеш собі на хуру.

(Москаль допитується баби).

Ін добро! Сказівай мнє, какая тє сіла,
Знать разве вражеская там по палях насіла?
Какоє твоє дєло, прізнавай мнє, в рожу,
А буді нет, вот етим всю опору кожу!

Баба. Батечку, голубчику, щипочко мій любий,
Не вір сим напасникам, ат плюнь їм у зуби!
Я лихого не знаю чинить і не знала,
Тілько потрібних зілок по полю шукала.

Москаль. Врьош! Оні ґаварят, што тєбя в житах застаді.

Баба. Ат плюнь ти їм в очі! То вони тобі нащекали:
Де жита ростуть, нема там зілля другого.

Селянин. Еге, дак ти плювать каєш, ще й говориш много!
Візьми лиш, сватку, її в свої руки ґречі!

Москаль. Вот я тєбє давно ґавару, што бєрі на плєчі.

(Тут селянин тримає бабу на козла, а москаль бє).

Москаль. Да каку мнє за труд дастє заплату?

Селянин. Каку? Візьми її зуздром з потрохом ік кату!

(І так москаль розганяє всіх).

VII. Лік на голод.

(Голодний циган скаржиться, що хоче їсти).

Ох, їсти, їсти хочу, панове, рятуйте!
Хотя салом смажні губи пошмаруйте!
Ох, запали, запали мої животини;
А чим би їх покріпить, нема солонини.
Єгей, якая в світі дорожнета стала,
Що не випросиш ніде і кусочка сала!
Бачиться, як би покушав тієї звірини,
Оздоровів би зовсім тієїж години.
Немовби летить, летить, як з неба, полтина,
Доразу-б оживила душу циганина.
Ох, їсти, пробі, їсти! Безмаль не звалюся,
Бо так охляв, що ледво на ногах држуся.
А іще як на тоє і циганка хвора,
А мордатого в місті нема Білозора,
Щоб мене чим полічив: я-б не став за плату,
Іще-б його заліцив і самому кату.

Так то об нім, лікарі, з річи мні припало,
Не влічив би він мене, хиба-б тілько сало.
Да ніде його взяти, ніхто з своєй ласки
Недужому не подасть сальця ні ковбаски.
Біда без жінки. Колиб сама яко мога
Зволоклася із шатра циганка небога,
Вже-б вона чим небудь мене порятувала,
Виворожила-б десь мині хоть кусочок сала.

(Приходить циганка).

Бідна головко! Що мні з тобою чинити?
Покинув мене хвору, і шатер, і діти,
І без сіна і вівса оставив кобилу,
Уже й боки запали, тілько що стоїть на силу
І не рже. О Маре мій, Маре! Чи боїшся ти Бога?
Ти тут і їси і пєш, я з голоду мру небога.

Циган. Габав тебе дідько, я сам хожу на силу:
Чи тебе, чи дітей, чи порати кобилу?
Колиб ти добра була і о собі дбала,
Достала-б вівса шкапі і для мене сала.

Циганка. Ой, лас ти, лас на сало, а я на ковбаси,
І циганчата наші на теж вельми ласі.
Да де їх узяти? Ходи тілько до шатра, —
Я достала для тебе два хращі з осетра,
Наварю тобі борщу, і спеку комаря
І накормлю тебе, мого милого господáря.

Циган. Пропадай ти, циганко, з стравою такою!
Пійди проч з очей моїх, не стій передо мною!

Циганка. Як же собі хочеш, так я тебе й покину.

Циган. Ге, ге! Нехай на твоє тут лихо згину.

Циганка. Не гинь, не гинь, не кидай з дітьми! Положися спати,
Я вчиню, що сон тебе буде годувати.

Циган. Іди-ж і поворожи! Немовби так стало,
Щоб приснилися мні ковбаси і сало.

(Тут циган кладеться спати. Сон його манить салом і ковбасою і він схоплюється).

А се що? Чи було так? Чи так ся здавало,
Що, бачця, тут хтось приносив ковбаси і сало,

Годував мене тут і сіткою укрив?
Да чому-б голоден і чому-б не спотів?
Ану лиш іще так, як перше, гулило!
Циганка. Встань, лиха зїси, хиба собаче мило.
То-то борщ ситий, то-то страва люба!
Візьми лиш да покушай, аж злипаеться губа.
Циган. Сеж твій борщ похож на ракову юшку!
Циганка. То-то для смаку кидала снитку і петрушку.
Їж тілько да ляж, я пошмарую кости.
Циган. Гляди-ж лиш, щоб лихого не зробила з злости.
Циганка. Не бійсь, мій лебедю білий!
Циган. Пошмаруй же, як знаеш, ачей і спотію.
Циганка. Засни тілько, я тебе і кожухом египетським укрию.

(Накривае сіткою. Звязавши сіткою ноги, циганка бе цигана).

Циганка. Оттак тебе, лежню, коли не хоч робити!
Працюй, коли бажаеш смачно їсти й пити!
Циган. Ох, рятуйте, панове, в лихо я попався.
Оттак повіряй жінці! Як я ошукався!
Циганка. Ха, ха, ха! Як я тебе убрала старого!
Лежи, лежню, я собі знайду молодого.

(Циган, виплутавшись, ловить циганку).

Постій тілько, не втікай! Так ти, моя мила,
Такими хорошими ліками влічила!
Полічу-ж і я тебе! Однак кажеш: хвора!
Коли я не мил, пійдеш хоть за Білозора.
Як його взяв хабло і повів у очерет,
Нехайже преч і тебе тойже заберетъ.
Нечхаве! На прекуренди, на хлявдири дати
Деласа футун маса, гайда, гайда з хати!

(Циган бе циганку сергієм і проганяе).

VIII. Великодня інтермедія-діяльог.

Жоврид. Чи ще тобі, Оноприю, сей піст не докучив?
Оноприй. Жовриде, Жовриде, не те ти блягузниш, та вже [мене замучив.
Та вже і кваша в печінки вїлася,

А що хрін та редька -- наскрізь просмерділась.
Біда, як сей піст проволочеться,
То неодин із посту, як гора, зодметься.
Жоврид. Та вже каші не гудь, бо то гречна потрава,
Як походить коло неї жінка хупава.
Оноприй. Авжеж моя Педоря к тому канцирь хупавенько
[ходить,
Як накрутить, то цілу ніч сходить.
То гляди, частенько течуть з печі потоки,
Через припічок просто до помийниці риштоки.
А що останеться на черені, кившем ізбирає,
Набуривши повен горщик, тоді в піч вставляє.
То вже того гинтяку на ніч як ухватиш,
То о північи, пробачте, штанів не одхватиш.
Жоврид. Авжеж то я свою хвалю старую Домаху,
Увесь піст варила гречну соломаху,
Що як наїмось в смак з березовим соком,
То хто черевом повзе, а инший і боком.
А вже в ночи, то знай: пердь пердя поганяє,
Вона-б то, бач, і ситна, лиш живіт надуває.
Оноприй. А ще що оце отець поставив у своїй парафії,
То сякі, то такі видирає хурії.
Загадує по тижням до церкви ходити,
Та ще рано і вечір поклони бити.
А щоб старі і малі дощенцю говіли,
Од пятниці до суботи нічого не їли!
А щоб люльки потягти, табаки понюхать, — того
[не дай, Боже,
Та вже то він видумає, чого і негоже...
Жоврид. От — пером йому земля -- як у нас був покій-
[ник Лукяний,
Він було в гурті сповідає, хоть хто прийде й пяний.
А що було на сі витребеньки не зважає,
Хоть хто люльки потягне, то він причащає.
Оноприй. А вже в сього не вгобзнеш, сей дуже кмітує
Хотьби трохи лизнув люльки, то духом почує.
Жоврид. Та вже таки не харапудьмось, бо як живі будем,
То ми сії витребеньки усі перебудем.
Он лиш молім Бога і його святу ласку,
Щоб нам діждать того Різдва, що робять паску.

Оноприй. Та вже більше ждали, менше пождім: як тільки сумирне
Ось не вглядим, відкіль нам весела вість вирне.

(Тут прибігає Оноприїв син з вісткою, що бачив Великдень).

Оноприй. А що там, сину Педю?
Педь. Але що? От я вас давно шукаю
І щось вам новеньке сказати маю.
Оноприй. Раді слухать.
Педь. Сегодня, сказать, як би на вечірнім опрузі
Пасу я овечата на шелявському лузі.
Аж чвалає дорогою якаясь прочвара.
Їх було наперед тільки одна пара.
Одному ріг збитий, другий похилився,
Вся мармуза похряпана, пасокою вмився.
Хвіст при ріпиці відірваний, на ноги хромає,
Посупившись, жалібненько мов бугай рикає!
Другеє, згорбившись, і голе і босе
У слід за ним шкандибає, хоть іпростоволосе.
Та якісь письма вони з собою носили,
Бо далеко впреч сколесили.
Потягли на низ в Херсонщину слободи глядіти,
Бо вже їм в сих краях місця не нагріти.
Я-ж їх, стоячи далеко, проводив очима,
А я не знаю, що в мене човпеться за плечима.
Коли зиркну назад, киптюга курявою вертиться,
Коли придивлюсь, аж то янгол тащиться.
А за ним їде у слід рижими волами,
Тільки — тягнуть ноги за ногами.
На возі сидить сам челядин гречний,
Воли в його не попохужі та і віз валечний;
На йому чекмінь, як сніг, шапка вигилярна,
У черчатім поясі, хустка в бока гарна:
В поливяних чоботях, штани тузенкові,
Червоная застіжка і чоботи нові.
В руках його червоная короговця має,
Ковбасою стихенька воли поганяє:
Яйцями округ обсипався, ковбасами обіклався,
Мов як куди в бояри, то так він прибрався.
Аж ось слідом совде якась старуха,

Нуж я її питати, прилягши до уха:
»Що-б се таке?« — тихенько спитався.
— »Та се Великдень у гості попхався«. —
Так я, почувши це, та й вівці покинув
Та до вас, щоб і ви се знали, аж стрімголов двигнув.
Жоврид. Та коли-ж так, то ходімо, найдім свячене.
Оноприй. Та ще ось жінка нехай скаже, чи є печене?
Педоря. Що ви тут загуторились? Зробіть добру ласку:
Ідіть лиш до дому та вийміть з печі паску!
Оноприй. А ти сього і сама невгарна зробити?
Так собі умій виняти, як усадити.
Педоря. Та вже і кочергою і заступом довбала,
Та нічого не вражу, дуже до череня пристала.
Ох, там же то була вдалася,
Що як сажала в піч, то на сажінь тяглася.
А тепер мині неглюзне щось перейшло дорогу,
Що моя паска невгарна ні к людям ні к Богу.
Жоврид. Та вжеж, як росказуєш, бачу, жінко небого,
То тут без копаниці не вдієш нічого.
Оноприй. От іще ти не пекла і поросяти.
Педоря. Та де-ж то не пекла? Сором і людям казати!
То-ж те заколола — саме гарне і кохане,
Там же то було придалось сите та рохманне.
Гречаними висівками з мякинами була начинила
І, вложивши в яндолу, в піч установила.
Та собі на лихо хижу одчахнула,
А як з печі утекло, того і не чула.
Ще-ж такої шкоди наробило:
З юшкою і з борщем два горшки розбило.
Не ймучи-ж я віри, усюди шукала,
Де-ж воно ділось, й сліду не попала, —
Як у воду впало.
Оноприй. Та сеж бачу, як на таку, то ти й яєць не красила?
Педоря. Ох, де-ж то не красила, Оноприю? Та то, як упустила,
Так із киркою горщок розбила.
Оноприй. А щоб ти під царський вінець не підійшла, шев-[люго проклята!
Сеж ти наробила, що не знатимемо свята!
Педоря. Щож ти мене катуєш? Що я тобі лихе зробила?
Колиб лиш тебе лиха година побила!

Жоврид. Чи ти скавезився? Людей не смішіте!
Як діждете того року, то лучче зробіте,
Щоб ваша слава протхнулась, мов у морі камінь.
Зроблю я, старий бовняку (?!), сьому слову амінь.

IX. Різдвяна вірша.

Христос родивсь, мір звеселивсь: сьогоднішніми часи
Для сих родин всяк християнин вминае ковбаси.
Баби, діди пиво, меди, горівку варену
Кухликом пють, з книшами труть свинину печену.
Хлопці, дівки навпередки бігають під хатки
І, як вовки або свинки, скиргичуть колядки.
Пани, купці, славні кравці, шинкарство, міщани
Об сім Різдві усі в нові убрались жупани.
Мати земля уся гуля і, взявшись у боки,
Пісні гука, бє гопака в підківки широкі.
На небесіх янголи всі аж в свої долоні
З радости бють, пісні гудуть Якимовій доні.
Старенький Біг на стіл ізліг і сам собі дума:
»Празник душам, тільки Адам із Євою рюма«.
Важко здихнув, потім кликнув Гаврила швиденько,
Да й приказав, щоб лист послав Адамові хутенько.
Архистратиг метнувся вмиг, папір і чорнило,
Де треба, взяв да й написав Адаму так мило:
»Чесний Адам, що всім людям праотець зовешся,
Годі, не плач, от-от, як бач, із пекла спасешся,
Бо вже на світ, як рожі цвіт, Христос народився:
Він ад стребить, чорта смирить, щоб той не гордився.
Смерть злу ягу загне в дугу і зломить їй спину,
Гостру косу і збрую всю стре, як павутину.
Адських сіпак зомне, як мак, зібє їх в макухи,
За їх брехню і всю плутню він дасть їм цукрухи.
Вже-ж бо од сих катюг презлих просвітку не мають:
Прав і неправ, кого попав, знай, в пекло таскають.
Кат би їх ма! У їх нема нікому вже спуску:
Хотьби чернець, хотьби святець, осмалять, як гуску.
Вони і вам, чесний Адам, з жоною твоею.
Племфи дали, як в гріх ввели брехнею своєю.

Сих то покус хитрий іскус твою молодицю
На гріх підвів, що й ти ізїв прокляту кислицю.
Од сих врагів ви із богів голяки зробились.
Рвали листки, шили мішки і тими прикрились.
Од їх чарів ви із царів, чорт зна, чим стали,
Із усіми з раю дітьми у пекло попали,
Де день і ніч дрова у піч возите санками;
За тойже труд ще вас і бють по ребрах кійками.
Од сих то мук ти, як павук, опух і хвораєш:
Ну-ж лиш вставай, сей лист читай, — зараз очуняєш«.
Болізнь забув, хвабро скакнув наш прадід із полу,
Надів сіряк і сяк то так додибав до столу.
На лавку сів, да і надів на ніс окуляри,
Лист той хвата, з сміхом чита, бо одійшли шпари.
Тутже сидить Єва, глядить у вічі пильненько,
Все, що чита, Адам мота на ус гарненько.
Як прочитав, Єві сказав: »Давай варенухи!«
Глечик хильнув, да і махнув в те місце навтрюхи,
Де в піч дрова кладуть, ззива всіх і репетує:
»Христос родивсь! Христос родивсь! Нам янгол віщує».
Потім виймa лист і зніма з гирі капелюху,
На пень же став, всім прочитав той лист до слуху.
І увесь тут загудів люд мов літом ті бджоли:
Беруть жінок, ведуть в танок, затикавши поли.
Тиї бичка, ті козачка, ті горлицю скачуть.
Сами-ж старі, сидя в шатрі, од радости плачуть.
Пророк Давид тамже сидить і в кобзу іграє,
Пісню святу Спасу Христу з псалтирі читає!
Чорнявий Хам сидить теж там і ріже в сопілку,
Сам добре пє і всім дає квартою горілку.
Куці чорти мов ті хорти голодні скиглять,
Лапи гризуть, із себе шкуру рвуть, скрутились і пінять.
Старший їх біс нахлюпив ніс, сидить у куточку,
Скубе виски і на куски шматує сорочку.
Суціга смерть собі-ж верть-верть, ляп-ляп кістками,
Біжить в куток, бере мішок з косою, з ножами,
Заступ хапа, яму копа і все в ту поклала.
Смерте, вгамуйсь! Тобі Ісус дасть доброго драла.
Наш Бог Христос чортів, як ос, подавить ногою,
З твоїх кісток, смерте, трісок наробить і гною.

Всіх вас у прах потре і шлях нам зробить до раю.
Сим я Христом, пани, з Різдвом вас поздоровляю.

X. Великодня вірша.

Христос воскрес, рад мір увесь, дождались божой ласки;
Тепер усяк наївся в смак свяченой паски.
Всі гуляють, вихваляють воскресшого Бога:
Уже тая, що до рая, протерта дорога.
Злиї духи так, як мухи, всі уже послизли:
Загнав Ісус в пекло покус, щоб хрестян не гризли.
А смерть люта, що нам тута вельми докучала,
По болотам, очеретам біжучи, кричала.
Там суціга тепер біга, як шалена з ляку,
Бо Бог хрестом чорта з хвостом прогнав, як собаку.
Сей чорт темний, князь пекельний, з смертю полигався,
Всіх зажерти, в ад заперти так то ізмовлявся.
Вони тоє вкупі двоє, знюхавшись, шацюють,
Хоть старого, хоть малого, всіх туди лабцюють.
Була воля, хоть і кроля у рай не пускали,
Хотьби святих, вони і тих у пекло таскали.
На всіх трактах, по болотах сторожі стояли,
Серед шляху засідаху, до пекла хватали.
Того святці, попи й ченці не минали шляху,
Филозопи, крутопопи набірались жаху.
Пропав сей страх, заріс той шлях купєм та болотом,
Де той злий дух глитав, як мух, ненаситним ротом.
Тепер скорий шлях просторий до раю протерли,
Без сторожей всі навстежей ворота одперли.
Уже велять яблука рвать із райського древа,
З якого плоду не велів Бог пробу, а вкусила Єва.
Давно той уж кричав недуж, що спокусив Єву;
За то болів, що аж поліз по свойому чреву.
Вищить, охляв, бо Бог закляв лазити на чреві
За його гріх, що він на сміх так набрехав Єві.
Бідна Єва одну з древа вирвала кисличку, —
Збулась ласки, треба прясти на гребені мичку.
За нею-ж там бідний Адам щось, кажуть, пронудив:
Землю пахать, ціпом махать Бог з раю пропудив.
За одну їду Єва біду заслужила сію.

Нечесть Адаму: аж за браму впбили у шию.
Глупа жона, сама вона яблука трощила, —
За один плод увесь народ в пекло затащила.
Бог милостив Єві простив, Адаму пробачив:
Для визволу сам до долу з неба лізти рачив.
Там чортище, старий псище, не хоче смириться:
Крутить хвостом, іще з Христом думає свариться.
Лиш тільки Біг сам на поріг в пекло поточився,
То вельзевул попустив мул, з ляку і вмочився.
Завив грізно, як вовк, різно голосом собачим;
Кричить пробу, що особу Христову побачив.
Дав Бог хлости, що всі кости поламав і роги,
І самого духа злого підгарбав під ноги.
Кричить на пуп, що всюди струп, не льзя доторкнути.
Надуло брюх, заперло дух, не дає і бзнути.
А смерть шлюха, стоя, слуха, що човпуть над дядьком:
Стала трястись, мислить спастись прехитрим порядком.
Пустила дур, бється об мур, дереться на стіну,
Як шалена, тороплена, пустила і піну.
Так сих покус знає Ісус хитриї обмани;
За їх діло на все тіло наслав злиї рани.
Бо всю п-цю і г-цю зсипала короста,
Крутить гузном, прийшло узлом, бо болізнь непроста.
В такім місці, що ні сісти, ані почесати;
Нудьга, тоска так, як луска, де сором й сказати.
З нудьги, з тоски все на куски на собі подрала;
Смердять кості, бо в корості нагло поіскала.
Як бубон труп, продовбав струп, сороки рвуть тіло,
З усіх сторон много ворон к стерву прилетіло.
На тойже труп, почувши струп, мухи прилітали,
Костомахи різно птахи тіло розметали.
Карність злая, як і тая, з людьми поступала,
Так по ділом душа з тілом нині вже пропала,
А сей Юда з того стида зюродивсь макуха,
То синіє, то красніє, бо бере сокруха.
Вельми ся зляк і міх закляк з грошима за плечима;
За його гріх той клятий міх все перед очима.
В землю вкопав, щоб міх пропав, та окаменіла,
Посох там цвіт і трави ніт, більш не зеленіла.
В воді рибу міх із глибу розпужав і раки;

Вирнув злий дух із води сух до Юди і паки.
Злую мару пік у жару, так не загорявся;
Міцно пошит, чортом підбит, що й не розідрався.
З огню, з печі впять на плечі береться на Юду
І з тим мішком ходить пішком у пеклі повсюду.
Бог повелів, щоб міх не тлів до страшного суду.
Так крутенько всім хутенько дав Бог царя Пора:
Ад разорив, чорта стребив, смерть іщезла хвора.
Прадід Адам і дядько Хам давно в пеклі видів;
Уже тепер пекло одпер, як Христа повидів.
І всяк узник крутий узлик з шиї розвязали,
Йсусу Христу, як на листу, усе росказали.
Єва згнута була тута од злого шайтана:
Сей покуса зліщий Пруса і кримського хана:
Мучить дарма, в инших ярма з шиї не злазили,
Струп на плечах, все по печах в ад дрова возили.
З ярма в хомут, з узлами кнут, дротяниї пуги:
З шиї до пят на спині знать крівавиї смуги.
З того страху бють по брюху пятницю святую,
На підпрягу в колимагу запрягли і тую.
Щоб скакала, не брикала, кладуть в рот удила,
Сікуть плітю, щоб так митю ступою ходила.
Понеділок, хоть не мілок, — томуж та заслуга:
Змикулився, замулився, ледви утік з плуга.
Сю налогу скоро Богу донесли ув уші, —
Не забарив, ад разорив, випустив всі душі.
Святий Офет узяв мушкет, вистрілив на гасло:
Вийшла зграя немалая, аж пекло захрясло.
Вдруг ожили, всі загули, як весною мухи:
З пекла народ біг навзавод, а иншиї трюхи.
Дочувсь Оврам, що вже Адам із пекла подриґав.
Він з Ісаком ледви раком і собі поплигав.
Свята Сара, хоч і стара, да женщина руча. —
Вся піхота йшла в ворота, вона, куди луча.
Племінник Лот в купу сирот як ізобрав бідних.
Так ні дверей ані верей в пеклі нема мідних,
Бо як тая сильна зґрая з пекла потащила,
Як та туча, куди луча, так залопотіла
У божу путь, — тільки сопуть, що аж попотіли.
Та вривають, поспішають, їсти не схотіли.

Мусій пророк дверей замок й мур пробив рогами,
Ад сплюндрував, помандрував пішими ногами.
Як той бугай з кошари в гай виперся голодний,
Пекло одпер і шлях протер до раю свободний.
Адаме, грай! Одвертий рай, іди, поспішайся!
Райським плодом зо всім родом рад будь, утішайся!
Веди всіх в ряд у райський сад яблук ізбирати,
Бо од древа уже Єва не буде вмірати.
Веди к саду всю громаду, веди, щоб селилась
Тут в покою і з тобою вічно веселилась.
Зараз тая серед рая свобода засіла,
Тут тишина, вся старшина не має к ним діла.
Тут сіпуга, війт пянюга нам не докучає
І в підводу тут із роду ніхто не хапає.
Всі подубли, що нас скубли, сільськиї нахали:
Подеречі, колотнечі всі уже пропали,
Втихли збори, всі позори, не правлять кварталу.
Спочав Адам, що не кидав людей на поталу.
Утік кураж, здирства немаш, пропали всі драчі,
Щезло лихо, живуть тихо, не дають подачі.
Погибла власть і вся на рясть вилізла голота;
Війт не ворчить і не стучить десятчик в ворота.
Там... іде...[1] нич вже не журися:
Манна з неба — все, що треба, їж, пий, веселися.
Райські птиці, ластовиці весело співають,
Жайворонки, соловейки, як в органи, грають.
Всяких музик нічий язик не може сказати,
Мудрий писак і пером так не може списати.
Дай, Боже, нам, щоб сії там музики іграли,
Щоб більше нас хоть у той час сіпаки не брали.
Ти, Боже, бач крівавий плач і гірке ридання;
За теє нам покажи там вічне панування!

XI. Ярмарок.

Хвилон і Хвесько.

Хвилон. Оже дай здоров, Хвеську, ти ярмаркуєш?
Що добре тут продаєш або що купуєш?

---

[1] Не відчитано з рукопису при першім опублікуванню.

Хвесько. Та мовчи, бра Хвилоне, продав свою клячу.
Хвилон. А ну, бра, за що ти збув ту шкуру собачу?
Хвесько. Та оцце за півпята ізопхнув на силу,
Але купив собі за півшоста кобилу.
Хвилон. Я-ж тобі давно казав: годі вє держати,
Сіна зовсім не вкусить і стала хромати.
Хвесько. Е, добре, бра, що тобі усюди шанцює.
Усяк не лиха хоче, коли що купує:
Да не всякому пійде, хоч і переплатиш,
Не тілько не заробиш, але й ще утратиш.
Хвилон. Іо сеж ти, як бачу, тілько практикуєш,
Все гнетешся, а досить добре й ти гандлюєш.
А чи вє пак ти продав, воли ген онтиї?
Коли ні, продай мині, даром, що сліпиї.
Хвесько. Та продать не даруґа, колиб без утрати,
Щоб не гризли голови ні жінка, ні мати.
Дай хиба, що я кау. бо вє-ж то тягуче:
Хиба тобі, бра куме, ізбреше син сучий.
Хвилон. Та ну вє, годі тобі зо мною калякать,
Лучче продать ніж, на їх глядячи, да й плакать.
Хвесько. Але-ж бо то вє і ти базікаєш дурно,
То вє, далебі, мині аж на серці нудно.
Коли каеш, дак каи, та й будем сватами;
Нехай таки ще рідні прибуде між нами.
Хрилон. Ну, вступи-ж за півшоста, дак будем платити,
Колиб тілько годились у плузі робити.
Хвесько. Куме, слухай, з моїх рук щастє тобі буде,
Вони дуже робочі, нехай кауть люде.
Хвилон. Спасибі-ж тобі, куме, нумо-ж пить горілку.
Та ще треба землею стерти волам спинку.
Випий же, свату, до дна, щоб воли орали.
Хвесько. Оттак, свату, вгору хвись, щоб тобі брикали.

1790 р. 20 серпня.

Іван Некрашевич.

XII. Просьба на попа слободи „Не руш мене". Од парахвіян.

(Змовляються).

Свирид. А що, свату Охриме, нумо лиш гадати,
Якби нам свого попа гарно в шори вбрати.
Та-ж він силоміццю вліз в нашу парахвію:
Піди-ж ти, як над нами крутить веремію, —
Чого наші батьки й діди не чували,
Щоб ми йому на сповіді те слябізували.
Та ще-ж то видумав якую затію,
Щоб ми давали дітей у ванацію.
Охрим. Я-ж вам казав: не дуже лиш на ту оковитку.
Свирид. Хрін же його вгадає, що добрим казався здітку.
Харко. Нема на світі, як наш піп був старий,
Що й досі згадує великий і малий.
Хвилин. Та і будемо, Харку, довго споминати,
Бо вже не будемо такого попа мати.
Пархім. Умів же, Хвилине, з людьми обходиться,
Та й було тоді де горівки напиться.
Уже небіщик хоть за вінчання добре драв,
Так добре-ж і людей об храмі напував.
Попили, голубчику, тії оковитки,
Та ще не тільки ми, але і наші дітки.
А до сьогож бо ніяк і приступиться,
Не тільки, щоб коли горівки напиться.
Хоть за ділом прийдеш, то все рило дує,
А як чого просиш, то мов і не чує.
Тарас. Нехай же то нас уже не шанує,
А то й Ничипора, що титарює.
Панас. Він і отамана нівві́що не ставить;
Як той що скаже, то він своє править.
Хвесько. Ходім лишень до дяка та все роскажімо
Та хорошенько лишень попа уплетімо.

(Приходять всі до дяка).

Свирид. Здоров будь, пандяче, як же ся маєш
Та за чим прийшли, чому не питаєш?
Дяк. Панове парахвіяне, просимо сідати,
Коли в гості прийшли, будемо витати.

Охрим. Та сполать, пандяче, за твою ласку!
Послухай лиш нас, яку скажем казку:
Візьми лишень каламарь та напиши круто.
Щоб надіть на попа залізнеє путо.

Дяк. Почтенниї міряне, извольте казати,
Чорнильниця готова, що будем писати.

Хвесько. Пиши, що піп не велить нам іграти в карти
І що відняв у дітей усі дітські жарти.
Дівчатам не велить ходить на вечірниці:
Хиба-ж їм небогам постригтися в черниці?
Парубкам не велить з дівками гуляти;
По чім же їм буде молодість згадати?
Наказав празників, що з півкопи буде,
І щоб по тим празникам до церкви йшли люде.

Пархім. А коли-ж, пане дяче, будемо робити.
Як будемо що свята до церкви ходити?
Хоть старий піп небіщик не вмів ванації,
Та і не було тоді такої затії.
До церкви ходили не кожної неділі,
А говіли тільки ті, которі хотіли!
А сейже бо велить і дітям говіти
І щоб конче дітей »вірую« учити.
А хто »Отченашу« не знає, не сповідає,
А як »Тройці« не знає, то й не причащає.

Луцько. Хоть є за що, хоть нема, то сажає в куну,
Ось як посадив і Хиврю, мою куму.
Вибачте, огрішилась, як діжу місила,
Отож за те цілий день у куні сиділа.
Левка старого за те у куні держав,
Що тільки неборак з кумою пожартував.

Артем. Та і мене самого в куну пригрунцював,
Що тільки сміявся, як він казань казав.
Харченка Терешка віддав на покаяння,
Що в церкві огрішивсь на Андрієве стояння.
А Стецькові Хамурі і паски не святив,
Що тільки неборак сім рочків не говів.

Омелько. Та і Петра Батиря у куну посадив,
Що тільки до церкви пять років не ходив.
Педоря перед причастям кваші покоштувала.
Отже-ж бо і за те у куні стояла.

Сергій. Та і Хомі нетязі причастя не дав,
Що ідучи до церкви, горівку коштував.
Солоха Федьківна дитину привела,
Говіла цілий піст і в куні стояла.
А Іська у пятницю скорому наївся,
Та і за те у куні добре насидівся.
А Кирик Левченко не втік того сорома,
Що женився на Стесі, а вона йому кума.

Яцько. Та і Левко Хутепа три дні в куні сидів,
Що, вибачайте, люльку тяг тоді, як говів.

Грицько. Так же і Кулині покрова не вкрила,
Що без чоловіка дитину родила.
А Процько за куму хоч у куні й не сидів,
Так на самеж Різдво увесь день поклони бив.
Зінець з родичкою тільки женихався,
Та і за те неборак у куну попався.

Педько. Пише, що не велить челяді колядувати,
На улицю ходить і на Купала скакати.
І дівчатам не велить вінки робити,
Щоб не грати в карти і в шинк не ходити.
А чому-ж небіщик не тільки на Купала ходив,
Але часто було піде і навкулачки,
Що неодин було од його лізе рачки.
Отож бо сей не йде і нас не пускає,
Тілько в церкві з дяком що день галасає.
А старий небіщик і в шинку нераз хрестив
Дитину, на Купала скакав і колядувати ходив.
По весіллях було не тільки старостує,
Ходив у придане, ще було і дружкує.
А вінчав небіщик не тілько з кумою,
Хотьби хто десь прийшов із рідною сестрою.
Та вжеж він покійник не менше гріхів знав,
Таки парахвіян своїх так не мудрував.
Вільно тоді було, що хотіть, робити,
Не принуждав, царство йому, до церкви ходити.
І лихословищ тоді ми не вміли,
А всеж бо насущний хліб їли.

Охрим. Тоді, пане Педьку, і Біг лучче годив
За те, що народ мало до церкви ходив.

Тимко. А при сьому теперічки не став і годити,
Бо стали дітей ванації учити.
Лаврин. Да й правду казала небіщиця Настя.
Що не буде народ більше мати щастя.
Супрун. Бо вона бачила, як замирала,
Що пятінька святая Пречистой прохала:
Перестань, Пречиста Мати, мене шанувати,
Не дай же мірянам щастя й долі мати.
Ярема. Бо вже швидко мусить кінець віку мати,
Коли ванаційники стали попувати!
Через їх ніколи мірянам і погуляти,
Так коли-ж Пятіньку святую шанувати?
Кастян. Да вже і нам прийдеться ходить без сорочки,
А ще-ж і віддавать треба заміж дочки.
Так, як бодня порожня, ніхто й не загляне,
То і дівоцтво їх, як трава, завяне.
Чи добре дивиться на Вірку Стецківну,
Що волос посідів, та й не знайде рівню!
Ілько. Бо тепер без віна вже й ні до порога,
Ось як дівує Івочка небога,
Що на сміх до ней ніхто не заглядає
Геть тим, що в бодні нічого не має.
Луцько. Прийдеться і нашим дочкам дівувати,
Коли буде довго сей піп попувати.
Ничипір. Не бійсь, пане Луцьку, не буде він довго попом,
Як до хурхурея підемо усі гуртом!
Та як роскажемо, як він нами крутить,
То зараз і його до себе прицупить.
Або і супліку отсю нашу як розбере,
То й може самого попа до рук прибере.
Та як крутопопи попросим старого,
То не бійсь, зараз нам дадуть другого.
Годі-ж й йому мірянам за шкуру сала ляти,
Вивчимо його, сучого сина, як попувати!
Буде він знати, як шанувати мірян.
Коли одвідає хурхурейських барбар.
Антін. Колиб, Ничипоре, хоть по шагу зібрати
Та підсунути хурхуреєві, щоб його з попівства
[зіпхати.

Панас. Та й крутопопі треба щось дати,
Бо правду казала небіщиця мати,
Що без грошей ні до пана,
Як без сукна до гетьмана.

Явтух. Правду отсе ти, пане куме, кажеш,
Бо легко їхати, як віз підмажеш.

Онисько. Підіть лишень, кликніть мого кума
Та припросіть сюди Безпалка Наума;
Вони люде старійші і всюди бували,
То може-б щось таки і вони сказали.
Тиць! Ось і вони сами чимчикують,
Читай лиш, пандяче, нехай і вони почують.

Дяк читає: В Бозі преосвященнійшему, над владиками владичествующему, божієй церкви, яко Христовой невісти украсителю, божіїх веліній істолкователю, пресвітеров премудрійшему учителю, всіх бідних защитителю, сердцу всякой доброй надежди, епископствующему епархії невзглядской, архипастирю своєвольскому от православних села Не руш мене парафіян, пресвітеру пламенной церкви премного хрішних рабов твоїх

Слезноє прошеніє:

Ми, нижайшиї раби, просим і мольби дієм. Умили нас, святий і пресвятий владико, припадающих і молящих тебе, цілующих найсвятійшиї нозі твої, просящих милосердія твоєго: ізбави нас от хищнаго волка, баснословящаго латинщика, недостойнаго пресвітерскаго сана; ібо як волк овец разгоняєт іли яко лев свиріпійший, іский кого поглотити, тако і сей нас по божію попущенію гріх ради наших пресвітер Януарій Славолюбский много нам соділав пакости, удругаще бо великими наказаніями тілеса наша, і многіє уже соділавше на хребті нашем беззаконія, яже не бі лiпно пресвітеру такова діла творити, яже тунеядец сей пребеззаконний ізнуряєт плоть нашу постом і молитвою, найгорше діяше, повелі бо не бити піснославленію, яже єсть коляда в пресвятий день Рождества Христова, также і прославленію честнаго пророка і мученика предтечу Крестителя Іоанна скакати юношам і дівам чрез огонь, обливаніє в пресвітлий день Воскресенія Христова, істребив сплетеніє вінцев аки

мученических во время Пятидесятници: но неудоб яже звірообразному оному пресвітеру Славолюбскому і вся та веселія, яже бисть, чего і пресвітерствовавший пред сим і вічной памяти достойний Фома Боголюбский не воспрещаше, но єще і поучаше по слову псалміста: »на всяком місті благослови, душе моя, Господа«.

Демко. А щож ви отсе пописали?!
Аджеж ви сами себе звязали.
Адже він не сам се крутить,
А все його сотник учить!
Супрун. Да він же його сюди і втоптав,
Да й за його свою годованку віддав!
Терешко. Та вжеж таки, хоч ґрунти позбуваєм,
А таки його з попівства зіпхаєм.
Демко. Та гляди лиш ти, Терешку, не дуже лиш тупай,
Та перше старих людей послухай.
Треба перше сотника скасувати,
Та тоді будем і на попа прохати.
Уже не сипати против сили піском,
А через позов будемо ходить пішком.
Тиміш. У їх грошей багато й вони розумні люде,
Та куди не підуть, то все по їх право буде.
Педько. Нехай же його недобре опанує,
Коли нам на лихо пішло, нехай коверзує.
Наум. Ходім лучче до хати могоричу пити,
Чим маємо, чорт знає, що робити.
Да кликнім і дяка, нехай випє чарку.
Пархім. Іди за нами, пандяче Марку.
Дяк. Благодарю покорно за ваші привіти,
Ходімо лиш скорійш, бо хочеться пити,
А то пора іти до церкви дзвонити.

XIII. Інтермедійна частина вертепу.

Дієві особи в своїх національних костюмах. Акція відбувається в долішнім поверсі.

ПЕРША СЦЕНА.

Дід і баба.

Дід. От тепер і нам припало,
Як Ірода вже не стало;

Потанцюймо-ж, молодичко,
Мій ружевий квіт, хоть мало!

Баба. Гляди лишень, сучий діду,
Щоб не ввели танці в лихо;
Забрались би у тісний кут,
Да хліб собі їли-б тихо.

Дід. Да що ти мені бовтаєш,
Чого і сама не знаєш?
Ти говориш річ сю лишню,
А я-б тобі сказав пійти
Під черешеньку, під вишню.

Хор співає, а дід з бабою танцюють.

Ой, під вишенькою, під черешенькою
Стояв старий з молодою,
Як із ягодою.
І просилася, і молилася:
Пусти мене, старий діду,
На вулицю погулять.
Ой, і сам не пійду, і тебе не пущу.
Хочеш мене старенького
Да покинути.
Ой, не кидай мене, бабусенько моя,
На чужій стороні
При лихій годині.
Куплю тобі хатку, іще й сіножатку,
І ставок, імлинок,
І вишневий садок.
Ой, не хочу хатки ані сіножатки,
Ні ставка, ні млинка,
Ні вишневого садка.
Ой, ти старий: кахи, кахи!
Я молода: хихи, хихи!

Дід. Да годі-ж, годі-ж, годі-ж бо вже!

Кланяються публиці й відходять з перестраху, побачивши салдата, котрий кричить на діда й бабу: кой чортъ васъ здѣсь развеселилъ і т. д.

ДРУГА СЦЕНА.

Салдат *на діда й бабу:*

Кой васъ чортъ здѣсь разносилъ?
Вѣдь тотчасъ потащу къ офицеру,
Штобъ вы знали крестіянску вѣру.
до глядачів: А здрастуйте, честныи гаспада!
Не булоль тутечки здѣсь солдатъ?
Съ ними времечко провести я радъ:
Но какъ оныхъ здѣсечка тутъ нѣтъ,
То примѣтъ, гаспада, мой привѣтъ.
промова: Я солдатъ простой, не богословъ,
Не знаю красныхъ словъ;
Хотя я отечеству суть защпта,
Да спина въ меня избита;
Читать и писать не вмѣю,
А говору, што разумѣю;
Ноныча люди веселяться,
Да й подлина, какъ не удивляться:
Христосъ въ вертепѣ народился,
А Иродъ окаянный сказился;
Боясь царства лишиться,
Вздумалъ дѣтской кровью омыться.
За то Иродушкѣ пришлось жестоко
Какъ черти тащили въ адъ его глубоко.
Каковую вѣсть вамъ ста собщаю
И васъ Христовымъ Рождествомъ поздравляю.

ТРЕТЯ СЦЕНА.

Салдат і Даря Іванівна.

Салдат. А Дарья Ивановна, каково живете?
Даря Іванівна. Скучаю за вами, Игнатій Парамоновичъ.
Салдат. Благодарю васъ за память.

Цілуються, скрипки грають камарицьку, танці, нараз чути барабан.

Ахъ, Дарья Ивановна, барабанъ слыхать!
Мнѣ треба въ походъ ступать.

Даря Іванівна *цілує його:*

Прощайте, Игнатій Парамоновичъ.

ЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Циган на коні *(монольоґ):*

Дяги, дяги; забув, батю, дуги!
На шляв да-ри-да-ти,
Бо йду поздравляти.

До глядачів: Криця не лошиця, кремінь не кобила,
Як біжить, аж дріжить, як впаде, то й лежить...

Кобила падає, а з нею і циган в сніг.

Пху! побила-б тебе лихая да нещаслива година!
Пре, пре, пре каторжного батька скотина.
Щоб тобі ні стрило, ні брило,
Щоб тебе на світі не було!
Один в роті зуб держався,
Да й той тепер у снігу зостався.

До глядачів: Панове, хто хоче, будемо міняти!
Далебі, що її стоїть продати.

Недовго помовчавши:

Ніхто ні шажка, ні копієчки не хоче дати?
А тут то суча кобила брикуча,
Хоч ребра в її й дуже видно,
Да всеж за год вона роздобріє;
Коли жива буде, боятимуться люде:
Хутко біга.

Бє кобилу батогом і кричить:

До шатра! до шатра! до шатра!

Кобила підскакує і втікає:

Ох, їсти-ж, їсти смаженой капусти!
Хочби смальцем зашмарувати,
Да добре попирувати!

ПЯТА СЦЕНА.

Входить циганчук, син.

Син. Йди, батьку! Мати казала вечерять.
Циган. А щож доброго ви там наварили?
Син. Казала мати: нічого.
Циган. А хліб же є?
Син. Де-б до взявся? Нема.
Циган. Так дарма: я тут з людьми добрими погарцюю,
А ви вечеряйте собі здорові.

Циганчук відходить.

ШОСТА СЦЕНА.

Входить циганка з глечиком в руці.

Циганка. Гараську, Гараську!
Ізїла собака пороссят і паску:
Да ще й перець винюхала!
Тепер кого пеняти?
Ніде й хліба взяти!
Циган. Ой, жінко, жінко, я шек-монодек,
Фун — фун — фонфора!
У мене що ні день, то копійка свіжа.
Чи молочка? То й на, на!
А чи сальця? То й на, на!
А тепер то я-ж з голоду вмираю.
Циганка. Е, старий котюго! Ще й тобі мене отсе дратувати?!
А як знав би ти собі міхом подувати,
Да залізо гарячеє молотом кувати!
Як ударю я тебе кичвою сією,
Не будеш ти знущатись над бідностю моєю.

Дає йому ляпаса.

Циган *грозить їй батогом.*

Ой, жінко, як начну сергієм латати,
То вся шкура на тобі буде тріщати.
Циганка. І не лай же мене,
І не бий же мене:

Принесу я борщику
В поливянім горщику.
Циган. Хутко-ж, жінко, да не бавсь.

Циганка відходить і знову вертається.

Циганка. Тут-то страва, тут-то люба!
Покоштуєш, звисне губа.
Циган. А дай же покоштувать!

Пє з глечика, потім плює і говорить з досадою:

Ге, побила-б тебе година лихая!
Така твоя й страва, як і ти, дурная:
Твій борщ да походив на ракову юшку.
Циганка. Кидала, мій миленький, й цибулю й петрушку,
А для свого господаря
Й кусок сала із комаря.
Циган. Гайда-ж до шатра дітей годувати,
А коли хоч, то й вернись, да нум танцювати!

Скрипка грає. Циган співає і танцює з циганкою.

Чом, цигане, не ореш? Бо не маю плужка.
Тільки в мене пояс є, за поясом пужка.
Чом, циганко, не прядеш? Бо не вмію прясти,
Ізза гаю виглядаю, щоб сорочку вкрасти.
Ходім, стара, до шатра! Що має Бог дати,
Фун, фун, фонфора, проживем без хати.

Танцюючи, відходять.

СЬОМА СЦЕНА.

Мадяр *в гусарськім убранню.*

Терентенбасса, маленька басса, велика басса,
Мої поля, моя вода, моє блато, моє в блаті, моє све.

Входить мадярка.

А здраствуй, мадярко!

Цілуються. Скрипка грає. Співають і танцюють.

Гусар коня напував,
Дзюба воду брала:
Гусар пісню заспівав,
Дзюба заплакала.
Не плач, Дзюбо, моя любо,
Доки я з тобою,
Як поїду я од тебе,
Заплачеш за мною.
Ой, хто любить печериці,
А я люблю губи:
Ой, хто любить молодиці,
Я горнусь до Дзюби.

Цілуються і відходять.

ВОСЬМА СЦЕНА.

Поляк і хлопець.

Поляк. A co tutaj za hałasy?
Niech djabeł weźmie hajdamacy!
Idź, chłopku, wiedź do mnie kochaną,
Ja tu krakowiaka wytańcować stanę.

Хлопець відходить.

До глядачів: A co, panowie,
Żeby wy znali, że ja jestem z dziada,
Z pradziada szlachcic urodzony.
Ja byłem we Lwowie,
Byłem i w Krakowie,
Byłem i w Kijowie,
Byłem i w Warszawie,
Byłem i w Połtawie,
Byłem w Bogusławie.
Padam do nóg jaśniewielmożnego pana!...

Називає по прізвищі господаря дому.

Życzę zdrowia i mnogie lata.

ДЕВЯТА СЦЕНА.

Входить полька.

Поляк. A jak się masz, moja Warszawianko?
Полька. Bądź zdrów, mój kochanku.

Цілуються.

Скрипка грає. Поляк співає. Обидвоє танцюють.

Siwy konik, siwy, zielona kulbaka;
Zajechałem do niej, nie chce mię sobaka.
Nie żałuj, dziewczyno, baryłeczki wina,
Bo sobie dostaniesz dobrej matki syna.
Żeby ty wiedziała, co o tobie myślę,
Skoczyłabyś do mnie...
Chybabym musiała w Krakowie nie bywać,
Żebym nie umiała krakowiaka śpiewać!

В часі танців хлопчик виходить з дверей і зачинає танцювати навприсідки за плечима свого пана, а він, роблячи в танці крок назад, перевертається і кричить, лежачи на долівці:

A pójdź do djabła, łajdak, batogami zabiję.

Підскакує і всі відходять в ту мінуту, коли за сценою чується пісня:

Да не буде лучче, да не буде краще,
Як у нас да на Україні!
Нема..... нема.....

ДЕСЯТА СЦЕНА.

Запорожець.

Входить в червоних шараварах в повній одежі, з люлькою і з булавою, за плечима бандура.

Запорожець *до глядачів:*

Гай, гай, панове, що то як я молод був!
То-то в мене була сила:
Ляхів бючи, й рука не мліла.

А тепер вош і блоха сильніщ здається, —
Плечі й руки болять, уже сила рветься!
Ой, ви літа, літа, поганая справа,
В морду хоть зацупиш, вже не та росправа.
Ой, бандуро моя золотая,
Колиб до тебе шинкарка молодая!
Танцював би з єю до смаку, до сміха,
Одцурався-б з єю навіки од лиха,
Бо, бач, як заграю, неодин поскаче,
Да к тому весіллю може хто й заплаче!...
Я козак, горілку пю, люльку я вживаю,
Є шинкарки в мене, а жінки не маю.
А вас, панове, святками поздоровляю.

ОДИНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і Хвеська.

Запорожець. А здорова, шинкарко,
Здорова, Полтавко,
Як я тебе давно бачив!
Хвеська. Як бачились у Чигрині,
Да й досі ні.
Запорожець. Так, Хвесю, так, любко, голубко моя!
Як бачились у Чигрині, да й досі ні.
Поцілуй же мене по знакомости в крутий мій [усок!
Оттак — цмок!
Поцілуй же ще в чуприну хоч разок,
Оттак — цмок!
Поцілуй же мене в булаву й в бандуру!
Добре! Тепер потанцюймо!

Скрипка грає. Танцюють. По скінченню танцю Хвеська відходить.

От також! І пішла!

ДВАНАДЦЯТА СЦЕНА.

Гадюка повзе й, коли запорожець стоїть роздумуючи, вона кусає його за ногу й віддаляється.

Запорожець. Ой, лишенько, гад, гад!
От чорт йому й рад!
Отсеж і укусила.
Ой, хочби циганочка да поворожила.

Циганка входить, запорожець лежить.

Циганка. Ой, мій милий волошину чорнобривий,
Отсеж тобі суча Хвеська нарядила,
Що тебе гадюка укусила!
Запорожець. Поворожи, будь ласкава,
Далебі оддячу,
Хоч не зруч, дак хоть навкидки.
Циганка. Ходила циганка по горах, долинах,
Носила пісок на вилах.
Скільки останеться на вилах піску, —

(Шепче так, щоб запорожець не чув, але він чує)

Стільки-б у тебе осталось, козаченьку, духу.

(Голосно) Ти зовсім здоров, вставай
Да дохід давай.

Запорожець встає:

Потанцюй же зо мною, бо дам прочухана.

Скрипка грає. Танцюють.

Циганка. Не жалуй, батеньку, копієчки да дай дві.
Запорожець. Що ти кажеш, циганко? Я не дочуваю.
Циганка. Да я й сама, козаче, знаю.
То я кажу: не жалуй копієчки да дай дві.
Запорожець. За що або й на що тобі, скажи, будь ласкава!
Циганка. Я-б собі, голубе мій сизий, рибки купила.
Запорожець. Може-б ти, циганко, й товченики їла.
Циганка. Ох, їла-б, козаче, бурлаче, да де-ж то їх взяти?

Запорожець. Цаплена ти голова! Чому давно не казала? Я-б тобі повну пазуху наклав!

Булавою бє її знизу під спину.

От тобі товченики! От тобі товченики!

Циганка, підскакуючи, втікає.

ЧОТИРНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець танцює. Скрипка грає. Потім говорить:

Пійти лишень до Хвеськи да випить хоч півквартівку, бо дуже щось сухо на язику.

Стукає в двері.

Хвесько! Хвесько! А Хвесько! Серце, відчини! Відчини! будь ласка! Хиба ти не чуєш? Бодай ти зозулі не чула! Кажу тобі, відчини, бо й двері виставлю і вікна побю.

Віддаляється кілька кроків назад. потім розганяється, чолом висаджує двері та скривається за сцену.

ПЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Жид. *В ніс і з протяжним наголосом в словах.*

Ой, вай мір, савафіяне!
Як гналися пак Фараоняне,
Явреїв сам Бог засцисцає,
За огненним стовпом їх ховає.
Цудо друге луцце сце зробиф,
В Цорнім морі військо затопиф.
Мовса, Гарун, Дувид святиї,
Вони всі бацили цуда тиї.
Взе скоро оттой цас прийде,
Сцо хтось то нас кругом обийде
І сказе бак так:
Цесниї явреї, я Месіяс вас!
Тепер я царь і світ весь нас.

ШІСТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Входить жидівка.

Жид. Тепер, Сюро, нум танцювати,
А після горілку перепродавати.

Скрипка грае. Жид танцюе і співае.

Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!
Ой, ой, ой, ой!
Було у нас війська
Цотирі тисьонци;
На тім війську сапки
Усе із зайонци.
Ой, вей мір, татуню!
Ой, вей мір, мамуню!

В той час запорожець стукае, перестрашений жид кричить:

Бізи, Сюро, до хати гросі ховати,
Бізить гайдамака, буде грабувати.

Жидівка відходить.

СІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Запорожець і жид.

Запорожець. А здоров, жидовину,
Єритичний сину!
Жид. Здоров зе був, милостивий пане.
Запорожець. А що це ти в барильці несеш?
Жид. Сабасковую горілоцку-з, пане.
Запорожець. А ке-ж і мені, покоштую.
Жид. Ти-з у мене і так, козаценьку, багато напиф,
Да й гросей не заплатиф.
Запорожець. От і притулив горбатого до стіни:
Ви, бачу, всі жиди дурні.
Коли-ж я у тебе горілку пив,

Да й грошей не платив?!
Мабуть ти не знаєш, як мене й зовуть?

Жид. Ти-ж пак Максим.

Запорожець. А брешеш, поганцю, я з віку Протис.

Махає булавою.

Жид. Нехай зе будес і Прокис!
На, на! Горілоцку пий,
Да тільки мене не бий!

Відкриває чіп, запорожець пє із барила, жид держить барило й трясеться від страху.

Запорожець. Не тряси бо, гадючий сину, а то зуби побєш.

Жид. Пий, скільки дуз.

Запорожець. Оцце, яка міцна жидівська горілка!
Але-ж, як я бачу, то вже я упився.

Падає на землю, жид стає на нього й душить його колінами.

Жид. А! цузої крови напився,
Да й сам скрутився!

Запорожець. Що се по мені лазить? Глянь, глянь!
Е! Се жид так на мені порається.
Чи так же в нас бють?

Махає булавою.

Жид. Ой, вей мір, гевулт, вух! вух!

Запорожець. Я ще й не вдарив, а він кричить: опух!

Наносить удар булавою, жид падає.

У нас як бють, дак з притиска, з відваги.
Не гадючий же жид, зразу і скрутився!
Де лиш тиї макогони, чи правдоньку дзвони?
Піду, по його душенці бевкну хоч раз.

Підходить під дзвін і дзвонить головою.

Що воно такеє? На віцо похоже?
Під хуртовину була-б добра шапка:
Ще-б і брязчала з потилиці.
От тоді хоч який машталір,

То-б звернув з дороги.
Да й горобцям під негоду добре тут ховаться.
А може й на вершу він пригодиться.
Якби то в болото його застромив,
То то-б то раків наловив!
Пійти-ж, да жида заволокти, —
А то заліг дорогу, не льзя й розходиться.
А да бак, як бак чорта величають?
А вжеж не як, як може дідько.
Гей, дідьку, дідьку, дідьку-го!
Ходи, будь ласкав, візьми жида,
Твого таки-ж рідного діда.
Пекельним буде з його жарке:
А чи ти з роду, дідьку, їв таке?
Буде зо всіх вас на цілий піст,
Відпасешся, підіймеш хвіст.

Ховаєтьcя за двері.

ВІСІМНАДЦЯТА СЦЕНА.

Чорт. От тепер я діждався,
Що жид мені дістався.

Довго глядить на жида.

Запорожець підкрався і вдарив його булавою.

Отсе ти й досі не одніс,
Який з тебе проворний біс?

Бє чорта знову.

Неси-ж, неси, да кушай на здоровя.

Чорт. Гуп, гуп, гуп!

Відносить жида.

Скрипка грає. Запорожець танцює.

Запорожець. Іще колиб найти унята ледащичку;
Щоб враг узяв, аби лиш не пяничку,
Бо я, признаться, й сам пяничок не люблю.

ДЕВЯТЬНАДЦЯТА СЦЕНА.

Уніятський піп.

Запорожець. Про вовка промовка, аж дідько вовка і несе.
Висповідай мене, попе, під попинкою.
Уніятський піп. Признавай гріхи предо мною, покайся,
Перед схизматицькими попи не признавайся!
Запорожець. Чого соромляться, панотче? Розкажу, що знаю.
Уніятський піп. Благо сотвориши, аще ничего не утаїши.
Запорожець. Я змалку мандрую по світу.
Я бив

— — — — — — —

Не бив уніятських я попів,
З живих з їх кожу я лупив.
Вони над козаком ждуть смерти,
Щоб в домовину скорійше заперти:
Таскають, співають, сміються,
А на поминках, як попються,
Дак тільки не танцюють,
Мов коні козацькі гарцюють.

Уніятський піп *дріжачим голосом:*

Треба тобі до косцьола ходить,
Часті поклони треба бить.
Запорожець. Е, бач, я з віку в косцьол не ходив.
Поклонів не бив, хиба тебе побю!

Уніят утікає з усіх сил.

ДВАДЦЯТА СЦЕНА.

Монольог запорожця.

А що? Утік? А добре дуже я зробив,
Мов десятки жидів побив.
Утік! А то прийшлось би чорта знову звати,
Щоб уніятського попа да чортові оддати!

Скрипка грає. Танцюв.

Отсеж як я дуже вморився,
Мов коло плуга день возився.

Треба лягти да заснути,
А ранком можна і до Хвеськи
Де лизнути мокрухи...

Кладеться на правий бік.

Так лягти не гарно.

Кладеться на лівий бік.

А так іще гірше.

Кладеться навзнак.

А так, то запевне який дідько задушить,
Бо я слабовитий.
Гай, гай, панове, що то як я молод був!

Кладеться на живіт.

Ляжу бак так, як мій батько колись спав!
А я його добре знав.
Тепер нехай на шию хто сяде,
Устану рачки да й повезу, як віл.

ДВАДЦЯТЬПЕРША СЦЕНА.

Два чорти входять і хочуть взяти запорожця; одного з них він ловить за хвіст, а другий утікає. Запорожець тягне чорта за хвіст до людей.

Монольоґ запорожця.

Ух! Чорт у баклаг вліз!
Що се я піймав? Чи се птичка?
Чи перепеличка?
Чи се тая синичка,
Що вона й не дише,
Тільки хвостиком колише?
Глянь, глянь! Яке воно чуднеє.
Да, далебі, страшнеє.
Очі з пятака,
А язик вивалив мов та собака!
Де ти груди собі поздирав?

Може глід да груші крав?
Повернися, подивлюсь, яке ти із заду.

Чорт обертається, запорожець оглядає його.

Еге! Воно, бачу, й крильця має,
Сеж то те, що нічю літає
Да кури хватає.

Стоїть, роздумуючи.

Се, да те, кажу я,
А воно той коник,
Що по полю скаче
Да хрущів ловить.
Коли скаче, то уже-ж
Танцювать уміє.
А може не сміє!
Ось, ну лишень не соромляйся!
Погупцюймо трохи,
Повтікають блохи.

Скрипка грає. Запорожець танцює, а чорт стоїть.

А щож се ти стоїш, як кожух замерзлий?

Бє його булавою.

Скрипка грає. Танцюють обидва. Чорт в такт приговорює.

Гуп, гуп, гуп, гуп, гуп!

Запорожець, ударивши його булавою, говорить:

А ну лишень геть; ти . . . . . .

Чорт утікає в перестраху.

А що? Утік? Не так було ще з їм робити;
Коли він... , то треба було вбити.

До глядачів:

По сій мові
Будьте здорові.
Мені приходиться, панове, з пісні слова не викидать,
А що було, барзо прошу, об тому лихом не поминать.
Пійду тепер собі в курінь віку доживать.

ДВАДЦЯТЬДРУГА СЦЕНА.

Входить свиня, підходить до Іродового трону, кладеться під нього так, що тільки зад зпід трону видко. Входить господарь свині та стібає її батогом.

Аля! аля! аля-ж, кажу! Вона ніби не чує.
Що там вона рие свинячою мордою?
Еге! Треба жидам оддать:
Вона давно хотіла здихать.

ДВАДЦЯТЬТРЕТЯ СЦЕНА.

Циган. Здоров був, Климе!
Клим. Здоров був, цигане!
Циган. Яку вона кару тобі зробила?
Клим. Весь город порила,
Капусту й пастернак поїла.
Циган. Оддай нам її, ми її научим
Холянди танцювати:
В город не буде вже скакати.
Клим. А я думав, що він купить,
А він її даром лупить!
Пане купче, тікай!

ДВАДЦЯТЬЧЕТВЕРТА СЦЕНА.

Жінка Клима. Чоловіче, до нас, бачу, і кондяк припхався.
Клим. Е! Я, жінко, його давно сподівався.

Жінка відходить.

ДВАДЦЯТЬПЯТА СЦЕНА.

Дячок. Дай, Бог, здравствовать, Климе!
Клим. А дай, Боже, пану бакаляру!
Ти наш таки, кондяче,
Візьми собі отсю свиню.
Бо в город все скаче.
Дяк. Ци, ірц, ци, ірц, ферчик!
Іже, віди, аж, наш, єсть,
Спіши ко мні зіло!

Климій сотворил нам честь,
Дав свиняче тіло.

ДВАДЦЯТЬШОСТА СЦЕНА.

Іванець. Аз путешествую, кое ваше діло?
Дячок. Взем сіє бремя, неси в наші кліти.
Іванець. Помозите ю на рамо подяти.
Дячок. Возгласи: аля, аля! в школу піря драти.
Всі. Аля! аля!

Іванець відходить.

ДВАДЦЯТЬСЬОМА СЦЕНА.

Дяк *дякує Климові.*

Гевал, Амон і Амалик,
І всі живущі в Тирі
Возрадуються доброті
І воспоють в ефірі.
Ми вашу обреченну жертву,
Хоть живу, хотя мертву
Со благодарностю пріємлем.
І вию вам обємлем.

Клим. І тобі теєж од нас, пане кондяче.

Дяк відходить.

ДВАДЦЯТЬВОСЬМА СЦЕНА.

Клим. Дивись, як пресучий дяк подякував гарно,
Що аж в мене сльози в вічю навернулись.
Да, правда, єсть за що й дякувать:
Свиня, хоч куди свиня,
Ребра так і світяться.

ДВАДЦЯТЬДЕВЯТА СЦЕНА.

Жінка Клима. Климе чоловіче!
До нас, бачу, із свиняки
Принесли кондяки
Обідрану кожу.

Клим. От бач, жінко, що я можу!
Свиняка-б пропала,
А платить дяку за сина
Пора вже настала.
Тепер вже ми розщитались:
Цілі гроші в нас зостались.

Жінка. У нас, чоловіче, з віку товаряки не було,
А тепер не стало уже і свиняки, усе загуло.
Тепер потанцюймо, як прежде водилось,
Щоб конопельки більш народилось.

Скрипка грає. Танцюють.

Клим. Ходім, жінко, у нас десь козяка була.

Жінка відходить.

ТРИДЦЯТА СЦЕНА.

Входить коза.

Клим. Цици!
Коза. Мeee!
Клим. Цици!
Коза. Мeee!
Клим. Цици!
Коза. Мeee!

Ховається під Іродів трон.

Клим. Отож доцикався й козу загубив!

До глядачів: Панове громадо, чи не бачили кози,
Що то було в її солодке молоко?
По дві дійниці молока давала,
Тепер вона бідна, як в воду упала.
Одна біда не минулась,
Друга навернулась.
Вчора довелось заснуть
Під Лисою горою:
Макогоненко Грицько
Виняв у мене з кишені
Люльку, крицю, кремінець

І на пугу ремінний кінець.
Заколупив серце в край,
Що ні в пекло, ні до жінки, ані в рай.
А тут козу ще згубив!
Лучче-б був її убив.
Пійду лишень, пошукаю.

Находить.

А моя козонька, моя голубонька,
Бач, як вона скаче, мов танцювать хоче.

Скрипка грає. Танцює. Потім поліно кидає під трон, коза падає і здихає.

А що се? Скрутилась? Скрутилась?

Плаче.

Бідна-ж, моя головонько! Козу вбив!

Подумавши трохи:

Понесу-ж, да оддам собаці шкуру,
А жінці пошию із мяса кожух.

Відходить.

ТРІДЦЯТЬПЕРША СЦЕНА.

Артилерист і селянин.

Селянин везе пушку.

Артилерист. Вези, не отговаривайся.
Селянин. Авжеж бо мені та кушка!

Артилерист стріляє з пушки.

Виватъ, господа!

Хор за сценою: Многая літа! многая літа! і т. д.

Заслона спускається.

Замітки.

Зразки інтермедій, діяльоґів і вірш, як і цитати в огляді початків української комедії, надруковані теперішнім правописом і підновлені, змодернізовані. Хто цікавий, як виглядає який текст у тій формі, в котрій заховався, може заглянути до наукових видань, де друкуються тексти в їх первіснім правописі, з усіма помилками копістів і перекрученнями. Найважніщі видання і студії скрізь вказані в „Приписках“. Підновлення текстів обмежилося на найнеобхідніще: 1) на сучасні літературні форми замісць тодішніх північно-українського діялекту: пуля = поля, утюкл = утік, стуй = стій і т. д.; 2) на заміну взагалі новіщими формами давніщих, зокрема під впливом церковно - славянщини, як: былъ = був, мѣлъ = мав, юже = уже і т. д.; 3) на заступлення польонізмів українськими словами й висловами: dłuży = довжи, iuż = вже, оспетилъ = споганив і т. д.: 4) на усунення друкарських помилок, злих відчитань і перекручень або таких дивоглядів, як „капустая“, „травая“ і „кашая“ (у Ґаватовича) й на виборі найкращої лекції з кількох варіянтів якогось тексту. Зрештою, хто порівняє подані нижче відміни з текстами надрукованих зразків інтермедій, діяльоґів і вірш, матиме вірний погляд на приложену до отсієї книжки модернізацію текстів.

Продав кота в мішку, стор. 179—185. Відміни в порівнанню з перводруком, а властиво передруком інтермедій М. Павлика у „Записках Наукового Товариства імени Шевченка“ у Львові (тт. XXXV—XXXVI, стор. 17—22) такі: 3. Kazy mini. 7. y z toiemy horsczkami. 10. Lyboy na żonku. 15. przynależaiet. 16. wśie maiet. 17. Bochmeś czołowik choroszy. 18. hroszj. 22. Sut tamo vwcy. 23. Kotromi. 24. Sut. 25. zdorowy. 26. pula. 28. toby. 31. Chot... szynkarkom dłuży. 32. piniżi, 33. Wsie. 34. Lisze choć werne. 35. Każysz... warity. 37. Chot. 38. horsczkow. 39. pokupył. 40. Kupiłem y toiu. 41. soby. 43. toim. 44. W toim iachły. 45. Koli. 46. W toim... zwaremo. 47. A w toim sia zwaryt tysto. 48. W toim... rozpysto. 49. W toim... tłustoiu. 50. W toim. 52. pyrohow sia naysz. 53. powaremo. 54. Ta w tym... nasmażemo. 55. bys chotył. 57. Bohme. 58. Koli, 62. byw na neho. 63. wśie. 64. wołki. 65. owec ne psowały.

66. byłła ne rozbanały. 69. Lisiciu. 70. dluchy ią. 72. Ta iuż. 73. harast miaty. 74, prybywaty. 75. Harast. 77. do tey szepki miaty. 78. Koli... ohledaty. 79. bystry. 80. Vtiukłby myny do bysa. 81. ohledaiesz. 82. choroszy, puznaiesz. 84. szist vsmakow. 85. Wolmi zaczynyuieś. 87. vsmaki wozmi. 88. piat. 92. kupity. 94. dłuch. 95. horsczki tote. 96. tobuiu. 99. Ta Bohme. 100. boiem ia. 101. Kolizmo... pyła. 102. iuż... hroszy. 105. wolmi. 106. toiu łysycu. 107. budet pud rukawiciu. 108. pud szepku kraseyko. 109. Bydnaiasz ma. 110. hroszy zbawiu. 111. Lich... zostawiu. 113. ne mudry byuiem. 114. Iże v tot mich nie hledyuiem. 115. v nym. 116. twoiey. 117. każdemu wery. 118. horcżki liboy pubrał. 119. Matuńko sczom ia wyhrał. 120. toim lichym. 121. wźiau. 123. dźiciaty. 124. Bidnasz. 125. neszteszniaiasz. 127. ninka stratył śila. 130. Narobiwszy. 131. Horscżkiś vkrał. 132. Yz sukmanu, taś y zdradył. 133. wsadił. 134. ta że łyśiciu. 135. Kazauies, sczo iu. 136. Toium ia zapłatył. 137. zmyslił. 138. Sczoiem w tot mich ne zahlediu. 139. pryszoł. 140. iest. 141. naśmiewaiesz. 143. natrapił radieś. 144. kim oświadcżyty. 145. śmieł. 146. zowut. 149. zowiut. 150. śiepka. 151. hadał. 152. on..: mowył. 153. Proszusz... toiu. 154. Myły. 155. zdradiu. 158. pubrał hroszy. 159. Pubrał. 160. nie choroszy. 162. Miu. 163. z hroszami poiszoł. 166. Wźiau. 169. y Horsczki vkrał. 171. szukał. 172. Nit... natrapyłeś. 174. zbłudyłeś. 175. chocesz... wirity. 176. Zdast mi sia sczom mił widyty. 178. mił horsczkow welmi. 179. lyboy... lyboy. 182. Liboy wźiąw, nisł na palicy. 183. lihł na trawicy. 184. buhme... szaraia. 185. była. 187. mi wirity. 188. Kolić. 189. leżyt. 191. paliciu. 192. Harast... chrepty że zmażet trawiciu. 194. smarowaty. 195. Musit... wśie pouraćiaty. 196. mudry nakrył sia oś widysz. 197. zchlidyno. 198. Biy krypko. 199. wśie. 201. Matyońko, Matyońko... licho. 202. lich... vprawił. 203. nestiestie. 204. Potołk wnywocż obrotył te horsczoczki moie. 205. diiat... mylostiu. 206. Chotył takoie ryczy. 207. lichij... mylostywy. 208. Kolisz... trapył... zdradliwy. 209. mi takoie ryczy... nabroił. 210. Puznałby... dywy... nieho stroił. 211. Woźmusz pretia tui. 212. Puydu sia skaryty. 213. dwa krot odynoho. 214. oszukał. 215. znaiet... harast machlowaty. 216. Poydu isczе za.

II. **Найкращий сон**, стор. 185—190. Особи: Maxim. Rycko, Dynis. Відміни такі: 1. Idymże... iuż w toiu. 3. Kolismy iuż ztorhowali. 4. wsia... prodali. 5. Na toim lichym. 6. bulsze. 7. toich. 10. ze. 11. stoite 13. każyte. 14. z sobuiu ńe wezmyte. 16. Zdorowy. 17. Bul ta korotkiemi. 19. te. 20. Jam z Kamińćia Podolskieho. 21. Pryszoł. 22. Dynis. 23. Istem. 25. wud. 27. poyty. 28. z kim trapiło. 29. chot ze try było. 30. Yszołbym. 32. dway. 33. slawaś. 34. znaszoł w toiu. 36. budet. 37. bratiońkowe. 40. kotroo. 42. Ryćiu. 44. Ot tat.., narydyuieś. 45. iam... spustył. 46. mił. 47. czynity. 48. Liboi prydet hłod terpyty. 49. wolmi sia choczet. 50. kupył tożeś czysty. 51. luboy pyrohi. 52. Tu pachnut z toicy dorohi. 53. pachnut. 54. Pachnut. 57. A za dazd. 58. Ta... trey podelimo. 59. pyruch na trawicy. 60. Byu liboy wyrosł z żemlicy. 62. Ominut. 63. Koli bulsze. 64. Luboi iuże. 65. tu ist za trawaia. 66. taia. 67. budut. 68. Koli sia wernemo z drohy. 69. toiu. 70. pyrohy iskaty. 71. czynity. 72. Luboy sia prydet dility. 73. Chot sia dylity. 74. Pretia... naiemo. 75. pyroch mały.

76. chotby… zieł cały. 77. zaś… była. 78. Bos my.. zhlidyła. 79. Wiat sia dylity. 80. vczynymo. 82. Prysnit budet pyroch. 83. Harast. Harast. 84. Wiat lihaymy. 85. pozasiplaymy. 86. pyroh niech. 86. Wszok tu ne vkradnut. 88. Dynysu. 89. dułhó… idu. 90. iuże… muwyte. 91. każyte. 92. iam… byu. 93. miu. 93. skażaty. 95. Sczom ia tam mohł ochledaty. 96. tot… zoloty. 97. takcy. 98. W świtym nie wydał krasnoie. 99. maiet zołotoie. 100. Kamenami sażene. 101. Dorohymi sut zelene. 102. Sut biłoie, czerlenoie. 103. Sut błakitne ta świtnoie. 104. must… iest zołoty. 105. pered wroty. 107. Anheli… spywaiut. 109. Stoit wolmi. 110. nasmotryłem. 111. widyłem. 112. sedyt. 113. bijut pred nim. 114. sie… żegnaiut. 115. v Corkwi ta spiwaiut. 116. Po tym. 117. Kazał. 110. tot sia mi. 120. iużeś wśie wypowidył. 121. Iscze bom tam wnet schlidył. 123. mne za stoł. 124. byłoż byłoż. 126. Bylo… prośiata. 127. Były pieczone. 128. Były tam y waronoie. 129. były y smażonoie. 130. Wsie choroszo. 131. żołtoiu. 132. Y tysto było wariene. 133. Smażone ta y peczone. 134. były. 136. była y kapustaia. 137. była kaszaia. 138. była… botwina. 139. wszelakaia zweryna. 140. miłem. 141. bankiety… byłem. 142. w pikli byu. 143. tomżo, 144. Czarneńcy. 145. Biły… chryptowi. 147. Widyłem pospolstwa. 148. Sut. 149. nasy. 150. Sut… lichoie żunki. 151. Sut ne welike. 152. horeiut. 153. Bidasz… moiey duszy. 154. Była… wiczne wiki. 155. Każut …terpił muki. 156. Tot… lisze. 157. tot. 158. ieżu. 159. Hanheł idet wiżu. 160. pryszodszy. 161. Porwał. 162. me posadył na nebe. 163. widyłem. 164. vżywalieś. 165. prosył… dałieś. 167. Nechotyłeś wśie. 168. kazauies. 169. Hanhel iuż te. 170. rykł. 171. kolis widył. 172. Druhy sedit w toim, 173. me… stawił. 174. kiwaiesz. 176. Już… błedaiesz. 177. Woźmi pyroch. 178. zijsz… wiczny wiki. 179. te(r)pyty muki. 180. zaś Hanhel tut me stawił. 181. iam… nail. 182. Liboy. 184. Dynisu. 185. Idysz. 186. Koli ne budet. 187. Budeż. 188. Wszakoś… nail, 190. paliciu wzbiraty. 191. budeż ty żartowaty. 192. zijsty kazali. 193. Pyroh… rozhniwali. 194. Idysz idysz skudeś pryszoł. 195. Chot… poszoł. 196. Kolim pyroh ził. 197. iuż… wami żohnaiu.

III. Котра віра краща (Интермедиумъ жид изъ русиномъ), стор. 190—192. В порівнанню з рукописним текстом такі відміни: 1. Стуй. 2. торговалъ. 3. уторговалъ. 4. тхориковъ. 12. нехрест… згола не. 13. Сказалъ. 14. моей. 15. едно. 16. зиваго. 17. ведлугъ приказаня его. 18. в опеце мѣлъ. 19. Зе през… кормил. 20. крестѣ расияли. 21. ему… его. 23. в покою. 24. мает распинати. 26. распинали, томъ узналъ. 27. зе ся… называлъ. 28. был. 29. зе. 30. юж… назначений приходилъ. 31. свой… висвободилъ. 32. тогди… знялъ. 35. тогди предивние. 36. мѣнилъ. 37, створеня… бозкий било. 40. где ваш пост, где сята. 42. поцалъ. 43. твоей. 44. ведлуг. 48. зидовъ. 49. идут. 51. бувает. 52. Есце. 55. еще. 56. талмутовъ. 57. Пойду… талмутовъ. 59. стуй. 62. Христово. 63. великаго. 64. мучеников. 67. будет 68. сятого. 70. будет. 73. оспетилъ. 74. вирвалъ якъ драпѣзний волькъ. 75. натолькъ. 76. зонки… дѣтий. 77. оспетилъ.

IV. Загадковий сон, стор. 192—197. В порівнанню з текстом „Кіевск-ої Старин-и“ (т. 58) такі відміни; 2. евѣ. 6. отгадовали…

отгадали, 8. далибіг. 12. анголик. 13. кажет… діво. 15. звезда велицузна. 17. хрищус. 19. Хувра… пул. 20. іс…. постул. 21. дале, як загримит. 22. тогді. 23. штурмовати, колити. 26. отдав, (так скрізь). 27. Пархум. 32. южес. 33. було лихословицю було. 39. хивра. 40. пул. 41. постул. 42. і звіздами 52. сего. 53. єго. 56. Пойди-ж. 59. Глянтес на старост.. от(е)цький. 62. Угадает. 66. Янголі. 71. журавля нараднв. 72. плуд. 73. Будет… старость спокойно. 76. сердцу своєму. 77. твоєму. 79. правдивой. 83. берет. 103. припиовши. 107. віта єї.

V. Пиворізи, стор. 197—200. В порівнанню з текстом „Кіевск-ої Старин-и“ (т. 59) такі відміни: 1. Где-б… проше. 3. еще-б. 5. пойшол. 7. Претиской… криляса. 17. знает. 18. Толко… прибігает. 21. толкож. 22. еще… разніє. 28. прийдет. 30. подтрубной. 31. всего. 32. всякого. 33. богаті. 38. справляем. 39. лігаем. 41. вар(ш)ець. 42. стали-б. 43. вареці проше окуду грядіши. 44. а може. 46. только. 47. Где-ж. 50. больш. 55. мальоватись. 56. пойдем… заліцатись. 58. потом ми вареці… рисовати. 61. моєму. 62. дает… его. 63. бойся. 68, крупов не звоним. 71. чом. 72. вареці проше. 77. варець. 78. только. 79. знишка. 80. Только-ж. 81. войту. 82. ктитар. 84. Ще-ж. 89. подняв.

VI. Закрутки, стор. 200—202. В порівнанню з текстом „Древней и Новой Россіи“ (1878. т. III) такі відміни: 1. кажють. 2. щіо (скрізь). 3. может. 4. светая мает. 5. йонум. 6. дуйдуть. 7. кажю. 11. Бе. 12. тулко. 13. светую. 14. Орюм і сіюм. 15. одменити. 16. курать у оной в крамарув. 18. У оной. 19. нибудь. 20. отбути. 21. тулко-б. 22. детми. 26. з нее. 30. де як. 32. в онум. 37. Пошла-ж… пошла. 42. єй к вуйту. 46. Где. 49. угледіли. 52. ю і цурку вонуюю. 55. Отдаймо… бієт. 57. тебі. 63. возьмеш. 69. напастникам. 71. Тулко потребних зюлок. 73. тебі. 74. Где… немаш. 75. пльовать. 76. Возми лиш, сватко, єї. 77. Веть. 79. Возми єї.

VII. Лік на голод, стор. 202—204. В порівнанню з текстом тамже такі відміни: 1. ратуйте. 2. смажне. 6. нігде. 7. тоей. 8. тоєйж. 9. пултина. 11. прабуг. 13. еще ек. 14. немаш. 16. Еще-б. 17. нюм. 27. овса. 23. тулко. 29. ржет… муй. 34. овса шкаш. 37. где… тулко. 39. навару… борщю. …комара. 40. господара. 42. Пойди… стуй. 46. будет. 50. батся. 51. Годовав. 56. Возми… нокошай. 57. твуй борщ. Похюж. 59. тулко. 63. тулко… кожюхом. 66. ратуйте. 67. жюнці. 70. Постуй тулко. 73. пуйдеш. 74. повюв.

VIII. Великодня інтермедія-діяльоґ, стор. 204—208. В порівнанню з текстом проф. В. Перетца (Къ исторіи пол. и рус. нар. театра. XV—XX) такі відміни: 9. А вже-б. 12. ріштоки. 33. смявае. 55. загорщивишись. 59. Харонщину. 63. курелся(?). 64. анґол. 69. випилярка. 77. совді (sic). 82. стремголов двинув. 84. женка. 95. женко. 106. горшка. 113. пін. 118. лутче. 120. Щобъ (sic).

IX. Різдвяна вірша, ст. 208—210 (Кіевская Старина, 1882, XII, ст. 624—626). Відміни такі: 11. На небесах… аж в долоні. 17. чернило. 65. в куточку.

X. Великодня вірша, ст. 210—213. Скомбінований текст,

XI. Ярмарок, ст. 213-214. (Записки историко-филологическаго факультета императорскаго С.-Петербургскаго университета. Ч. LXIV. II. ст. 157—158). Відміни: 1. Хвесько. 5. пов пета. 6. пов пита. 16. слепії. 19. тягучи. 26. родні. 27. повитадцять. 29. щастіє. 31. Спасибу-ж.

XII. Просьба на попа слободи „Не руш мене". Од парахвіян, ст. 215—220. Скомбінований текст.

XIII. Інтермедійна частина вертепу, ст. 210. — Н. Маркевич, Обычаи, ст. 44—64).

СЛОВАРЕЦЬ.

алчний *(цер.)* = голодний.

барбара = батіг, пуга, бич, нагай, канчук.
бачний *(пол.)* = уважний.
бестелюга (лайливо від бестія) = собака.
бзига = дзига.
блягузнити = базікати, плести, теревені гнути.
ботвина = буряковиння.
будчати = бувати, бути.
бумбер = імбир.

ваган = подовгаста дерев'яна миска.
валечний *(пол.)* = хоробрий.
вдруг *(моск.)* = раптом.
вельце *(пол.)* = дуже.
веремію крутити = крутити, вигадувати.
вичакнути = вихплитися, відійти.
по віденю = по пиці.
вѣдь *(моск.)* = адже, авжеж.
волати *(пол.)* = кликати, викрикувати.
впреч = геть, на бік.
врать *(моск.)* = брехати.
всовтатися = всунутися.
вцале *(пол.)* = зовсім.
вшиток *(пол.)* = увесь.

габати = вхопити.
гинтяк = мішанина, збовтана рідкість.
глод *(пол.)* = голод.
гобзнути = поживитися.
гобзувати = роскошувати.
гречі = гарно.
гречний *(пол.)* = чемний.
гулити = вабити, дурити обіцянками.

ґди *(пол.)* = коли.
ґмирати = шпирати, шпортатися.

денга = $1/4$ копійки.
дільний *(моск.)* = добрий, правий.
довольствовати *(цер.)* = вистарчати, задовольнятися, бути вдоволеним.
дошнира = дочиста.
дощенцю *(пол.)* = зовсім, до решти.
дуфати *(пол.)* = покладатися, надіятися.

жаданчата, заданчата — бажані гості.
жегнатися *(пол.)* = хреститися, прощатися.

забивати *(цер.)* = забувати.
закавраш = закарваш = відворіт рукава.
заліцати *(пол.)* = поручати.
замулитися = попустити мул.
зась *(пол.)* = же, але.
захряснути = наповнитися, бути повним.
зацупрркувати = затягнути.
збить *(пол.)* = за дуже.
звягати = уїдати, лаятись.
здрайця *(пол.)* = зрадник.
земко, зьомочок = земляк.
зіло *(цер.)* = дуже.
змикулитися = миятися, хитрувати.
зомкнути = звести.
зруч = з руки.
зуздром = з бебехами.

іо, ійон = бачиш.
іскус = покуса.
істребити *(цер.)* = вигубити, винищити.

каверзниця = свавільниця, шкідниця.
калантурити = калантарити = базікати,

калія, синя фарба.
калякати (*моск.*) = гуторити, балагурити, базікати.
канцирь (*лат.* cancer) = рак.
капарник = тут у значінню: зла людина, злодій.
кштюга = порох.
кирка (кірка) = фарба, якою красять яйця (курка).
кичва = здається: кічка, відорвана від дерева частина коріня.
клепач, дрібний розмінний гріш.
клистир = клізма.
кмітувати = назирати, пильнувати, доглядати.
кобзалка = ховзанка.
кобзатися = ховзатися.
кожанці, рід черевиків.
кой (*моск.*) = який.
коликий день = кілька днів.
колимага = великий віз.
копаниця = мотика.
костиль = милиця, клюка.
криличествовати (*цер.*) = співати в крилосі.
кричати на пуп = репетувати.
кровь (*цер.*) = дах, стріха.
купе = купина.
купно (*цер.*) = вкупі, разом.
курка = кур-зілля.
кучувати = кочувати.

лабцювати = брати в лаби, нести.
лудан, рід блискучої матерії.

малмазія = малвазія, горівка.
манія = мана.
мармуза = пика.
махлювати = ошукувати, зводити.
митусь = в різні боки головами.
мичка = вязка льняного прядива.
мнимати (*пол.*) = думати, гадати.
муштукова галка = мушкатовий горіх.

навтрюхи = бігцем.
найбарзій (*пол.*) = передовсім.
налигач = поворіз, ужівка.
нащинець = нашинець.
невгарний = нездатний.
неглюзний = нечистий.
недрого (*пол.*) = недорого.
неохвочо = нерадо.
неудоб (*церк.*) = невигідно, недогідно.
нечупара = нечепура = нехлюя, неохая.
нищета (*цер.*) = бідність.

обродь = оброть (вуздечка з мотузка без вудил).
обдержати (*цер.*) = зловити, вхопити.
одгетуль (*білорусизм*) = відсіль.
онагр (*цер.*) = осел; онагрик = ослик.
на вечірнім окрузі = при заході сонця.
остилий = осоружний.
отнюдь (*цер.*) = зовсім.
оцапленний = здурнілий.
очевисне (*пол.*) = дійсно.

пахарний = господарний.
перістий = з смугами, сорокатий, краснстий.
пищалка (*пол.*) = сопілка.
підскобзнутися = поховзнутися.
пінязі (*цер.*) = гроші.
племфа = пинхва, грубий жарт.
подереча = драча, податок.
подобно (*цер.*) = правдоподібно.
позшиляти = стулити.
полигатися = звязатися.
полосся дерти = паси дерти.
попохужий = схуднілий.
посовтати = полізти, посунути.
потрох = бебехи, тельбухи.
похряпаний = збитий.
през (*пол.*) = через.
прельстити (*церк.*) = причарувати, зводити, принадити, звести.
пригрунцювати = впакувати, втащити.
прикорхнути = задрімати.
приналежає = приналежить, годиться.
пробу = пробі, рятуйте.
проіскати (*церк.*) = вишукати.
прочвара = страховище, страхіття, потвір.

разві *(цер.)* = хиба.
рачити *(пол.)* = зволити.
рішток *(нім.)* = рівець.
рожь *(моск.)* = жито.
розпісто *(пол.)* = густо зварений.
рохманний, рахманний = тихий, послушний, мягкий.
ручий = меткий, спритний, зручний.
рюмати = плакати.

свиріпий *(церк.)* = лютий, жорстокий.
сергій = плетінка.
сіпуга = сіпака.
скавезитися = сказитися, бути позбавленим розуму.
скиргикати = погано співати.
сласть *(цер.)* = пристрасть, солодощі.
совдати = ліниво йти.
сокруха *(цер.)* = жаль, каяття.
сонм *(цер.)* = зборище, нарада.
сопричтити *(цер.)* = бути зачисленим.
сполать = моск.ісполать, *εἰς πολλὰ ἔτη* = многая літа.
супліка = прохання.
сутана = католицька ряса.
сутяга = супряг.
суціга = сучий син.

таша = ятка.
тетюха = пропасниця.
трудоватий *(пол.)* = прокажений.
трюхи = бігцем.
тунеядец *(цер.)* = дармоїд.

удругати = удручати *(цер.)* = угнітати, гнобити.

фліс, на флісі служити = гнати сплави й човна на ріці.
фольґувати *(пол.)* = попустити.
фрасуватися *(пол.)* = журитися.

халазія = тріпачка.
харапудитись = боятися, лякатися.
хвабро = хоробро.
хванд = вус.
хорбака = ребра.
на хтем божий = дочиста, до тла.
хупавий = моторний, меткий, вправний, зручний, лепський.
хура = хурдига, хуга, завія, заметь, завірюха, хуртовина.
хурія (лат. furia) = шаленість, скаженість, лютування.

дати цукрухи = набити, покарати.
цурка *(пол.)* = донька.

чванець *(цер.)* = дзбанок.
чекмінь, рід верхньої довгої одіжи.
черець = червець, червона фарба.
чижмачок = чобітець.
човпти = говорити одно й те саме, плести.
чубук = цибух.

шалбер, шалберувати, шальвірувати = шахрай, дурисвіт, шахрувати, ошукувати.
шарапата = чужий в міськім одязі.
шататися = снуватися, метушитися.
шацувати = оцінювати.
шевлюга = крутій, хитрун, шахрай, дурисвіт, ошуканець.
шидіти *(пол.)* = глузувати, кпити.
шилихвіст = легкодух.

юж *(пол.)* = вже.

як колвек *(пол.)* = як небудь.
яндола = велика миска з ухами по краях.

Зміст.

Друкарські помилки.

Стор.	Рядок		Замісць	Має бути
23	11	здолу	Uenspiegel-a,	Uenspiegel-a
24	3	„	сон, присниться	сон присниться
25	10	згори	Дивлюсь я	Дивлюсь я.
26	7	„	розцураюсь!	розцураюсь!“
27	9	здолу	мені.	мені“.
30	14	згори	хочу.	хочу“.
42	14	„	тобаки	табаки
43	1	„	до табаки	„до табаки
49	2	„	націм	на цім
59	7	„	хлопче	хлопче,
63	4	„	появляється	появляється.
74	5	„	віків,	віків
78	15	„	чирмачки	чижмачки
91	7	здолу	а хорів	з хорів
109	3–2	„	забороною	з забороною
125	1	згори	народів.	народів“.
146	16	„	олен	олені
165	9	„	випадок	виїняток
205	11	„	кившем	ківшем

ВСЕСВІТНЯ БІБЛІОТЕКА

ПІД РЕДАКЦІЄЮ

ІВАНА КАЛИНОВИЧА

виходить поодинокими випусками довільного обєму і має на меті дати українському громадянству в перекладах на нашу мову кращі твори всесвітньої літератури і науки, передовсім твори світових клясиків і учених, зі вступними статтями й поясненнями, не виключаючи також писання українських письменників.

Досі появили ся:

№ 1/3. *Фр. Шіллєра:* **Поезії, два випуски.** Львів, 1914, 8°, порт. + XXXIX + 168 стор. . . . . Ціна 5 К

№ 4/6. *Ал. Пушкіна:* **Драматичні твори, в перекладі Івана Франка.** Львів, 1917, 8°, порт. + XXXVII + 252 стор. . . . . Ціна 10 К

№ 7/8. *Й. В. Гетого:* **Герман і Доротея.** Поема в перекладі Івана Франка. Львів, 1917, 8°, порт. + X + 68 стор. . . . . Ціна 3 К

№ 9/10. *Мих. Яцкова:* **Далекі шляхи.** Збірка новель. Львів, 1917, 8°, порт. + 98 стор. . . . . Ціна 5 К

№ 11/12. *Арістофана:* **Хмари,** грецька комедія в перекладі Тараса Франка. Львів, 1918, 8°, порт. + XII + 96 стор. . . . Ціна 3 К

№ 13. *Гуґа фон Гофманстяля:* **Смерть Тіціяна.** Драматична поема в перекладі Остапа Луцького. Львів, 1918, 8°, 24 стор. на добірному папері . . . . Ціна 2 К

№ 14. *Вол. Короленка:* **Без язика.** Оповіданнє в перекладі Петра Дятлова. Львів, 1918, 8°, порт. + XII + 176 стор. Ціна 8 К

№ 15. *Д-ра Дм. Донцова:* **Українська державна думка і Европа.** Політична розвідка. Львів, 1918, 8°, 80 стор.. . . . . Ціна 5 К

№ 16. **Пісня про Роланда.** Старофранцуський епос в перекладі д-ра Василя Щурата. Львів, 1918, 8°, 120 стор. . . . . . Ціна 6 К

№ 17. *Тараса Франка:* **Огляд історії римської літератури.** Львів, 1920, 8°, 210 стор. . . . . Ціна 16 К

№ 18. *Юрія Кміта:* **Гойни душі.** Новелі з бойківського життя. Друкують ся.

№ 19. *Михайла Возняка:* **Початки української комедії.** (1619—1819). Львів, 1920, 8°, 252 стор. Ціна 20 К

№ 20. *Карла Шенгера:* **Віра й батьківщина.** Трагедія народа в перекладі Петра Дятлова. Друкує ся.

Всі видані випуски можна дістати: **в Книгарні Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові.** Ринок ч. 10 і по всіх більших книгарнях на провінції.

Ціна сього примірника 20 К.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
891.7909 V94P C001
Pochatky ukraiIns'koiI komediI.
3 0112 093518253